T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
CUMHURİYET TARİHİ BİLİM DALI

BASINA GÖRE TÜRKİYE'DE EĞİTİM, KÜLTÜR VE SOSYAL HAYAT (1990-1995)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZAL ÇOBAN

İSTANBUL 2022

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
CUMHURİYET TARİHİ BİLİM DALI

BASINA GÖRE TÜRKİYE'DE EĞİTİM, KÜLTÜR VE SOSYAL HAYAT (1990-1995)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZAL ÇOBAN

TEZ DANIŞMANI: PROF. DR. Ş. CAN ERDEM

İSTANBUL 2022

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER ..... **I**
ÖNSÖZ ..... **IV**
ÖZET ..... **VI**
ABSTRACT ..... **VIII**
KISALTMALAR ..... **VIII**
TABLO LİSTESİ ..... **XII**

GİRİŞ **1**

BİRİNCİ BÖLÜM
EĞİTİM

1.1. Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda Eğitim 5
1.2. On Üçüncü Milli Eğitim Şûrası 6
1.3. On Dördüncü Milli Eğitim Şûrası 9
1.4. Okul Öncesi Eğitim 11
1.5. İlköğretim 133
1.6. Ortaöğretim 17
1.7. Yükseköğretim 21
1.8. Öğretmenlerin Durumu 25
1.9. Okuryazarlık 288

İKİNCİ BÖLÜM
KÜLTÜREL HAYAT

2.1. Tiyatro 31
2.1.1. 1990-1995 Yılları Arasında Oynanan Oyunlar 33
2.2. Opera ve Bale 36
2.3. Sinema 39
2.3.1. 1990-1995 Yılları Arasındaki Yapımlar 42
2.3.2. Film Festivalleri 455
2.3.2.1. Antalya Altın Portakal Film Festivali 455
2.3.2.2. Uluslararası İstanbul Film Festivali 477

2.4. Radyo ve Televizyon 48
2.4.1. TRT 48
2.4.2. Özel Televizyonlar 50
2.4.3. Radyo 53
2.5. Kütüphaneler 56
2.5.1. Milli Kütüphane 57
2.5.2. Halk Kütüphaneleri 58
2.6.Spor 61
2.6.1. Futbol 64
2.6.2. Voleybol 67
2.6.3. Basketbol 68

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
SOSYAL HAYAT

3.1. Nüfus 71
3.1.1. 1990 ve 2000 Yıllarının Nüfus Sayımları 71
3.1.2. Türkiye Nüfusunun Özellikleri 73
3.1.3. Göçler ve Etkileri 76
3.1.3.1. İç Göçler 76
3.1.3.2. Dış Göçler 80
3.2. Sağlık Hizmetleri 83
3.2.1. Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planın'da Sağlık 83
3.2.2. Birinci Sağlık Projesi 83
3.2.3. Yeşil Kart Uygulaması 85
3.2.4. Birinci Ulusal Sağlık Kongresi 86
3.2.5. İkinci Ulusal Sağlık Kongresi 89
3.2.6. Çiller Hükümetleri Dönemi ve İkinci Sağlık Projesi 90
3.2.7. Sağlık Kurumları ve Personeller 91
3.3. Doğal Afet ve Kazalar 92
3.3.1. Deprem 92
3.3.1.1. Erzincan Depremi 93
3.3.1.2. Dinar Depremi 96
3.3.2. Sel 96

3.3.3. Çığ 99
3.3.4. Heyelan 100
3.3.5. Zonguldak Kozlu Maden Faciası 101
3.3.6. Ümraniye Çöplüğü Patlaması 102
3.4. Toplumsal Hareketler 104
3.4.1. Büyük Madenci Yürüyüşü 104
3.4.2. Sivas Katliamı 109
3.4.3. Gazi Olayları ve Cumartesi Anneleri 116
3.4.4. Kadın ve Kadın Hareketleri 125
3.4.4.1. Kadınlara Yönelik Resmi ve Yasal Düzenlemeler 127
3.4.4.2. Kadın Hareketleri 131
3.4.4.3. 8 Mart Kutlamaları 134

SONUÇ 1366
KAYNAKÇA 1368
EKLER 1455

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın içeriği 1990 ve 1995 yılları arasında, Türkiye'nin gündemini meşgul eden, basınına yansıyan olaylardan oluşmaktadır. Çalışmada; eğitim, sağlık, radyo ve televizyon gibi alanlarda özelleştirmeye giden, 2000'li yıllara hazırlık yapan Türkiye'nin, tamamen sosyal ve kültürel hayatı yansıtılmaya çalışılarak; siyasi kişilere ve bu kişilerin belli başlı olaylara karşı duruşlarına da yer verilmiştir.

Çalışmanın ana kaynağını basında yer alan haberler oluşturmaktadır. Basının dışında ise; Devlet Opera ve Balesi Genel Müdürlüğü Arşiv Ve Bilgi Bankası, T.C. Resmi Gazete, T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, resmi kurumların her yıl için özel olarak bastırdığı yayınlar, kültür istatistikleri, yıllıklar, nüfus istatistikleri, çeşitli dergiler, belgeseller ve fotoğraf albümlerinden yararlanılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi'nde tarama yapılmışsa da herhangi bir kaynağa ulaşılamamıştır.

Çalışma; giriş ve üç ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Türkiye'nin, 1990'lara kadar mevcut eğitim, sosyal ve kültürel süreci anlatılmıştır. Birinci bölümde 1990-1995 yılları arasında Türkiye'deki eğitim ele alınmış; bu doğrultuda 5 yıllık süreç içinde kullanılan ve değiştirilen eğitim sistemlerinden, okutulan derslerden, öğretmenlerden ve öğretmenlerin durumundan, eğitime dair istatistiki verilerden bahsedilmiştir. İkinci bölümde Türkiye'nin sosyal hayatı ele alınarak; nüfus hareketleri ve istatistikleri, sağlık sektörünün durumu, 5 yıl içerisinde yaşanan ve toplumun önemli bir kısmını etkileyen doğal afetler, afet bölgelerine yapılan yardımlar, trajik kazalar, basının oldukça önem verdiği, Türkiye'nin gündemini uzun bir süreyle meşgul eden grev ve protestolar, hakkını sokaklarda yürüyüşlerle arayan kadınlar, kadınların lehine değişen kanunlar ve 8 Mart kutlamaları incelenmiştir. Üçüncü ve son bölümde ise Türkiye'nin kültürel hayatı ele alınarak; uluslararası spor mülakatlarındaki başarılarına, futbol, basketbol ve voleybol liglerine, yine bu dönemde çekilen, vizyona giren, ödüller alan filmlere, sinema sektörüne, sahnelenen tiyatro oyunlarına, bale ve opera resitallerine, kütüphanelerin durumuna, radyo ve televizyon sektörünün devlet tekelinden çıkış sürecine ve yayınlanan televizyon ve radyo programlarına değinilmiştir.

Çalışmanın başından sonuna kadar hiçbir yardımını esirgemeyen, tez konumu seçmemde büyük bir katkısı olan tez danışmanım Prof. Dr. Ş. Can Erdem'e, hem lisans hem de yüksek lisans sürecimde verdikleri eğitimlerle sağladıkları katkılar için hocalarım, Prof. Dr. Süleyman Beyoğlu'na, Prof. Dr. Bülent Bakar'a ve Prof. Dr. Ali Satan'a teşekkürü borç bilirim. Hayatım boyunca aldığım her kararın arkasında duran, beni bu günlere getiren sevgili annem Ayser Davulcu'ya, gazete incelemelerindeki büyük katkıları ve yardımlarından dolayı ablam Anıl Çoban'a teşekkür ederim.

HAZAL ÇOBAN

İSTANBUL 2022

ÖZET

1990 yılında 56 milyon nüfuslu Türkiye'nin, Cumhurbaşkanı Turgut Özal, Başbakanı ise Yıldırım Akbulut'tur. 1993 yılında Turgut Özal'ın vefatı ile birlikte Süleyman Demirel cumhurbaşkanı seçilmiş ve görevini 2000 yılına kadar sürdürmüştür. 5 yıllık süreç içerisinde başbakan ve hükümetler sık sık değişmiştir. Anavatan Partisi'nden Yıldırım Akbulut ve Mesut Yılmaz, Doğru Yol ve Sosyaldemokrat Halkçı Partisi koalisyonundan Süleyman Demirel, Doğru Yol ve Sosyaldemokrat Halkçı Partisi koalisyonundan daha sonra sadece Doğru Yol partisinden ardından ise Doğru Yol ve Cumhuriyet Halk Partisi'nden, Türkiye'nin ilk ve tek kadın başbakanı olan Tansu Çiller, Başbakanlık görevini icra etmiştir.

1990'ların ilk yarısında Türkiye'de eğitim sisteminde Okul Öncesi Eğitim'e, Milli Eğitim Şûralarında alınan kararlar ile verilen önemin artırılması planlanmış ve ilk defa Okul Öncesi Eğitim Haftası 1995 yılında kutlanmıştır. İlkokul ve Ortaöğretimde ise sınıf geçme sistemi, okutulan dersler, eğitim sisteminin tamamı; göreve yeni gelen her Milli Eğitim Bakanı ile birlikte değişmiş bu da eğitimde bir bütünlüğün sağlanamamasına; her sene yeni bir değişikliğin meydana gelmesine sebep olmuştur.

Bu süreçte, Türkiye'nin sosyal hayatı ise oldukça hareketli geçmiştir. Sağlıkta ilk defa gelir oranı düşük vatandaşların, sağlık hizmetlerinden yararlanabilmesi için; Yeşil Kart verilmiş fakat sağlık hizmetlerinin kalitesi artırılamamıştır. Erzincan ve Dinar depremleri olmak üzere; yüksek oranda ölüme ve tahribata yol açan iki büyük deprem meydana gelmiş, Ümraniye Çöplüğü Patlaması ve Zonguldak Grizu Faciası gibi kazalarla sayısı giderek artan sel, çığ, heyelan gibi doğal afetlerle pek çok vatandaş hayatını kaybetmiştir. Kadınlar ise 90'ların ilk yarısında, 80'lerde başlayan yürüyüşlerine, protestolarına sokaklarda devam etmişler ve yarattıkları farkındalıklarla; kadınların, eşlerinden izin alarak çalışmasını sağlayan yasanın ve hayat kadınını öldürme suçunda kullanılan indirimin kalkmasını sağlamışlardır.

Kültürel hayatta ise; sinema seyircisi yabancı filmleri izlemeye devam etmiş; Yeşilçam popülerliğini kaybetmiş, Kültür Bakanlığı tarafından verilen bütçe az da olsa yerli filmler çekilmeye devam edilmiştir. Tiyatroda ''Sanat'a Evet'' kampanyasıyla seyirci sayısının artırılması hedeflenmiş, Türkiye'nin ilk opera ve bale festivali olan ve günümüzde de hala devam eden Aspendos Festivali ilk defa 1994 yılında gerçekleştirilmiştir. En büyük değişiklik ise radyo ve televizyonda yaşanmış; TRT ile

devlet tekelinde olan radyo ve televizyon, 1990 yılı itibariyle devlet tekelinden çıkmaya başlamıştır. Kurulan yeni ve TRT'ye göre daha eğlenceli, farklı programlar içeren bu kanallar, Türk halkının vazgeçemeyeceği bir eğlence anlayışı haline gelmiştir.

ABSTRACT

In 1990, The population of Turkey was 56 473 035 people, the President was Turgut Özal, and the Prime Minister was Yıldırım Akbulut. Following the passing of Turgut Özal in 1993, Süleyman Demirel was elected president and continued his duty until 2000. Over the course of 5 years, the prime minister and governments have constantly changed. Yıldırım Akbulut and Mesut Yılmaz from Anavatan Partisi (Translates literally as Motherland Party), Süleyman Demirel from the coalition of Doğru Yol Partisi (Translates literally as True Path Party) and Sosyaldemokrat Halkçı Partisi (translates literally as Social Democratic People's Party) , then someone from the coalition of Doğru Yol Partisi and Sosyaldemokrat Halkçı Partisi, and after that someone from Doğru Yol Partisi alone, and right after that Tansu Çiller from the coalition of Doğru Yol Partisi and Cumhuriyet Halk Partisi (Republican People's Party), became the first and only female prime minister of Turkey.

In the first half of the 1990s, National Education Councils planned to prioritize the Preschool Education in Turkish education system and the Preschool Education Week was celebrated for the first time in 1995. In primary and secondary education, the class passing system, the courses taught, and the entire education system have changed with each new Minister of National Education, which has led to the failure to achieve integrity in education and to a new change every year. In this process, Turkey's social life has been full of action. Health-wise, Green Card was put in practice in order for citizens with low income to benefit from health services. However, the quality of the health services could not be improved. Two deadly earthquakes occured in Erzincan and Dinar with a high rate of casualties and damage, and many citizens lost their lives due to increasing incidents like the Ümraniye-Hekimbaşi open dump accident and Zonguldak mine disaster along with natural disasters such as floods, avalanches and landslides. In the first half of 90's, women kept on their marches and protests on the streets that started in the 80's. They raised awareness and ensured the annulment of the law enables women to work only by obtaining their spouses' permission and the annulment of the remission of penalty for those who murder prostitutes.

In cultural life; the cinema audience kept watching foreign movies; Yeşilçam (Turkish cinema) lost its popularity. Even the budget provided by the Ministry of Culture is considerably low, Turkish films kept being shot. With the "Sanata Evet" (Yes to Art) campaign in the theater, it was aimed to increase the number of theatergoers, and the

Aspendos Festival, Turkey's first opera and ballet festival and still ongoing today, was held for the first time in 1994. The biggest change was experienced in radio and television sector. The channels TRT and VII which were monopolized by the government started to leave that state as of 1990. Newly launched channels, which have different programs that are more fun than the ones on TRT, have become an entertainment concept that the Turkish people cannot give up on.

KISALTMALAR

a.g.e.	**:**	Adı Geçen Eser
a.g.m.	**:**	Adı Geçen Makale
a.g.t.	**:**	Adı Geçen Tez
AÇEV	**:**	Anne Çocuk Eğitim Vakfı
AİDS	**:**	Acquired Immune Deficiency Syndrome (Edinilmiş Bağışıklık Eksikliği Sendromu)
AİHM	**:**	European Court of Human Rights (Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi)
AKM	**:**	Atatürk Kültür Merkezi
BAĞ-KUR	**:**	Bağımsız Çalışanlar Sosyal Sigortalar Kurumu
BİLSAK	**:**	Bilim Sanat Kültür Kurumu
Bkz.	**:**	Bakınız
C.	**:**	Cilt
ÇATOM	**:**	Çok Amaçlı Toplum Merkezleri
der.	**:**	Derleyen
DİE	**:**	Devlet İstatistikleri Enstitüsü
DSİ	**:**	Devlet Su İşleri
FİBA	**:**	International Basketball Federation (Uluslararası Basketbol Federasyonu)
FM	**:**	Frekans Modülasyonu
GAP	**:**	Güneydoğu Anadolu Projesi
haz.	**:**	Hazırlayan
HEP	**:**	Halkın Emek Partisi
IFLA	**:**	The International Federation of Library Associations and Institutions (Uluslararası Kütüphane Dernekleri ve Kurumları Federasyonu)
İÜSBK	**:**	İstanbul Üniversitesi Spor Birliği Kulübü
KAMU-SEN	**:**	Türkiye Kamu Çalışanları Sendikaları Konfederasyonu
MTA	**:**	Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü
OHAL	**:**	Olağanüstü Hal
ÖSS	**:**	Öğrenci Seçme Sınavı
ÖYS	**:**	Öğrenci Yerleştirme Sınavı
RTÜK	**:**	Radyo ve Televizyon Üst Kurulu
SEKA	**:**	Türkiye Selüloz ve Kağıt Fabrikaları Anonim Şirketi

TEK	**:**	Türkiye Elektrik Kurumu
TİSK	**:**	Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu
TKİ	**:**	Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu
TMMOB	**:**	Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği
TOFAŞ SAS	**:**	Türk Otomobil Fabrikası Anonim Şirketi Su Sporları, Atletizm, Sportif Oyunlar
TTK	**:**	Türkiye Taşkömürü Kurumu
UEFA	**:**	Union of European Football Associations (Avrupa Futbol Federasyonları Birliği)
UNDP	**:**	United Nations Development (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı)
UNESCO	**:**	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü)

TABLO LİSTESİ

Tablo 1.1. 1990-1995 yılları arasında ortaöğretimdeki öğrenci sayısı 17
Tablo 1.2. 1990-1995 yılları arasında yükseköğretim kurumlarındaki öğrenci sayısı 21
Tablo 1.3. 1990- 1995 yılları arasındaki öğretmen sayısı 25
Tablo 2.1. 1990-1995 yılları arasındaki Devlet Tiyatroları'nda oynanan eser ve seyirci sayısı 33
Tablo 2.2. 1990-1995 yılları arasında Devlet Opera ve Balesi'nde oynanan eser ve seyirci sayısı 36
Tablo 2.3. 1990-1995 yılları arasındaki sinema salonu, gösterilen film ve seyirci sayısı 41
Tablo 2.4. 1990-1995 yılları arasında milli kütüphaneden yararlanan kişi sayısı ve yararlanılan kütüphane malzemeleri sayısı 58
Tablo 2.5. 1990- 1995 yılları arasında milli kütüphanedeki kitap, süreli yayın ve diğer kütüphane malzemeleri sayısı 58
Tablo 2.6. 1990-1995 yılları arasındaki halk kütüphanelerinin sayısı 60
Tablo 2.7. 1990-1995 yılları arasında halk kütüphanelerindeki kitap ve yararlanan kişi sayısı 60
Tablo 2.8. 1990- 1995 yılları arasındaki çocuk kütüphanesi ve kitap sayıları 61
Tablo 2.9. 1990- 1995 yılları arasında çocuk kütüphanesinden yararlanan toplam kişi sayısı ve cinsiyetleri 61
Tablo 2.10. 1990-1995 yılları arasındaki spor kulübü ve sporcu sayısı 62
Tablo 3.1. 1990 ve 2000 Yıllarında yaş gruplarına nüfus 74
Tablo 3.2. 1990-1995 Yılları arasında cinsiyete göre ve toplam ölüm sayısı 74
Tablo 3.3. 1990 ve 2000 Yılları arasında medeni duruma göre nüfus 75
Tablo 3.4. 1990-1995 yılları arasındaki sağlık personellerinin sayısı 91
Tablo 3.5 1990-1995 yılları arasındaki sağlık kurumları sayısı 91

GİRİŞ

Türkiye Cumhuriyeti'nde ilk nüfus sayımı 1927 yılında, ikinci nüfus sayımı ise 1935 yılında yapılmıştır. 1927 yılında yapılan sayıma göre Türkiye Cumhuriyeti'nin nüfusu 13 milyon 648 bindir.[1] Bu nüfusun 6 milyon 563 bini erkeklerden, 7 milyon 84 bini ise kadınlardan oluşmaktadır. 1935 yılında yapılan sayımda ise nüfusu 16 milyon 158 bin olan Türkiye Cumhuriyeti'nin 7 milyon 936 bini erkekler, 8 milyon 221 bini de kadınlar oluşturmaktaydı.

Türkiye Cumhuriyeti'nde nüfus sayımları 5 yılda 1 olmak üzere yapılmıştır. Nüfus her sayımda giderek artmış; 1955 yılından sonraki sayımlarda, Cumhuriyet'in ilk yıllarından farklı olarak erkek nüfusu, kadın nüfusundan fazla olmuştur. Türkiye nüfusu hızla artarak; 1945 yılında 18 milyon olan nüfus, 1990 yılına gelindiğinde 3 katı bir artış göstererek; 56 milyon 473 bine ulaşmıştır.[2]

Nüfusun artışı, ülkenin gelişmeye başlamasıyla birlikte kentleşme sürecine de girilmiştir. 1950 yılında %24 oranında olan kentli nüfus, 1990 yılına gelindiğinde %56'ya yükselirken[3] kırsal nüfus sadece 1.7 kat artış göstererek yıllık artış hızı %1'lerde kalmıştır.[4] Bunun yanı sıra yine 1950-1990 yılları arasındai 40 senelik süreçte nüfusu en hızlı artan 10 ilin 6'sını Doğu illeri oluşturmaktadır. Bu iller sırasıyla Batman, Antalya, Tunceli, Kırklareli, Mersin, Van, Hakkari, Bingöl, Denizli ve Ankara'dır.[5] Bu sonucun ortaya çıkmasında Güneydoğu Anadolu Projesi'nin Güneydoğu ve Doğu illerinin gelişiminde pay sahibi olması rol oynasa da aynı zamanda bölgede varolan terör sorunu iç göçleri tetikleyerek bölge halkının hem büyükşehirlere hem de terör tehlikesi olmayan daha yakında bulunan illere göç etmesin de etkili olmuştur.

Yaşanan nüfus hareketleri bölgesel nüfusu değiştirmekle beraber kentleşmeyi hızlandırarak çarpık kentleşmenin ortaya çıkmasını sağladı. Böylece büyükşehirlerde temel ihtiyaçların karşılanması zorlaştı, köyden kente göç eden okuma-yazma bilmeyen kesiminin büyük şehirlerdeki okumaz-yazmaz oranını yükseltti, kentlerde kalabalığın, gürültünün ve çevre kirliliğinin artmasına sebep oldu. Buna en büyük örnek olarak da 1993 yılında gerçekleşen Ümraniye Çöplüğü Patlamasını verebiliriz.

---

[1] İstatistik Göstergeler, 'Statistical Indicators' 1923-2013, s. 5.
[2] *Gösterilen yer.*
[3] Oğuz Işık, "1980 Sonrası Türkiye'de Kent ve Kentleşme", *Cumhuriyet Döneminde Türkiye Ansiklopedisi*, C.13, İstanbul 1996, s.785.
[4] Oğuz Işık, *a.g.m.*, s.785.
[5] Oğuz Işık, *a.g.m.*, s.785.

Türkiye'nin nüfusu giderek artarken aynı zamanda eğitim ve sağlık alanlarında da gelişmeler yaşanmıştır. Eğitimde önceliği ilköğretim alırken; bu süreçte ilköğretimin kırsal alanlarda canlanması amacıyla Hasan Ali Yücel ve İsmail Hakkı Tonguç'un öncülüğünde 1942 yılında Hasanoğlan Yüksek Köy Enstitüsü açılması[6] gibi gelişmeler yaşanmıştır. Ancak 1950'li yıllarda eğitim alanını etkileyen 5166 ve 5210 sayılı yasaların çıkarılması ve okul yapımında vatandaş yükümlülüğü usulünün kaldırılmasıyla yeni yapılan ilköğretim binası sayısında bir gerileme söz konusu olmuştur.[7]

1960 yıllarından sonra ise özellikle 222 Sayılı İlköğretim ve Eğitim Kanunu ile zorunlu eğitim 7-14 yaşlarını kapsayarak 8 yıl olmak üzere belirlenmiş[8], ilköğretimdeki durgunluğu önlemek ve her Türkiye Cumhuriyeti vatandaşının eğitim hakkından yararlanabilmesi için 24 Haziran 1973 Tarihli 1739 Sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu'nda ilkokul ile ortaokul dönemi zorunlu eğitim olarak kabul edilmiş ve yasalaşmıştır.[9]

Çıkarılan yasalara, uygulanan metodlara, okullaşma oranın artmasının yanı sıra öğrenci sayısında ve eğitimin niteliğinde yeterli bir artış söz konusu olmamıştır. Bunun yanı sıra 1980 yılına gelindiğinde Türkiye'de yetişkin nüfusun okuryazarlık oranı %65,62'dir.[10] Bunu 1985 yılında %75,90 oranı takip etmektedir. [11]

Sağlık alanında ise her dönemde hastanelerin, yatak sayılarının ve sağlık personellerinin sayılarının artırılması için politikalar izlenmiş; bu doğrultuda 1961 Anayasası'ndaki "Devlet, herkesin beden ve ruh sağlığı içinde yaşayabilmesini ve tıbbi bakım görmesini sağlamakla ödevlidir"[12] ifadesiyle, her vatandaşın sağlık hakkı devletin güvencesi altına alınmış olsa da yıllık bütçelerde sağlık alanına %3-5 oranında bir pay ayrılmıştır.[13]

1980'lerden sonra ise sağlık sektörünün devletin güvencesi altında olması politikasından yavaş yavaş vazgeçilmiş; 1982 Anayasası'nda "Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek devletin ve vatandaşınların ödevidir"[14]

---

[6] İlhan Tekeli, "Osmanlı İmparatorluğu 'ndan Günümüze Eğitim Kurumlarının Gelişimi" Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C.3, İstanbul 1996 s.666.
[7] İ. Tekeli, *a.g.m*, s.668.
[8] T.C. Resmi Gazete, İlköğretim ve Eğitim Kanunu 12 Ocak 1961/10705, s.12-13.
[9] T.C. Resmi Gazete, Milli Eğitim Temel Kanunu, 24 Haziran 1973/14574, s.1-5.
[10] İstatistik Göstergeler, 'Statistical Indicators' 1923-2013, s.19.
[11] *Gösterilen yer.*
[12] "Türkiye Cumhuriyeti Anayasası", *T.C Resmi Gazete,* 20 Temmuz 1961/10859, s.4644.
[13] Gencay Gürsoy, "*Sağlık*", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C.7, İstanbul 1995, s.1731.
[14] "Türkiye Cumhuriyeti Anayasası", *T.C Resmi Gazete,* 20 Ekim 1982/17844, s.15.

ifadesi konularak, hem devletin bireylerin sağlığından sorumlu olmasından arındırılmış hem de bireye çevre sağlığını korumak ödevi yüklenmiştir.[15] Özellikle 15 Mayıs 1987 tarihli 3359 sayılı Sağlık Hizmetleri Temel Kanunu ile devlet sağlık alanındaki sorumluluklarından tamamen vazgeçmiş,[16] böylece sağlık alanında 1990 hızlanarak devam edecek olan özelleştirmenin önü açılmıştır.

Türkiye'de yapılan özelleştirmelerin çoğu 1990'lı yıllarda gerçekleştiğinden dolayı 1990 öncesi Türkiye'de sadece devlet radyosu ve devlet televizyon kanalı bulunmaktaydı. 2 Ocak 1964 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanan 359 sayılı kanuna göre Türkiye Radyo - Televizyon Kurumu, tüzel kişiliğe sahip özerk bir kamu iktisadi teşebbüsü olarak kurulmuştur ve merkezi Ankara'dır.[17] 22 sene boyunca tek kanalla ve sınırlı yayın süresiyle yayın yapan TRT'nin, ikinci kanalı 6 Ekim 1986 tarihinde, üçüncü kanalı 1 Ekim 1989 tarihinde, GAP TV ise 2 Ekim 1989 tarihi itibariyle Güneydoğu Anadolu Projesi'nin gelişimine katkıda bulunmak amacıyla yayın hayatına başlamıştır.[18] TRT'nin ilk renkli yayını ise 1981'in yılbaşı gecesinde yapılmış, 4 Mayıs 1984 tarihiyle ilk olarak reklamlar renkli verilmeye başlanmış; 9 Temmuz 1984 tarihiyle de tüm yayınlar renkli olarak verilmiştir. [19]

Türkiye'de ilk radyo yayını ise 1927 yılında yapılmış ve 1940'a kadar PTT tarafından gerçekleştirilmiştir. Sonraki yıllarda Matbuat Genel Müdürlüğü ile Basın Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü tarafından radyo yayınları yürütülmüştür. 1961 Anayasası ve 1964 yılında TRT'nin kurulmasıyla Radyo, tarafsız ve özerk bir kamu kuruluşu haline getirilmiş, 12 Mayıs 1971 Muhtırası ile de TRT'nin özerkliği kaldırılmıştır. 1982 Anayasası'nın ise "Radyo ve televizyon istasyonları, ancak devlet eli ile kurulur ve idareleri tarafsız bir kamu tüzelkişiliği halinde düzenlenir."[20] şeklindeki 133. maddesi ile radyo ve televizyon devlet tekeli haline getirilmiş, 2954 sayılı 1983 yılında yürürlüğe giren Radyo ve Televizyon Kanunu ile de yayınların ilkelerini belirleyip, denetleyen Radyo ve Televizyon Yüksek Kurulu kurulmuştur[21].

---

[15] G. Gürsoy, *a.g.m.*, s.1732.
[16] Ata Soyer, "*Türkiye'de Sağlık Hizmetleri: 1980-1995*", C.14, İstanbul 1996 s.1116.
[17] T.C. Resmi Gazete, Türkiye Radyo - Televizyon Kurumu Kanunu 2 Ocak 1964/11596, s.1.
[18] https://www.trt.net.tr/Kurumsal/m_KilometreTaslari.aspx?yil=1989, Erişim Tarihi: 26 Ağustos 2019.
[19] https://www.trt.net.tr/Kurumsal/KilometreTaslari.aspx?yil=1984, Erişim Tarihi: 26 Ağustos 2019.
[20] "Türkiye Cumhuriyeti Anayasası", *T.C Resmi Gazete*, 20 Ekim 1982/17844, s.38.
[21] Özden Cankaya, ''Türk Radyoculuğunun Gelişimi'' *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.14, İstanbul 1996 s.1071.

İstanbul ve Ankara Radyoları'ndan sonra 1951'de İzmir Radyosu yayına başlamış; 1960 yılında Erzurum Radyosu ilk il radyosu olarak yayına başlamış bunu ilerleyen yıllarda İstanbul, İzmir, Ankara, Adana, Antalya Gaziantep, İskenderun, Van, Diyarbakır, Erzurum ve Kars Radyoları izlemiştir.[22] Böylece il radyoları kurulmuştur. TRT'nin kurulmasıyla da 1964'te Kıbrıs'ın Sesi, 1973'te Hakkâri Radyosu, 1975'te TRT 2 ve TRT 3 radyoları ortak yayınlarına, 1987'de de TRT 4 Türk Sanat ve Halk Müziği yayınlarına başlamıştır.[23]

Bu dönemde Türk sineması ise 1960'lar ve 1970'lerde Yeşilçam ile yaşadığı seyirci patlaması ve izlenmeyi[24] özellikle 1980 darbesiyle birlikte kaybetmiştir. Yerli sektörü ekonomik kriz, baskı ve sansürün etkisiyle durgunlaşmış; korsan videokasetlerin yaygınlaşmasıyla da sinemaya olan talep azalmıştır.[25] Mevcut seyirci ise bu döneme kadar Yeşilçam filmlerini tercih ederken, 1980 Darbesi'nin ardından yabancı filmlere doğru kaymaya başlamıştır. 1980'lerin sonlarında ABD'li Hollywood şirketlerinin, Hollywood filmlerinin dağıtımını yapmaya başlamasıyla süreç hızlanmış ve 1979'da, 52 milyon olan yerli film seyircisinin sayısı, 1989'da 7 milyona, 1990'da ise 5 milyona kadar düşmüştür.[26] Yerli film seyirci sayısında yaşanan bu düşüşte, Yeşilçam filmlerinin içerdiği konuların artık seyirci tarafından rağbet görmemesi ve seyircinin daha kaliteli yapımlara yönelmesi etkili olmuştur.

[22] https://www.trt.net.tr/Kurumsal/KilometreTaslari.aspx, Erişim Tarihi: 4 Aralık 2019.
[23] Ö. Cankaya, *a.g.m.*, s.1079-1081, https://www.trt.net.tr, Erişim Tarihi: 27 Ağustos 2019.
[24] Tuğrul Eryılmaz, "*1980 Sonrasında Türk Sineması*" *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.14, İstanbul 1996 s.1180.
[25] Pınar Alço, "*Sinema ve Müzik; Kısa Tarihsel Bir Bakış*", İdil Dergisi, C. 2, S. 7, s. 13.
[26] *İstatistik Göstergeler* 1923-2013, s.84.

BİRİNCİ BÖLÜM
EĞİTİM

Devletin, vatandaşına doğrudan ulaşabildiği, kendi politikalarını aktarabildiği tek yer örgün eğitimdir. Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren eğitim sistemine önem verilmiş ve çeşitli politikalar uygulanmışsa da 1990'lara gelindiğinde çağına uygun eğitim oranlarına sahip bir Türkiye karşımıza çıkmamaktadır. Altıncı Kalkınma Planı'ndaki eğitim hedeflerinin bir kısmına plan sonu ulaşılmış fakat okul, öğretmen, eğitim araç ve gereçleri sayısı aynı zamanda okullaşma ve okuma-yazma oranı yetersiz seviyelerde kalmıştır.

Bu dönemin Milli Eğitim Bakanları: 31 Mart 1989-20 Kasım 1991 tarihlerinde Avni Akyol, 20 Kasım 1991-25 Haziran 1993 tarihlerinde Köksal Toptan, 25 Haziran 1993-25 Ekim 1993 tarihlerinde Nahit Menteşe, 25 Ekim 1993-5 Ekim 1995 tarihlerinde Nevzat Ayaz ve 5 Ekim 1995-29 Haziran 1996 tarihleri arasında da Turhan Tayan'dır.[27] Kısa bir zaman içerisinde sürekli Milli Eğitim Bakanları'nın değişmesi ve her bakan döneminde farklı bir uygulamanın ya da sistemin getirilmesi, niceliksel eksikliklerin yanında niteliksel eksiklikleri de getirmiştir. Bu da eğitim sisteminin sürekli eleştirilmesine yol açmıştır.

1.1. Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda Eğitim

1990-1994 yıllarını kapsayan Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda eğitimin her kademesinde kalitenin yükseltilmesi, imkân ve fırsat eşitliğinin sağlanması esas amaç olarak belirlenmiştir.[28]

Kalkınma planının eğitim kısmında ise plan dönemi sonunda anaokulları ve ana sınıflarının yaygınlaştırılması, okul öncesi eğitimde okullaşma oranının yüzde 11,5'e çıkarılması, ilkokullarda niteliğin artırılması, 7,059 bin kişi olan öğrenci sayısının plan dönemi sonunda 7,692 bin kişiye yükselmesi, Ortaokullarda yüzde 57,1 olan okullaşma oranının 1993-1994 öğretim yılında yüzde 80,0'a orta öğretimde yüzde 45,2'ye, genel orta öğretimde 24,0'a, mesleki-teknik eğitimde yüzde 21,2'ye, yükseköğretimde ise açık öğretimi de içine alarak yüzde 15,0'a çıkarılması[29], Mesleki ve teknik eğitimde endüstri

[27] http://www.meb.gov.tr/meb/, Erişim Tarihi: 7 Ocak 2020.
[28] T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı 1990-1994, Yayın No: DPT: 2174, s.291-296.
[29] *Gösterilen yer.*

meslek liseleri ile otelcilik ve turizm meslek liselerine ağırlık verilmesi[30], kız meslek liselerinin geliştirilmesi, çıkarılması, yaygın eğitimde önceliğin beceri eğitimine verilmesi, İş ve İşçi Bulma Kurumu'nun işbirliği ile beceri ve meslek kazandırıcı eğitimin kapsamı ve imkânlarının genişletilmesi[31], bu konuda da kamu ve özel istihdam kuruluşlarının hizmet vermelerinin teşvik edilmesi[32] gibi hedefler belirlenmiştir.

Altıncı Kalkınma Planı'nın sonunda, 1994-1995 eğitim yılında okul öncesi eğitimin okullaşma oranı %5,1'e, ilkokulların %104,4'e, ortaokulların %65,6'ya, genel liselerin %30,6'ya, mesleki ve teknik liselerin %22,4'e, yükseköğretimin ise %26,7'ye ulaşmıştır. Sonuçlara bakıldığında sadece ortaokul, genel lise, mesleki ve teknik lise ve yükseköğretimde okullaşma oranı hedeflerinin üstüne çıkıldığı görülmektedir. Öğrenci sayısı hedeflerine ise ulaşılamamıştır. Bu da Türkiye'de, 2000'lere doğru gelinirken eğitim seviyesinin yetersizliğinin devam ettiğini ve eğitimin hala herkese ulaşamadığını göstermektedir.

1.2. On Üçüncü Milli Eğitim Şûrası

15-19 Ocak 1990 tarihleri arasında Ankara'da gerçekleşen Şûra'da, Şûra Başkanlık Divanı'nda Başkan olarak Avni Akyol, Başkan Vekili olarak ise Prof. Dr. Orhan Oğuz ile Doç. Dr. Nihat Bilgen bulunmaktaydı. Şûra'ya bakanlıkların, üniversitelerin, diğer resmî, özerk, özel ve gönüllü kuruluşların yetkili temsilcilerinden katılan 800 kişinin arasında YÖK Başkanı İhsan Doğramacı, TBMM Başkanı Kaya Erdem, TBMM Başkan Vekili Yılmaz Hocaoğlu, Sağlık Bakanı Halil Şıvgın, Adalet Bakanı Oltan Sungurlu ve dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal gibi isimler de yer almaktaydı.[33]

Dönemin Milli Eğitim Bakanı Avni Akyol aşağıda belirtilen konuşmasında yaygın eğitimin önemi vurgulamış ve Şûra'da sadece "örgün eğitim sistemine hiç girmemiş yahut herhangi bir kademesinde bulunan veya bu kademeden çıkmış vatandaşları, örgün eğitimin yanında veya dışında eğitmek onlara gerekli bilgi ve becerileri edindirmek; anlayış ve değer yargılarını değiştirerek yeni, geçerli ve gerekli

[30] *Gösterilen yer.*
[31] *Gösterilen yer.*
[32] *Gösterilen yer.*
[33] "Eğitim Politikası Milli ve Ahlaki Olmalı", *Türkiye*, 16 Ocak 1990.

davranışları kazandırmak”[34] olarak nitelendirilen yaygın eğitim ele alınarak; yaygın eğitimin tarihi ve 2000’lerde nasıl olması gerektiği tartışılmıştır: [35]

> “(…)Yaygın Eğitim, her yaş ve çağdaki insana, her tür ve seviyede bilgi ve beceri kazandırmada büyük bir potansiyele sahiptir. Ayrıca süratle değişen ve gelişen bilim ve teknolojinin ortaya çıkardığı sosyal ve ekonomik değişmelere uyum sağlamada en önde gelen, dinamik bir güç olan eğitimde, karşılaşılan kaynak yetersizliği sorunun çözümünde de yaygın eğitimin üştüklerinden yararlanılması gerekir. Özellikle çağdaş teknolojilerin ve bilimsel birikimin kullanılmasıyla günümüzde yaygın eğitim potansiyelinin daha da artıp güçlendiği, kullanım alanlarının ve imkânlarının giderek arttığı bilinmektedir.
>
> Görüldüğü gibi, yaygın eğitim, artık içinde bulunduğumuz yıllarda sadece okuma – yazma öğretiminden ibaret değildir. Ayrıca, vatandaşlık eğitimi veya bir meslek kazandırmayla sınırlı olmadığı gibi, sadece belli bir düzeyde verilen bir eğitim de değildir. Yaygın eğitim, okumuş, az okumuş, okumamış, herkes için gereklidir.
>
> Bunun yanında yaygın eğitimi örgün eğitimden apayrı, örgün eğitimden tümüyle kopuk bir süreç olarak da düşünemeyiz. Aksine, örgün ve yaygın eğitim biribirinin yerine geçen değil, biribirini tamamlayan ve bütünleyen süreçler olmak durumundadır. Şüphesiz, örgün ve yaygın eğitim programlarının organizasyonunda, uygulayıcıların niteliklerinde, kullanılacak strateji, yöntem ve teknolojilerde çeşitli farklılıklar vardır ve olacaktır.(…)”

Avni Akyol’un bu konuşmasına göre; Türkiye’de bir “Millî Eğitim Terimleri Sözlüğü”nün hazırlanması ve bu sözlükte yaygın eğitim alanında gelişen, uluslararası terminolojiyi de dikkate alacak şekilde bir yaygın eğitim bölümünün yer alması, halkın bu eğitime katılması noktasında isteklendirilmesi ve örgün eğitimle arasındaki yatay ve dikey geçişlerin sağlanması, bireyin kazandığı bilgilerin güncel hayatına yansımasını sağlayıcı tedbirler alınması, örgün eğitim imkânlarından faydalanamamış kimselere, temel, tekâmül ve ihtisas eğitimi verilmesi[36], Halk Eğitimi Merkezleri’nin sadece ders görülen bir yer olmayıp aynı zamanda yetişkinlerin buluştuğu, çeşitli sosyal ve kültürel etkinliklerin sürdürüldüğü, ortak sorunlara çözüm yollarının arandığı toplum merkezleri hâline dönüştürülmesine karar verilmiştir.[37]

Bu kararların yanında personeller için; yükseköğretim kurumlarının programlarında yaygın eğitimle ilgili derslere de yer verilmesi, istihdam edilemeyen mesleki ve teknik öğretmen adaylarına, yaygın eğitim formasyonu kazandırılarak

---

[34] http://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_09/29165326_13_sura.pdf, Erişim Tarihi: 6 Ocak 2020.
[35] *Milli Eğitim Bakanı Avni Akyol’un XIII. Milli Eğitim Şûrası Açış ve Kapanış Konuşmaları*, T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara 1990, s.13-14.
[36] *Gösterilen yer.*
[37] *Gösterilen yer.*

istihdamlarının sağlanması,[38] halk eğitimi başkanlıklarına atanacak olanlarda hizmet alanının gerektirdiği ek nitelikler aranması ve bu kişilerin yeni Şûra kararlarına uygun olarak lisans düzeyinde eğitim görmüş olması, mevcut halk eğitim başkanlarının ise en kısa zamanda hizmet içi eğitimine (mümkünse yurt dışı eğitimine) tabi tutulması, hizmeti cazip hâle getirecek yeni bir ücret sisteminin belirlenmesi gibi; sistemin işleyişi için, koordinasyon ve iş birliğinin hem millî, hem de mahalli seviyede düzenlenmesi, millî seviyede iş birliği yapılacak resmî ve özel kurum ve kuruluşların temsilcilerinin Millî Eğitim Bakanı'nın çağrısı üzerine toplanması ve bu kurulun sekretarya işlerinin Millî Eğitim Bakanlığınca yürütülmesi, işbirliğinin kurulan illerde valinin, ilçede kaymakamın çağrısı üzerine toplanması,[39] sekretarya işlerinin illerde halk eğitimi başkanlığı, ilçelerde ise halk eğitimi merkezi müdürlükleri tarafından yürütülmesi,[40] İl ve İlçe Koordinasyon ve İşbirliği Kurullarında halk eğitimi başkanları ile halk eğitimi merkezleri müdürlerinin tabii üye olması gibi; finansal ayağı için ise, Milli Eğitim Bakanlığı'nın bütçesinden yaygın eğitime ayrılan oranın artırılması, çıkarılacak yasalar ile yerel yönetim bütçelerinden katkı sağlanması, özel sektör ve kamu kuruluşlarının gelirlerinin bir kısmının ayrılması gibi kararlar alınmıştır. [41]

On Üçüncü Milli Eğitim Şûrası, ilgililer tarafından gerçekleştirilen şûralar arasında en sönük olanı olarak değerlendirilmiş ve pek çok yönüyle eleştirilmiştir. Şûra'ya fazla sayıda kişinin katılmasının yanı sıra katılanların yaş aralığının yüksek olması sebebiyle çoğunlukla 60 yıl öncesi konularının konuşularak, güncel konulara daha az yer verilmesi; Şûra'daki kararların kamuoyuyla hemen paylaşılmayıp, teyp kasetlerinin dinlenerek, kararların tespit edilmesinin beklenmesi, Şûranın eleştirilmesine sebep olmuştur. Basında şuradan "Kararsız Şûra" olarak bahsedilmiştir.

Ayrıca belediye başkanlarının Şûra'ya çağırılmaması, Şûra'nın eleştirildiği bir diğer yönü olmuştur. Bakırköy Belediye Başkanı Yıldırım Aktuna bu konuda tepkisini şu sözlerle dile getirmiştir: [42]

> "Yerel yönetimler halkla daha sıcak ilişkilere girer. Halk, sorunlarını belediye başkanına getirir, çözüm ister. Ayrıca yerel yönetimlerin bir görevi de yaygın eğitim verme. Biz de bunu

[38] *Gösterilen yer.*
[39] *Gösterilen yer.*
[40] *Gösterilen yer.*
[41] https://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_09/29165326_13_sura.pdf, Erişim Tarihi: 6 Ocak 2020.
[42] "Kararsız Şura", *Milliyet,* 25 Ocak 1990.

elimizden geldiğince gerçekleştirmeye çalışıyoruz. Ancak Yaygın Eğitim Şûrası gibi çok, yararlı bir şuraya seçimle göreve gelmiş belediye başkanlarının davet edilmemesini çok yadırgıyorum."

Aldığı eleştirilerin yanı sıra On Üçüncü Milli Eğitim Şûrası sadece yaygın eğitimi ele alarak, Cumhuriyet tarihinde bir ilki gerçekleştirmiştir.

1.3. On Dördüncü Milli Eğitim Şûrası

On Dördüncü Milli Eğitim Şûrası Nahit Menteşe'nin Milli Eğitim Bakanlığı döneminde 27-29 Eylül 1993 tarihleri arasında gerçekleşmiştir. Şûra Başkanlık Divanı'nda Nahit Menteşe, Dr. Yusuf Ekinci ve Abdullah Nişancı bulunmuştur. 608 kişinin yer aldığı Şûra'ya dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ile Başbakanı Tansu Çiller de katılmıştır.[43]

Bu Şûra'da "Talim ve Terbiye Kurulu Bakanlığı'nın Teşkilat ve görevleri ile çalışma esasları özel bir kanunla düzenlenmesi, denetim hizmetlerinin yürütülmesinde, Teftiş Kurulu Başkanlığı'nın bütün kurumlarla iş birliğine girmesi, eğitim yöneticiliğinde uzmanlaşma, hiyerarşik ilerleme ve yükselme esas alınması ve yöneticilerin yetkilerinin artırılması, mevcut eğitim yöneticilerinin, üniversiteler ile iş birliği içinde yetiştirilmesi, müfettişlerin, üniversitelerde ve Millî Eğitim Akademisi'nde teftiş ve rehberlik alanında lisansüstü eğitim görmelerinin sağlanması, eğitim-insan gücü-istihdam ilişkisinin göz önünde bulundurularak, iş hayatı ile okul programlarının birbirleriyle uyumlu olmasının sağlanması, meslek standartları geliştirilmesi[44], yönetici ve öğretmenlerin yöneltme fonksiyonlarını yerine getirebilmesi için, hizmet öncesinde ve hizmetleri esnasında yönlendirilme konusunda yetiştirilmesi ve bu yönlendirmenin, uzmanlık hizmetlerinden ve yeni teknolojilerden de yararlanılarak; öğrenci, öğretmen, aile ve okul yönetimiyle iş birliği içerisinde ilköğretimin ikinci kademesinden başlatılması, okul öncesi eğitimin geliştirilerek yaygınlaştırılması[45], Kalkınma Planlarındaki hedeflere ulaşılmasının sağlanması, aynı yaş grubuna hizmet veren Okul Öncesi Eğitimi kurumlarından; anaokulu, "36-72 aylık çocukların eğitimleri amacıyla açılan, Millî Eğitim Bakanlığı'na Bağlı Özel ve Resmî Okul Öncesi Eğitimi kurumu"; ana sınıfı, "60-72 aylık çocukların, resmî ve özel anaokullarının, ilkokulların ve ilköğretim okullarının bünyesinde açılan Okul Öncesi Eğitimi Kurumudur"; şeklinde tanımlanması, Millî Eğitim Bakanlığı,

[43]"14. Milli Eğitim Şurası Çalışmalarına Başladı", *Türkiye* 28 Eylül 1993, s.11.
[44] *On dördüncü Milli Eğitim Şûrası*, T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1993, s.211-216.
[45] *On dördüncü Milli Eğitim Şûrası*, s.313-324.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı ve Sağlık Bakanlığı ile iş birliği içerisinde işletmelerde kreş açma uygulamasının sağlanması, Okul Öncesi Eğitim alanındaki her çeşit kademe ve görevler için, personelde aranacak nitelikler ile görev ve sorumlulukların belirlenmesi ve bunların bir sertifika sistemine bağlanması[46], toplu konut projelerinde yeterli sayı ve kapasitede okul öncesi eğitim kurumunun açılmasına yer verilmesi, 0-72 ay çocuğuna okul öncesi eğitim hizmeti veren kreş, gündüz bakımevi, çocuk yuvaları, özürlüler için rehabilitasyon merkezleri vb. sosyal tesislerin, yapılarının geliştirilmesi için devlet kredisi ve teşviklerin artırılması ve vergilendirmenin azaltılması[47], belediyelerin, kamu iktisadi teşekküllerinin, vakıfların, dini kuruluşların ve diğer özel müteşebbislerin okul öncesi eğitim kurumları açmalarının teşvik edilmesi ve desteklenmesi, küçük il ve ilçe merkezleri ile gecekondu semtlerinde yaşayan gelir düzeyi düşük ailelerin yoğun olduğu merkezlerde ikili eğitim yapacak anaokulları projesi gerçekleştirilmesi, 1739 sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu'nda, okul öncesi eğitimi ile ilgili gerekli düzenlemelerin yapılması;[48] okul öncesi eğitimi ile ilgili bütün mevzuatı kapsayacak şekilde bir "Okul Öncesi Eğitimi Kanunu" çıkarılması, okul öncesi eğitiminin geliştirilip yaygınlaştırılması ve kurumsallaşması için Okul Öncesi Eğitim Fonu"nun kurulması, Millî Eğitim Bakanlığı ve üniversitelerin iş birliği ile okul öncesi eğitimi'ne öğretmen yetiştiren yükseköğretim kurumlarının programlarında bütünlük sağlayıcı "program geliştirme çalışmaları" yapılması ve bu kurumların bünyesinde uygulama anaokullarının açılması; öğretmen yetiştiren yükseköğretim kurumlarındaki çocuk gelişimi ve eğitimi öğretmenliği programı ile anaokulu öğretmenliği programının birbirinden ayrılması, sınıf öğretmeni yetiştiren Eğitim Fakültelerinin programlarına okul öncesi eğitimi okul öncesi öğretmeni yetiştiren fakültelerin programlarına da sınıf öğretmenliği ile ilgili derslerin konulmasının sağlanması[49], okul öncesi eğitimi alanını seçen üniversite öğrencilerine ayrılacak "3580 Sayılı Kanun" kapsamındaki öğrenci kontenjanlarının artırılması" gibi kararlar alınarak okul öncesi eğitiminin sistemi oluşturulmaya çalışılmıştır.[50]

Temel konusunun okul öncesi eğitim olduğu On Dördüncü Milli Eğitim Şûrası'nda aynı zamanda şehit ailelerine yapılmakta olan yardımların artırılması ve çocuklarının her türlü eğitim-öğretim giderlerinin karşılanması için gerekli çalışmaların

[46] *Gösterilen yer.*
[47] *Gösterilen yer.*
[48] *Gösterilen yer.*
[49] *Gösterilen yer.*
[50] http://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_09/29165401_14_sura.pdf, Erişim Tarihi: 6 Ocak 2020.

başlatılarak ve sonuçlandırılması kararı alınarak[51]; Doğu ve Güneydoğu bölgeleri başta olmak üzere, tüm ülkede şehit edilen öğretmenler unutulmamıştır. Bunun yanında okul öncesi eğitimin yaygınlaştırılması için Yap-İşlet-Devret modelinin uygulanması kararlaştırlmıştır.[52] Ayrıca 1994 yılının "Okul Öncesi Eğitim Yılı" olması kabul edilmiştir.[53] Böylece eğitimin ilk kademesi daha fazla ön plana çıkarılarak topluma aktarılması ve hem nicelik hem de nitelik bakımından gelişmesi hedeflenmiştir.

Milli Eğitim Şûraları'na getirilen en büyük eleştiriler alınan kararların uygulanmaması olmuştur. Basında; ilki 1939 yılında gerçekleşen ve yaklaşık 3 senede bir yapılan Şuralarda büyük masraflar ve ümitlerle toplanıldığı halde alınan kararlarının askıda kaldığı, o döneme kadar gerçekleştirilen tüm şûralarda uygulanan kararların oranının %10'a ulaşmadığı, özellikle On Dördüncü Milli Eğitim Şûrası'nda eğitim yöneticiliği ve okul öncesi eğitim alanlarında alınan 112 karardan neredeyse hiçbirisinin uygulanmadığı yazılmıştır. [54]

Bu da büyük masraflar sonucu gerçekleştirilen, alanında pek çok uzmanın katıldığı şûralara olan güveni azaltmış, yapılan işlerin ciddiyet taşıma ihtimalini azaltmasına ve yine yapılan işlere "israf" olarak bakılmasına sebep olmuştur.[55]

1.4. Okul Öncesi Eğitim

Okul öncesi eğitim, Türkiye'de hem okullaşma oranı hem de niteliği bakımından en geride olan eğitim kademesi olmuştur. Bu bağlamda 1990'ların başında, okul öncesi eğitimde Fransa %98, Belçika %97 oranına sahipken, Türkiye %4,6 gibi bir rakamla oldukça düşük bir orana sahipti.[56]

Okul öncesi eğitim alanında gerekli okullar açılmış, anaokulu ve anasınıfı yönetmelikleri her dönem hazırlanmış olsa da bu uygulamalar İlköğretim Genel Müdürlüğü ve Kız Teknik Öğretmen Genel Müdürlüğü tarafından hayata geçirilmiştir.[57] Okul Öncesi Eğitim Genel Müdürlüğü'nün kurulması ise 30 Nisan 1992 tarihli 3797

[51] *Ondördüncü Milli Eğitim Şûrası*, s.324.
[52] *T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi*, C.57 S.2398, 3 Ocak 1994, s.27.
[53] *Ondördüncü Milli Eğitim Şûrası*, s.317.
[54] "Şuursuz Eğitim Şûrası", *Yeni Şafak*, 24 Temmuz 1995.
[55] *Gösterilen yer.*
[56] "Şimdi Okullu Olamadık", *Milliyet*, 30 Ekim 1992.
[57] Ayla Oktay ''Türkiye'de Okul Öncesi Eğitim'' *Türkiye Cumhuriyeti Ansiklopedisi*, C.12, İstanbul 1996, s.455.

sayılı kanunla birlikte gerçekleşmiştir.[58] Genel Müdürlüğün kurulmasında oldukça geç kalan Türkiye, On Dördüncü Milli Eğitim Şûrası ile aldığı kararlarla birlikte daha somut uygulamalar gerçekleştirmeye başlamıştır.

"Anaokulu-Anasınıfı ve Uygulama Yönetmeliği"nde; anaokulu 36-72 aylık, anasınıfı 48-72 aylık, uygulama sınıfı ise 36-72 aylık çocukları kapsamıştır. Yönetmeliğin temel ilkeleri ise "çocukların milli, manevi, ahlaki, kültürel ve insani değerlere bağlığının geliştirilmesini, çocukların fiziken, ruhen ve sosyal yönden gelişmelerini, temel alışkanlıklar kazanmalarını, ve onları ilköğretime hazırlamayı, Türkçe'yi doğru konuşmalarını sağlamayı, durumu elverişsiz çevrelerden ve ailelerden gelen çocuklar için ise daha elverişli bir yetişme ortamı hazırlamayı, okul öncesi eğitim yaşındaki çocukları tanıma ve inceleme amacıyla yapılacak araştırma ve uygulama çalışmalarına imkân hazırlamayı"[59] hedeflemektedir.

Yine bu yönetmeliğe göre; anaokulların, anasınıfların ve uygulamalı sınıfların açılacağı bölgelerin geçim zorluğu çeken, hızlı sanayileşen, kalkınma planında öncelikli olan ve çalışan annelerin yoğun olduğu bölgelerden seçilmesi, anasınıfı ve uygulama sınıflarının açılabilmesi için ise 10 çocuk yeterliyken, anaokulu açılabilmesi için her yaştan en az 15 çocuğun olması gerekmektedir.[60]

Bu dönemde Türkiye'de okul öncesi eğitimin kamuoyuna aşılanması için hem medyada hem kuruluşlarda hem de basında türlü uygulamalar söz konusu olmuştur. 1993 yılında TRT3'de yayınlanan *Eğitim Dünyamız* adlı programın bir bölümünde okul öncesi eğitime yer verilerek bilim adamlarının, öğretmenlerin, psikologların ve pedagogların görüşleri verilmiştir.[61] Mart 1994 tarihi itibariyle de "Okul Öncesi Eğitim Kurumlarından Faydalanamayan Çocukların Eğitimi Projesi" uygulanarak 7.088 çocuğun, 1994-1995 eğitim yılında ise proje 50 ile yayılarak 11.728 çocuğun daha okul öncesi eğitimi alması sağlanmıştır.[62]

İlk kez okul öncesi eğitim haftası ise YA-PA tarafından 1-7 Eylül tarihleri arasında 1995 yılında kutlanmıştır. Gerçekleşen panele ise Milli Eğitim Müsteşarı ile eski

---

[58] "Millî Eğitim Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun (13.12.1983 tarihli ve 179 sayılı, 8.6.1984 tarihli ve 208 sayılı, 23.10.1989 tarihli ve 385 sayılı, 9.4.1990 tarihli ve 419 sayılı, 28.8.1991 tarihli ve 454 sayılı Kanun Hükmünde Kararnamelerin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanun.", *T.C. Resmi Gazete*, 12 Mayıs 1992/21226, s.4.

[59] T.C Milli Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi, Cilt:56 Sayı:2374, 18 Ocak 1993, s.50.

[60] *Gösterilen yer.*

[61] "Eğitim Dünyamız", *Milliyet*, 21 Eylül 1993.

[62] Ayla Oktay, *a.g.m.*, s.455.

Milli Eğitim Bakanları katılmıştır. Panelde hem okul öncesi eğitimde yapılan ve yapılması gerekenler konuşulmuş hem de korolarla, palyaçolarla kutlamalar yapılmıştır.[63] 19-20 Ekim 1995 tarihlerinde AÇEV tarafından Milli Eğitim Bakanlığı destekli "Erken Çocukluk Döneminin Önemi" adlı bir sempozyum gerçekleşmiştir. Sempozyumda okul öncesi eğitimin önemi ve annelerin eğitimi olmak üzere 2 önemli konu ele alınarak, yurt içinden ve yurt dışından gelen konuşmacılara yer verilmiştir. AÇEV, Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı Halk Eğitim Merkezleri'nde 6 yaşında çocuğu olup okuma-yazma bilen annelere ücretsiz ve haftada yarım gün olarak, 25 hafta süren "Anne Çocuk Eğitim Programı"nı hayata geçirmiştir.[64] Gazetelerin köşe yazılarında ise bu programa yer verilerek AÇEV'in telefon numaraları belirtilmiştir.

Sayısal rakamlara baktığımızda ise 1989-1990 eğitim yılında okul öncesi eğitim öğrenci sayısı 112 bin kişiyken Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın son yılını kapsayan 1994-1995 eğitim-öğretim yılında 202 bine ulaşmıştır. Okullaşma oranı ise %2,8'den %5,1'e yükselmiştir. Kalkınma planı çerçevesinde %11,5 olan okullaşma oranı ve 332 bin olan öğrenci sayısı hedefine ise ulaşılamamıştır. [65]

1.5. İlköğretim

1989-1990 eğitim öğretim yılında ilkokullarda 6 miyon 848 bin, ortaokullarda 2 milyon 38 bin öğrenci bulunmaktaydı. Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın son yılını kapsayan 1994-1995 eğitim-öğretim yılında ise ilkokullarda öğrenci sayısı 6 milyon.466 bine, ortaokullarda ise 2 milyon 318 bine ulaşmıştır.[66] Altıncı Kalkınma Planı sonunda da okullaşma oranı ilkokullarda %102,1'den %104,4'e, ortaokullarda ise %58,8'den %65,6'ya yükselmiştir.[67]

90'lı yıllarda ilkokulda değişiklikler 8 Temmuz 1991 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanan "İlkokul Yönetmeliğinin Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi ve Bazı Maddelerinin Yürürlükten Kaldırılması Hakkında Yönetmelik" ile yapılmıştır. İlkokul Yönetmeliği'ne Beşinci sınıfta bir ya da daha fazla dersten başarısız olan, Türkçe'den de ortadan düşük not alan öğrencilerden hala eğitim çağında olanlar, eğitim çağları bitene

[63] "YA-PA Okul Öncesi Eğitim Haftasını Kutladı", *Milliyet*, 8 Eylül 1995.
[64] "AÇEV", *Milliyet*, 22 Ekim 1995.
[65] Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, s.
[66] *Türkiye İstatistik Kurumu, İstatistik Göstergeler 'Statistical Indicators', 1923-2013*, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara 2014, s.61-64.
[67] T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1996-2000, Yayın No:DPT: , s.24.

kadar beşinci sınıftan devam edebilmelerini, eğitim çağının dışında olanların ise ilkokulu dışarıdan bitirme sınavlarına girebilmelerini sağlayan maddeler ile yılda iki kere öğrencilerin davranışlarının ve devam durumlarının değerlendirilmesini içeren karnelerin verilmesini öngören maddeler getirilmiştir.[68] Türkçe dersinin sınıf geçmede belirleyici olması ise basında Türkçe öğretmenlerinden "kral" olarak bahsedilmesini sağlamıştır.

9 Mart 1992 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanan "Milli Eğitim Bakanlığı İlköğretim Kurumları Yönetmeliği"yle beraber ders saatleri 45 dakikadan 40 dakikaya indirilmiş, eğitim-öğretim süresi 170 günden 190 güne çıkarılmıştır.[69] Yine bu yönetmelikle beraber ilköğretim kurumlarındaki disiplin cezaları kaldırılmıştır. Okuldan uzaklaştırma ise her kurumdan kaldırılarak, yeni eğitim-öğretim yılında cezadan çok eğitimin ve niteliğinin ön plana çıkması hedeflenmiştir. Uygunsuz davranış göstermeye devam eden öğrenciler için ise rehber öğretmen ve öğrencinin velisi ile problemin çözülmesi uygun görülmüştür.[70]

Daha sonra 7 Ağustos 1992 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanan "Milli Eğitim Bakanlığı İlköğretim Kurumları Yönetmeliği"yle eğitim-öğretim süresinin en az 180 iş gününe düşürülmüş, bütünleme sınavlarının uygulanmasına son verilmiş, ilkokullara kayıt yaşı 60 aydan 72 aya çıkarılmış, her öğrencinin evine en yakın ilkokula kayıt olması esas olduğundan; önceden okul tespiti için toplanan komisyona ihtiyaç halinde dahil edilen köy ve mahalle muhtarları dahil edilmiş[71], beşinci sınıfa kadar her sabah derslerden önce; [72]

> "Türküm, doğruyum, çalışkanım. Yasam; küçüklerimi korumak, büyüklerimi saymak, yurdumu, milletimi özümden çok sevmektir. Ülküm; yükselmek, ileri gitmektir. Varlığım, Türk varlığına armağan olsun. Ey bu günümüzü sağlayan Ulu Atatürk! Açtığın yolda, kurduğun ülküde, gösterdiğin amaçta hiç durmadan yürüyeceğime and içerim. Ne mutlu Türküm diyene!"

Şeklinde okunan andımız aşağıdaki versiyonu ile değiştirilmiştir: [73]

> "Türküm, doğruyum, çalışkanım. İlkem, küçüklerimi korumak, büyüklerimi saymak, yurdumu, milletimi özümden çok sevmektir. Ülküm yükselmek, ileri gitmektir. Ey Büyük Atatürk!

[68] "İlkokul Yönetmeliğinin Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi ve Bazı Maddelerinin Yürülükten Kaldırılması Hakkında Yönetmelik", *T.C. Resmi Gazete*, 8 Temmuz 1991/20923, s.7-8.
[69] "Daha Az Eğitim", *Milliyet*, 30 Nisan 1992.
[70] *T.C. Resmi Gazete*, 9 Mart 1992/21166, s.41.
[71] *T.C. Resmi Gazete*, 7 Ağustos 1992/21308, s.1-24.
[72] *T.C. Resmi Gazete*, 9 Mart 1992/21166, s.47.
[73] *T.C. Resmi Gazete*, 7 Ağustos 1992/21308, s.4.

Açtığın yolda, gösterdiğin hedefe durmadan yürüyeceğime and içerim. Varlığım, Türk varlığına armağan olsun. Ne mutlu Türküm Diyene!"

Bu süreç içerisinde ilköğretim programlarına yeni dersler eklendi, 30 Mayıs 1990 tarihinde kabul edilerek ilkokul 4. ve 5. sınıflara 1990-1991 öğretim yılında başlamak üzere Sosyal Bilgiler dersinin verilmesi kararlaştırıldı.[74] 7 Temmuz 1990 tarihinde alınan bir diğer kararla azınlık okullarının dışında olan ilk ve ortaöğretim okullarında Hıristiyan ya da Musevi olduklarını belgeleyen T.C. vatandaşlarının Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersine girmesinin zorunlu olmaması ve bu derse girmek istedikleri takdirde de velilerinden dilekçe alınması gerektiği kararlaştırılmıştır.[75]

Yine 1990-1991 öğretim yılında, ilkokul öğrencilerine renkli önlük uygulaması başlatıldı. İlkokul önlüğünün rengi deniz mavisi olmuş ama aynı zamanda isteyen okullarda deniz mavisinin yanı sıra lacivert, gri ve siyah önlükler de giyilmiştir.[76] Önlük uygulaması sürekli değiştiğinden her yıl yeni kumaşlar, yeni modeller istendiğinden ve belli bir standarda ulaştırılamadığından; velilere ekonomik açıdan büyük bir dert oluşturmuştur.[77]

50 bin öğretmenin görüşünün alınarak ve onların isteği ile uygulamaya konulduğu, Milli Eğitim Bakanlığı Müsteşarı Şener Birsöz'ün "Zorlayıcı değiliz, tercihi tamamen okullar ve mahalli idareye bıraktık"[78] dediği uygulama basında ekonomik açıdan eleştirilerek; okulların Batılı örneklerdeki gibi tertemiz olmadığı için öğrencilerin teneffüslerde toz toprak içinde kalacağından siyah önlüğün en iyi tercih olduğu belirtildi.[79]

1990-1991 öğretim yılındaki bir diğer yeni uygulama ise "Taşımalı İlköğretim" olmuştur. Bu uygulama ile birlikte nüfusun az ve dağınık yerleşim birimlerinde yaşayan ve ilköğretim çağındaki öğrencilerin belirlenen merkezlerdeki okullara günübirlik taşınarak eğitim almalarının sağlanması[80], ilkokullardaki birleştirilmiş sınıfların sayısını olabildiğince azaltılması, fırsat eşitliğinin sağlanması ve eğitimde kalitenin artması[81] amaçlanmıştır.

---

[74] *T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi*, Cilt:53 Sayı:2315, 25 Haziran 1990, s.457.
[75] *T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi*, Cilt:53 Sayı:2317, 23 Temmuz 1990, s.553.
[76] "Kara Önlüğe Resmen Veda", *Milliyet*, 23 Ocak 1990.
[77] "Her Yıl Aynı Sıkıntı" *Gün*, 4 Eylül 1994.
[78] "İlkokula 4 Yeni Önlük", *Cumhuriyet*, 24 Ocak 1990.
[79] "İlkokulluya Renkli Önlük", *Yeni Asır*, 24 Ocak 1990.
[80] *T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi*, Cilt: 57 Sayı:2420, 5 Aralık 1994, s.820.
[81] Avni Akyol, *Milli Eğitim Bakanlığı 1991 Yılı Bütçesi*, Ankara 1990, s.47.

Taşımalı İlköğretim uygulaması ilk olarak 1989-1990 öğretim yılında Kırklareli ve Kocaeli'nde denenmiş; sonuç alınmasıyla birlikte ise uygulama; Antalya, Balıkesir, Çanakkale, Çankırı, Eskişehir, Kırklareli, Kocaeli, Kırklareli ve Van illerinde gerçekleşmiştir.[82]

İlk olarak Kırıkkale ve Kocaeli'nde 305 öğrenci 5 merkez okula taşınmış; 1990-1991 öğretim yılında 9 ilden 3.289 öğrenci 78 merkez okula; 1991-1992 öğretim yılında 29 ilden 18.256 öğrenci 408 merkez okula; 1992-1993 öğretim yılında 43 ilden 53.676 öğrenci 938 merkez okula; 1993-1994 –öğretim yılında 56 ilden 84.263 öğrenci 1.653 merkez okula; 1994-1995 öğretim yılında 57 ilden 74.981 öğrenci 1.630 merkez okula; 1995-1996 öğretim yılında ise 62 ilden 95.554 öğrenci 2.182 merkez okula taşınmıştır.[83]

İlk uygulamayla birlikte birleştirilmiş sınıf uygulamasına olan ihtiyaç azalmış, öğrenciler merkez okullara giderek davranış ve sağlık yönünden de olumlu gelişmeler göstermişlerdir.[84] Uygulamanın gerçekleştirildiği illerin ve yararlanan öğrencilerin sayısının giderek artırılmasıyla 1994 yılında "Taşımalı İlköğretim Yönergesi" yayınlanarak; uygulama belirli kurallar ve yöntemler çerçevesinde şekillendirilmiştir.

Öğrencilere fırsat eşitliği sağlaması, ilkokul eğitimi sunması gibi yararlarının olduğu bu uygulamada da eksiklikler söz konusudur. Örneğin velilerden bir tanesi öğrencilerin 10 yaşından fazla arabalarla taşınmasından, sadece öğrencileri taşıması gereken araçların başka yolcu alarak öğrencileri ayakta bırakmasından, öğrencilere öğle yemeği verilememesinden, ilk haftalarda yol boyunca öğrencilerin yanında bir öğretmen olduğunu daha sonradan ise öğrencilerin tek başına gidip gelmelerinden duyduğu rahatsızlığı gazetede duyurmuştur.[85] Bunların dışında okullarda rehber öğretmen olmaması, verilen sağlık hizmetlerinin yeterli olmaması gibi eksikliklerden de mevcuttur.[86]

1992-1993 öğretim yılında ise haftada bir saat dönüşümlü olarak "Çevre, Sağlık, Trafik, Okuma" dersinin ilkokulların tüm sınıflarında okutulmasına karar verilmiştir.[87] 1994-1995 eğitim–öğretim yılında, ilköğretimde 25 olan haftalık ders saati 30'a

[82] *Gösterilen yer.*
[83] Ali Ağırkaya, "Taşımalı Eğitim Uygulamasında Öğretmenler ve Öğrencilerin Karşılaştıkları Güçlükler", Selçuk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2010, s. 33-34.
[84] Mustafa Yeşilyurt, vd., "İlköğretimde Taşımalı Eğitim Araştırması ve Van İli Örneği", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, C.6 S.19, Kış 2007, s.202.
[85] "Söz Okurun", *Milliyet,* 28 Ocak 1993.
[86] Asım Arı, "Taşımalı İlköğretim Uygulaması (Uşak Örneği)", *G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi,* Cilt:23 Say:1, 2003, s.105.
[87] *T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi*, Cilt:55 Sayı:2367, 28 Eylül 1992, s.633.

çıkarılmıştır. Bunun sebebi ise ilerleyen dönemlerde 5 yıl olan zorunlu eğitimi 8 yıla çıkarmayı hedefleyen MEB'in ilkokul ve ortaokul arasındaki dengeyi sağlamak istemesi olmuştur. [88]

1.6. Ortaöğretim

1990'lar Türkiye'sinin ortaöğretim kurumları içerisinde genel liseler, mesleki ve teknik liseler, anadolu liseleri, öğretmen liseleri, imam hatip liseleri, fen liseleri, akşam liseleri ve açıköğretim liseleri bulunmaktaydı. Pek çok alternatif lise olmasına rağmen öğrencilerin büyük bir çoğunluğu genel ve meslek liselerini tercih etmekteydi. 1989-1990 eğitim-öğretim yılında ortaokullarda toplamda 2 milyon 38 bin öğrenci bulunmaktaydı ve bu öğrencilerin 719 bini genel liselerde, 830 bini ise meslek liselerinde eğitim görmekteydi. [89]

Bu dönemde ortaöğretim kurumlarına bir yenisi eklenmiş kamuoyunda "süper lise" olarak bilinen yabancı dil ağırlıklı liseler, 1992-1993 eğitim-öğretim yılında eğitim sürecine başlamıştır. Bu okullara, ortaokul bitirme notu 8 ve üstü olan öğrenciler alınmıştır. 28 lisede yapılan uygulamanın başarılı olmasıyla, 1 yıl İngilizce hazırlık okutulduktan sonra ortaöğretim derslerine geçen süper liselerin sayısı artırılmış ve İstanbul'da Hasan Polatkan, Kenan Evren, Fenerbahçe, Sakıp Sabancı gibi liseler süper lise olmuştur. [90]

Tablo 1.1. 1990-1995 yılları arasında ortaöğretimdeki öğrenci sayısı[91]

Yıllar	Toplam Öğrenci Sayısı	Genel Liselerin Öğrenci Sayısı	Mesleki ve Teknik Liselerin Öğrenci Sayısı	Diğer Liseler
1990-1991	2 108 579	799 358	900 205	409 016
1991-1992	2 116 625	894 047	977 010	245 568
1992-1993	2 242 875	990 760	752 711	499 404
1993-1994	2 303 418	1 078 483	809 051	415 884
1994-1995	2 318 915	1 155 827	894 738	268 350

[88] "Yaz Tatili Sona Erdi", Milli Gazete, 13 Eylül 1994.
[89] *İstatistiki Göstergeler 1923-2013,* Ankara 2014, s.63-68.
[90] *Cumhuriyet,* 13 Nisan 1993, "İstanbul'a 9 Süper Lise Daha" *Hürriyet,* 21 Nisan 1993.
[91] *İstatistiki Göstergeler 1923-2013,* Ankara 2014, s.63-68.

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, *İstatistik Göstergeler 'Statistical Indicators' 1923-2013*, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara 2014

Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda 1993-1994 eğitim-öğretim yılında genel liselerde öğrenci sayısının 978 bin, mesleki ve teknik liselerde 864 bin olması planlanmış ve bu doğrultuda okullaşma oranı genel liselerde %24.0, mesleki ve teknik liselerde %21,2, ortaöğretimin toplamında ise %45,2 olması hedeflenmiştir.[92] Plan sonunda genel liselerde okullaşma oranı %30,6 ile meslek liselerinde %22,4 ve toplamda da %53,0 olmak üzere hedeflenen oranların üstüne çıkılmıştır.[93] Aynı zamanda öğrenci sayısı hedeflerine de ulaşılmıştır.

Eğitim süresi 3 ile 5 yıl arasında değişen liselerin hatta tüm eğitim kurumlarının genel sorunlarından birisi sınıf geçmedir. Okullardaki öğrenci sayısına göre mezun olan ve sınıf geçen öğrenci sayısının da oldukça az olması, 1991 yılı itibariyle Ders Geçme ve Kredi Sistemi'ne geçilmesinde etkili rol oynamıştır. Dönemin Milli Eğitim Bakanı Avni Akyol ise yeni sisteme geçilmesinin şu sözleriyle açıklamıştır:[94]

> "Sınıfta kalmanın bir yıllık faturası 4-5 trilyon lira. Biz aslında işin para yönünde değiliz. Eğitim sistemimiz içinde bütünlemeye kalanların oranı yüzde 60, sınıfta kalanların oranı ise yüzde 40 civarında. Bunun önüne geçmek, öğrencileri çok seçimli bir programa alma çabasındayız. Sınıfta kalma, öğrenciler üzerinde olumsuz etkiler yapıyor. Bağımsız düşünen, seçebilen, öğrenciler yetiştirmek istiyoruz. Aynı kalıptan çıkan öğrenci yetiştirmeyeceğiz."

İlk uygulamasının 1991-1992 eğitim-öğretim yılında lise birinci sınıftan itibaren uygulanması mümkün olan okullarda başladığı ve 2 senede de tüm okullarda uygulanması planlandığı yeni sisteme göre toplamda 32 olan zorunlu ders sayısı 11'e indirilmiştir.[95]

Böylece, sadece Türk Dili, Felsefe, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi, Tarih, Matematik, Coğrafya, Yabancı Dil, Fen Bilimleri, T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük, Beden Eğitimi ve Milli Güvenlik Bilgisi dersleri zorunlu dersler olarak belirlenmiştir.[96] Seçmeli dersler için ise okulların açılmasından 10 gün önceye kadar velilerden, öğrencilerin alacağı ortak ve seçmeli derslerin bulunduğu dilekçe formunu doldurup teslim etmeleri istenerek öğrencilerin ilgi duydukları ve yetenekleri olduğu alanlara yönlendirilmelerini hedef alınmıştır.

---

[92] T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı 1990-1994, s. 292.
[93] T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1990-1994, s.24.
[94] *"Ortaokullara Üniversite Düzeni"*, *Günaydın,* 17 Temmuz 1990, "*Lise Artık 2,5 Yılda Bitecek"*, *Milliyet,* 2 Ağustos 1991.
[95] "Ders Sayısında Süper İndirim", *Hürriye*t, 25 Ağustos 1991.
[96] *T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi*, Cilt:54 Sayı:2343, 16 Eylül 1991, s.411-415.

Öğrencilerin 6 dönemlik okullarda bir yarıyılda en az 22 en fazla 34 kredi almalarına izin verilerek her yarıyılda 34 kredi alan bir öğrencinin 156 krediyi 2.5 senede tamamlamasına, 8 dönemlik okullarda ise bir yarıyılda en az 24 en fazla 36 kredi alan bir öğrencinin her yarıyılda 36 kredi alarak 5 dönemde mezun olabilmesi sağlanmıştır. Yine öğrencilerin mezun olabilmesi için 6 dönemlik okullara en fazla 10 dönem, 8 dönemlik okullara da 12 dönem süre verilmiştir. Öğrencilerin sınav kağıtları ise 100 üzerinden değerlendirildikten sonra 85-100 arasına A, 70-84'e B, 55-69'a C, 45-54'e D, 0-44 alanlara ise E (geçmez) olarak harfle ifade edilmiştir. [97]

Bir ders yılı 2 yarıyıla bölünerek birinci dönem ile ikinci dönem arasına Ocak ayının ikinci yarısı ile şubat ayının ilk yarısını kapsayacak şekilde 2 haftalık yarıyıl tatili verilmiştir.[98]

3 eğitim–öğretim yılı uygulanan "Ders Seçme ve Kredi Sistemi", 1995-1996 eğitim–öğretim yılı itibariyle fen liseleri, 19 anadolu güzel sanatlar liseleri ve tüm mesleki ve teknik liselerde kaldırılmış, 19 anadolu liseleri ve özel okullarda ise sistemin devam edip etmeyeceği okulların inisiyatifine bırakılmıştır. Yeni eğitim-öğretim yılında okula başlayacak öğrencilere "Sınıf Geçme Sistemi" uygulanmıştır.[99] "Sınıf Geçme Sistemi"yle beraber harfli not değerlendirmesi kalkmış, Fen Bilimleri, Sosyal Bilimler, Türkçe-Matematik, Yabancı Dil, Sanat, Spor ve Genel Alan olmak üzere 7 farklı alan belirlenerek lise ikinci sınıftan itibaren öğrencilerin seçimine bırakılmıştır.[100]

Uygulandığı ilk günden itibaren "Ders Seçme ve Kredi Sistemi" eleştirilerin odağı olmuştur. Eleştirenlerden birisi de Bakanlık Yetkilisi'nden gelmiştir. Bakanlık Yetkilisi sistemi aşağıda sözleriyle değerlendirmiştir: [101]

> "Bu sistem gerçekten güzel, ancak Avrupa'da ilkokullardan başlayarak uygulanıyor ve altyapısı da hazır. Lise birinci sınıfta, uygulamaya kondu. Üstelik fiziki şartlar da mevcut değil ve emrivaki olarak gündeme geldi. Ne öğretmenler ne öğrenciler, ne yapacaklarını hala bilmiyor. Sisteme göre öğretmen, ders kitabı yok, yarıyıl sonunda nasıl not verileceğini, değerlendirmelerin nasıl yapılacağı konusunda zorluklar yaşanıyor."

Aynı zamanda öğrencilerin belirli bir sınıfı olmadığından dolayı kendilerini okula ait hissedememeleri, dersliklerin yetersizliği, seçmeli dersler için yeterli öğretmen

---

[97] *T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi*, Cilt:54 Sayı:2343, 16 Eylül 1991, s.412.
[98] *Gösterilen yer.*
[99] *"Liseye Sistem Arayışı"*, *Milli Gazete,* 28 Temmuz 1995.
[100] *T.C Milli Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi*, Cilt:58 Sayı:2438,11 Eylül 1995, s.703-704.
[101] "Kredili Eğitimde Kaos", *Aktüel,* 2 Şubat 1992.

sayısının olmaması, alınan yeni kararlarla mezun olabilmek için belirlenen kredilerin sürekli değiştirilmesi, örneğin anadolu liselerinde 144 olan mezuniyet kredisinin bazı anadolu liselerinde 156'ya çıkarılması böylece anadolu liselerinde ikilik yaratılması gibi sebeplerin yanında sistemin tam oturtulamamasının getirdiği karmaşa ve karışıklıklar, eleştirilerin yapılmasında etkili olmuştur.[102]

1992-1993 öğretim yılında liselere "Açık Lise" adı altında yeni bir seçenek daha eklenmiştir. Dersler uzaktan, televizyondan yayınlanarak verilmiş ve öğrencilere ders kitapları posta yoluyla gönderilmiştir aynı zamanda da dersler radyodan da yayınlanmıştır. İlk senenin kayıtları 5-25 Ekim tarihleri arasında gerçekleşmiş ve kayıt yaptıran öğrencilerden 100 bin lira kayıt parası, 100 bin lira da kitap parası olmak üzere 200 bin lira alınmıştır.[103]

Dönemin Milli Eğitim Bakanı Köksal Toptan; açık öğretimin, yükseköğretimde başarıyla uygulandığını, liselerde de okullaşma oranını artırmak için en sağlıklı uygulama olacağını çünkü özürlülerle, köylerde ve gecekondularda liseye devam edemeyen kişilerin de lise mezunu olma hakkının olduğunu aynı zamanda da köy kesimlerinde liselere özellikle kız çocuklarının devam etmediğini böylece "liseyi oraya götürmek yerine, liselileri buraya getirmek gibi bir değişik yaklaşımla açık lise uygulamasına"[104] başlanıldığını belirtmiştir.

Açık liseye, ortaokul mezunu ve daha önceden lise 1'e devam edip başarısız olanlar da başvurabilmiş; uygulama Türkiye'de ilk defa başlayacağından, açık lisenin ikinci ya da üçüncü sınıfı açılmamıştır.[105]

Türk Dili ve Edebiyatı, Tarih, Matematik, Fen Bilgisi, Yabancı Dil, Çevre ve İnsan, Bilgisayar ve Sağlık Bilgisi dersleri, çalışan ve çalışmayan kişiler için 15.30 ve 18.00 saatlerinde olmak üzere günde iki kez yayınlanmıştır. İlk olarak yayınlar 9 dersi kapsamış ve öğrenciler bu derslerden 7 tanesini seçebilmişlerdir. [106]

Açıldığı ilk yıldan itibaren açık liseye büyük bir ilgi oluşmuş; ilk sene 31.226'sı erkek, 13.986'si kadın 45.212 kişi kayıt olmuştur.[107] Kayıt için yaş sınırı

[102] "Ayaz'a Göre Eski ve Yeni Sistem", *Milliyet,* 14 Eylül 1995.
[103] "Açık Öğretim Lisesinde Kayıtlar 5 Ekim'de Başlıyor", *Yeni Asya*, 18 Eylül 1992.
[104] "Açık Liseye Ortaokul Mezunu Herkes Kayıt Yaptırabilecek", *Yeni Asya,* 7 Ekim 1992.
[105] *Gösterilen yer.*
[106] "Açık Lise Açılıyor", *Milliyet*, 9 Aralık 1992.
[107] Derya Tan, *Milli Eğitim Bakanları ve Eğitim İcraatları (1980-1999),* Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Aydın 2007, s.56.

bulunmadığından[108] sadece lise çağındaki gençler değil, 50 yaş üzeri vatandaşlar da açık liselere ilgi göstermiştir. [109]

Liselerde yapılan bir diğer uygulama da Cumhuriyet Müzeleri'dir. 1992 yılında her ilçede cumhuriyetin ilk yıllarında ya da daha önceki yıllarda kurulmuş olan bir liseye "Cumhuriyet Müzesi" kurulması kararlaştırılmıştır. Amacı "Türk Tarihinde bilhassa cumhuriyet devrinde eğitimdeki gelişmeleri göstermek; çocuklarımızda ve gençlerimizde milli kültür varlıklarını koruma alışkanlığını ve tarih şuurunu geliştirmek"[110] olan "Cumhuriyet Müzeleri" liselerde, 29 Ekim 1992 Cumhuriyet Bayramı'nda açılmıştır.

1.7. Yükseköğretim

Eğitimin her kademesinde baş gösteren eksiklikler, 90'lar Türkiye'sinde yükseköğretim için de geçerli olmuştur. Sayısal verilere baktığımızda; 1992 yılına kadar Türkiye'de 29 üniversite bulunmaktaydı. 1992 yılında Afyonkarahisar'da Afyon Kocatepe, Aydın'da Adnan Menderes, Balıkesir'de Balıkesir, Bolu'da Abant İzzet Baysal, Çanakkale'de Çanakkale Onsekiz Mart, Denizli'de Pamukkale, Hatay'da Mustafa Kemal, Isparta'da Süleyman Demirel, İzmir'de İzmir Yüksek Teknoloji, Kahramanmaraş'da Kahramanmaraş Sütçü İmam, Kars'da Kafkas, Kırıkkale'de Kırıkkale, Kocaeli'de Gebze Yüksek Teknoloji ve Kocaeli, Kütahya'da Dumlupınar, Manisa'da Celal Bayar, Mersin'de Mersin, Muğla'da Muğla, Niğde'de Niğde, Sakarya'da Sakarya, Şanlıurfa'da Harran, Tokat'da Gaziosmanpaşa, Zonguldak'da Zonguldak Karaelmas ve İstanbul'da da Koç Üniversitesi;[111] 1993 yılında Eskişehir'de Eskişehir Osmangazi, Ankara'da Başkent; 1994'te de İstanbul'da Galatasaray Üniversitesi açılarak toplam üniversite sayısı 56'ya ulaşmıştır. Açılan üniversitelerin 25'i devlet 2'si ise özel üniversitedir. Türkiye'de özel üniversitelerin yaygınlaşması 1996 yılı itibariyle gerçekleşmiştir. 1996-1999 yılları arasında 17 özel üniversite açılmış böylece Türkiye 2000'lere 53'ü devlet, 20'si özel olmak üzere toplam 73 üniversite ile girmiştir.

Tablo 1.2. 1990-1995 yılları arasında yükseköğretim kurumlarındaki öğrenci sayısı[112]

Yıl	Öğrenci

[108] "Açık Öğretim Lisesinde Kayıtlar 5 Ekim'de Başlıyor", *Yeni Asya*, 18 Eylül 1992.
[109] "Yaş Yetmiş, Okula Gitmiş", *Milliyet,* 22 Ocak 1993.
[110] *T.C Milli Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi*, Cilt:55 Sayı:2356, 13 Nisan1992, s.205-2066.
[111] *Türkiye Kültür ve Sanat Yıllığı 1993*, (haz.D. Mehmet Doğan), Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları, Ankara 1993, s.564.
[112] *İstatistiki Göstergeler 1923-2013,* Ankara 2014, s.70.

1990-1991	705 409
1991-1992	759 047
1992-1993	859 484
1993-1994	1 083 063
1994-1995	1 107 320

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, *İstatistik Göstergeler 'Statistical Indicators' 1923-2013*, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara 2014

28 Ağustos 1992 tarihinde Çukurova Üniversitesi rektörü Prof. Dr. Can Özşahinoğlu'nun başkanlığında gerçekleştirilen Üniversitelerarası Kurul'da ikili öğretim kabul edilmiştir. İkinci öğretiminin felsefesinin gece üniversitelerinden farklı ve maliyetinin de daha ucuz olacağı belirtilerek[113], ikinci öğretimi olacak üniversitelerin kendi öğretmen, öğrenci kapasitelerine göre hangi branşta ikinci öğretim açılabileceğine dair rapor hazırlayarak YÖK'e 1 hafta-on gün içinde teslim etmeleri istenmiştir. Kararın TBMM'de kabul edilmesiyle birlikte 8-19 Şubat 1993 tarihleri arasında başvurular alınmaya başlanmış, adaylarda 1992 ÖSS ve ÖYS'ye girmiş ve açık öğretim fakültesi dışında başka bir yükseköğretim kurumuna yerleştirilmemiş olmak şartları aranmıştır.[114] Saat 16.00 ile 21.00 arasında eğitimini gerçekleştiren ve ücreti 5 milyon 500 bin lira ile 16 milyon lira arasında değişen ikinci öğretime ilk olarak Şubat 1993'de 17 bin kişi alınmıştır. [115]

İlerleyen dönemlerde ikinci öğretim de eleştirilerin odağı olmuştur. İkinci öğretime her kesimden eleştiri ve şikâyet gelmiş; maddi sıkıntılar çeken bazı üniversiteler ikinci öğretimi uygulayamadıkları için kaldırılması konusunda YÖK'e başvurmuşlardır. Her sene harçlara yapılan zamlar ise öğrencilerin eylem yapmalarına sebep olmuştur. [116] Bu protestolardan en dikkat çekeni 1995 yılında CHP Genel Başkanı Deniz Baykal, İstanbul Valisi Hayri Koçakçıoğlu, Devlet Bakanı Yıldırım Aktuna, İstanbul Anakent Belediye Başkanı Recep Tayyip Erdoğan ve CHP Genel Sekreteri Adnan Keskin'in bir araya geldiği İstanbul Üniversitesi'nin yeni öğretim yılı açılışında, öğrenci temsilcisi Ogün Sazova'nın yaptığı konuşma olmuştur: [117]

> "*Memura yüzde 30, işçiye yüzde 5 zam veriyorsunuz. Ne hakla bizim öğrenim harçmızı yüzde 300 arttırırsınız. Bu maaşlara rağmen kimsenin harçları bu kadar arttırmaya hakkı yok. Benden sonra bu kürsüde konuşma yapacak olanlar bana hak verdiklerini söyleyecekler ama yine*

[113]"Üniversiteler İkili Öğretime Geçiyor", *Tercüman,* 29 Ağustos 1992, "Karar, Üniversitelerin", *Milliyet,* 29 Ağustos 1992.
[114] "Yükseköğretim Kurulu Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi (ÖSYM) Başkanlığın'dan", *Cumhuriyet*, 26 Aralık 1992.
[115]"17 Bin Gence Yeni Şans", *Milliyet,* 13 Şubat 1993.
[116]"Zamlara Protesto", *Milliyet,* 19 Eylül 1993.
[117]"Öğrencinin Sitemi", *Hürriyet,* 3 Ekim 1995.

de bir şey yapmayacaklar. Yine seçim yatırımı için hiçbir alt yapısı olmayan üniversiteler açacaksınız. Hani söz verilen üniversite reformu?"

Sazova'nın bu sözlerine Devlet Bakanı Yıldırım Aktuna "Ancak sözlerimizi yapmamak değil, yapamamak gibi bir tavrımız var. Türkiye çok zengin bir ülke değil. Dar kaynaklarını akıllıca kullanarak gelişebilir." [118] şeklinde karşılık vermiştir.

Yapılan zamlara öğrencilerden tepki gelirken, eğitim görevlilerinin de başlıca sorunu 1981 yılında kurulan YÖK ve uygulamaları olmuştur. 1990 yılında 72 profesör, doçent ve öğretim görevlisi, yeni yükseköğretim yasa tasarısının, üniversite kadrolarının dahil edilmeden Milli Eğitim Bakanlığı'nın yönlendirilmesiyle hazırlanmasına tepki göstermiştir. Üniversitelerin kamu malı olduğunu belirten eğitim görevlileri, özel sektörün üniversitelere dahil olmaması gerektiğini, üniversitelerin özerk olması gerektiğini vurgularken YÖK'ün ise bir baskı organı olduğunu belirtmiştir. 1991 "Üniversiteler Yasası Taslağı"yla devlet üniversiteleri, özel statülü devlet üniversiteleri, teknoloji enstitüleri ve vakıf üniversiteleri gibi pek çok üniversite olması, Boğaziçi, İTÜ, ODTÜ ve Hacettepe gibi özel statülü üniversitelerin yönetiminin Mütevelli Heyetleri'ne verilmesi, üniversite çevrelerinde büyük yankı uyandırmıştır.

Bu tasarı, üniversitelerde "Küçük YÖK"leri oluşturacağı, belirli görüşe sahip olan kişilerden oluşacak bu üst yönetim kurulunun üniversitelerin problemlerini eğitimcilerden daha iyi bilemeyecekleri, maddi sıkıntıları çözemeyecekleri, Türkiye eğitim sistemine uygun olmadığı ve üniversiteleri politik yerlere dönüştürecekleri gerekçesiyle üniversite çevrelerinin çoğunluğu tarafından reddedilmiştir. Dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal tarafından onaylanan bu taslağın, özel statülü üniversite kurulması kararı ise 1992 yılında Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmiştir. [119]

20 Ekim 1991 tarihinde yapılan seçimde Doğru Yol Partisi ve Sosyaldemokrat Halkçı Partilerin koalisyon yaparak kurduğu 49. Hükümet, hükümet programında "Üniversite Yasası"nı yeniden düzenleyeceğini aşağıda yer verilen sözleriyle belirtmiştir:

*"(...)*Üniversitelere bilimsel ve yönetsel özerklik tanınacak; YÖK sistemi kaldırılarak yükseköğretim kurumlarının kendi içlerinden seçtikleri organlar eliyle yönetilmesi sağlanacaktır. Böylece hükümetimiz özgür, özerk, mali olanakları en iyi aşamaya getirilmiş üniversiteyi Türkiye'ye kazandıracaktır. … Üniversite, tüm görüş ve

[118] "Üniversite Açılışında Öğrenci Protestosu", *Milliyet,* 3 Ekim1995.
[119] Bekir S. Gür, Zafer Çelik, *YÖK'ün 30 Yılı*, SETA Rapor, no.4, Kasım 2011, s.22-23.

düşüncelerin ifadesini bulduğu bir bilim mabedi olacaktır. Üniversitelerin düşünce ve görüşlerini dışa açıklayabilmesi için, demokratik tüm olanaklar hazırlanacaktır. Üniversite öğretim üyelerinin siyasi partilere üye olabilmelerini sağlayacak anayasal düzenleme yapılacaktır*(...)"*[120]

Koalisyon Hükümeti'nin yükseköğretimdeki en somut hareketi ise 7.07.1992 tarihli 3826 sayılı "4.11.1981 Tarih ve 2547 Sayılı Yükseköğretim Kanununun 13'üncü Maddesinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun" olmuştur. Bu kanun ile birlikte devlet üniversitelerinin rektörlerinin ilgili üniversitenin öğretim üyeleri tarafından seçilen rektör adayları arasından cumhurbaşkanının atamasıyla gerçekleşmesine karar verilmiştir. Rektörlük görev süresi 4 yıl iken görev sonunda aynı kişilerin tekrardan atanabilmeleri sağlanmış ancak 2 dönemden fazla rektörlük yapmamalarına izin verilmemiştir.[121]

49. Hükümet programında verilen vaatler, üniversite çevrelerinde büyük bir umut yaratmışsa da bu vaatlerin büyük bir çoğunluğu gerçekleştirelememiştir. Hazırlanan "Üniversiteler Yasası" 1993 yılında belli bir süre Bakanlar Kurulu'nda TBMM'ye gitmek üzere bekletilmişse de tasarı TBMM'ye gidememiştir. Bunda hükümet, cumhurbaşkanı ve YÖK arasındaki anlaşmazlıklar etkili olmuştur.[122]

Böylece 49. Hükümet, eğitim sistemi ve YÖK'te radikal değişikliklere gidememiştir. 90'ların başında rahatsızlık duyulan YÖK düzeni tartışmaları, İhsan Doğramacı'nın 1992'de YÖK başkanlığından istifa etmesiyle bir nebze durulmuştur. İhsan Doğramacı'dan sonra başkan olan Mehmet Sağlam döneminde YÖK tartışmaları gündemde değilken, 1995 yılı itibariyle YÖK düzeni tekrardan konuşulmaya başlanmıştır.[123]

Yine bu dönemde YÖK, Sağlık Bakanlığı'nın yürüttüğü politikalara bağlı olarak, tıp fakültelerinde aile hekimliği anabilim dalının kurulmasını 12547 sayılı karar ile 16 Eylül 1993 tarihinde kabul etmiştir. Böylece ilk olarak 17 Eylül 1993'te Trakya Üniversite'nde Aile Hekimliği Anabilim Dalı kurulmuştur.

---

[120]Türkiye Büyük Millet Meclisi, *Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri Cilt :8 (9 Kasım 1989-30 Ekim 1995)*, Aralık 2013, s. 6591.
[121] 4.11.1981 Tarih ve 2547 Sayılı Yükseköğretim Kanununun 13 üncü Maddesinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun'', T.C. Resmi Gazete, 7 Temmuz 1992/21277, s.2.
[122] B. S. Gür, Z. Çelik, *a.g.e.*, s.22-23.
[123] *Gösterilen yer.*

1.8. Öğretmenlerin Durumu

Bu dönemde okul sayılarında olduğu gibi öğretmenlerin sayılarında da yeterlilik söz konusu değildi. 1990-1991 eğitim-öğretim yılında ilkokullarda toplam 225.852 öğretmen bulunmaktaydı. Bu öğretmenlerin 130.112'si erkek, 95.740'ı kadın öğretmendi. Genel ortaokullarda 46.645 olan öğretmen sayısının 30.343'ü erkek, 16. 302'si ise kadındı. Genel liselerde ise 65.327 öğretmen mevcuttu. Mevcut öğretmenlerin 38.438'i erkek, 26.889'u ise kadındı. Mesleki ve teknik okullarda 51.910 öğretmenin, 32.520'si erkek, 19.390'ı ise kadındı. Yükseköğretimde de 34.69 öğretmen bulunurken, bunların 23.540'ı erkek, 10.929'u ise kadındı.[124]

Tablo 1.3. 1990- 1995 yılları arasındaki öğretmen sayısı[125]

Yıl	İlkokul	Genel Ortaokul	Genel Lise	Mesleki ve Teknik Okul	Yükseköğretim
1991-1992	234 961	50 959	66 789	57 431	35 132
1992-1993	235 721	55 457	69 413	61 061	38 483
1993-1994	237 943	61 457	71 859	65 688	42 475
1994-1995	233 073	64 520	68 839	68 893	44 086

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, *İstatistik Göstergeler 'Statistical Indicators' 1923-2013*, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara 2014

Tablo 1.4. 1990-1995 yılları arasında cinsiyetine göre öğretmen sayısı[126]

Yıl	İlkokul		Genel Ortaokul		Genel Lise		Mesleki ve Teknik Okul		Yükseköğretim	
	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
1991-1992	99 474	135 487	18 230	32 729	27 657	39 132	21 803	35 628	11 200	23 932
1992-1993	100 822	134 899	20 398	35 059	28 782	40 631	23 345	37 716	12 522	25 961

[124] İstatistiki Göstergeler 1923-2013, Ankara 2014, s.61-70.
[125] *Gösterilen yer.*
[126] *Gösterilen yer.*

1993-1994	102 391	135 552	23 468	37 989	29 932	41 927	25 012	40 676	13 761	28 714
1994-1995	101 557	131 516	26 090	38 430	29 231	39 608	26 520	42 373	14 456	29 630

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, *İstatistik Göstergeler 'Statistical Indicators' 1923-2013*, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara 2014

Tablolara baktığımızda çalışmamızı kapsayan yıllarda, öğretmen sayılarında belirgin bir artış olmadığını, en fazla öğretmenin ilköğretimde olduğunu ve erkek öğretmenlerin sayısı ile kadın öğretmenlerin sayısı arasında belirgin bir farkın bulunduğunu söyleyebiliriz.

Öğretmen sayısındaki en belirgin artış, mesleki ve teknik okullarda olmuş, 5 yılda öğretmen sayısı 34.858 artmıştır. İlkokullarda 5 yılda öğretmen sayısı 7.221, genel ortaokullarda 17.875, genel liselerde 3.509, yükseköğretimde ise 9.617 artmıştır.

31 Mart 1989-20 Kasım 1991 tarihlerinde Milli Eğitim Bakanı olan Avni Akyol döneminde, eğitim-öğretim tazminatı 70.400 TL'den 15.09.1991 itibariyle 665.520 TL'ye çıkarılmış, mesleki ve teknik okullardaki öğretmenlere "Özel Hizmet Tazminatı" verilmiş, kalkınma planında öncelikli bölgelerde bulunan öğretmenlere ek tazminat verilmeye başlanmış, yükseköğretim kurumlarında bulunan öğretim elemanlarına "Geliştirme Ödeneği" verilmiş, lisansüstü öğrenim gören öğretmenler, kayıtlı oldukları fakültelerin bulunduğu şehirlerde görevlendirilmiş, 28 Eylül 1991 tarihinde KKTC-Girne'de öğretmenevi yapımına başlanmış, "Öğretmen Eğitim Merkezleri ve Tatil Köyleri Projesi" çerçevesinde öğretmenlere 10 merkezde 2.333 yatak kapasitesi sağlanmıştır.[127] 17 Temmuz 1990 tarihli 82 sayılı "Milli Eğitim Bakanlığına Bağlı Okul ve Kurum Öğretmenlerinin Atama ve Yer Değiştirme Yönetmelik*"* ile kalkınma planındaki öncelikli bölgelerde 4 yıl zorunlu görev yapılması kabul edilmiş, il ve ilçeler arasında yapılacak olan yer değiştirme için ise hizmet puanı esası getirilmiştir. Hizmet puanı ile ülke içindeki şehirler 5 sınıfa ayrılmış, kalkınma derecesi yüksek olan illerde zorunlu görevini yapan öğretmenlerin hizmet puanı, kalkınma derecesi düşük olan

[127] *T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi*, Cilt:54 Sayı:2347, 25 Kasım 1991, s.565.

illerdeki öğretmenlere göre daha düşük tutulmuştur.[128] Adı geçen yönetmelik ile "Standart Kadro" uygulaması getirilerek her okulun yönetici ve branş öğretmenlerinin sayıları belirlenmiş ve belirlenen kadro sayısının aşılmaması kabul edilmiştir. Böylece okullardaki öğretmen eksikliğinin önlenmesi hedeflenmiştir.

20 Kasım 1991-25 Haziran 1993 tarihlerinde Milli Eğitim Bakanı olan Köksal Toptan döneminde öğretmen atamalarında belirleyici olan "Öğretmen Yeterlilik Sınavı" kaldırılarak öğretmen atamaları kura ile yapılmaya başlanmış, ilkokullardaki öğretmen eksikliğinin tamamlanması amacıyla lisedeki branş öğretmenleri, ilkokullarda derse girmiştir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki öğretmen eksiğinin tamamlanması için ise bu bölgelere yaklaşık 17 bin branş öğretmeni atanmıştır. Öğretmenlerin maaşlarının iyileştirilmesi için gündüz öğretiminde brüt 4 bin lira net 3 bin 250 lira olan ek ders ücretinin brüt 9 bin 400 net 7 bin 100 lira'ya çıkarılması gece öğretimindeki ek ders ücreti göstergesinin 30, hizmetiçi eğitim faaliyetlerindeki ek ders ücreti göstergesinin de 60 olmasına dair kararname hazırlanmış,[129] 1 Temmuz 1992 tarihi itibariyle lojmanlarda oturmayan öğretmenlere kira yardımı yapılmıştır. Köksal Toptan döneminde Yılın Öğretmeni uygulaması başlatılarak 24 Kasım Öğretmenler Günü'nde il ve ilçe düzeyinde "Yılın Öğretmeni" seçilmiştir. Fakat Merkez Kutlama Kurulu ve illerde oluşturulan komisyonlar tarafından uygulamanın günün amacını zedelediği ve öğretmenler arasında hoşnutsuzluk yarattığı sonucuna varılarak uygulamaya son verilmiştir. [130]

25 Haziran 1993-25 Ekim 1993 tarihlerinde Milli Eğitim Bakanı olan Nahit Menteşe, görevini icra ettiği 4 ay gibi kısa bir süre içinde 15.10.1978 tarihinden sonra öğretmen olanlara uygulanan zorunlu hizmet koşulunun 1993 yılı itibariyle "1990 yılından itibaren" mezun olanlara uygulanmasını sağlamıştır.[131] 4 ayda 9.900 ilkokul ve branş öğretmeni atanmış ayrıca Maliye Bakanlığı'ndan 5.000 yeni öğretmen kadrosu sağlanmıştır.

25 Ekim 1993-5 Ekim 1995 tarihlerinde Milli Eğitim Bakanı olan Nevzat Ayaz döneminde 1993 yılında kendisi göreve gelmeden önce hazırlanan öğretmenlerin eşleriyle aynı yerde görev yapmasını kolaylaştıran uygulama yürürlüğe koyulmuştur. Böylece eşi SSK yada Bağ-Kur üyesi olan fakat farklı illerde görev yapan öğretmenler

[128] "Öğretmene Hizmet Puanı", *Milliyet* ,24 Temmuz 1990.
[129] "Ek Derse %118 Zam Geliyor", *Cumhuriyet,* 20 Aralık 1991.
[130] "Yılın Öğretmenine Son", *Cumhuriyet,* 13 Mart 1992.
[131] "Öğretmene Zorunluluk", *Milliyet,* 21 Ağustos 1993.

eşlerinin görev yaptığı illere atanabilmek için başvurabilmişlerdir.[132] Terör olaylarının artmasıyla ülkenin Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde bu dönem öğretmenlerin PKK tarafından şehit edilmesi olaylarında artış yaşanmış, 1994 yılında 97 şehit öğretmen ailelerine 125 milyon TL yardım gönderilmiş, yine aynı yıl içinde 30.092 öğretmen adayının 20.000'i 1995 yılında ise 24.200 adayın 17.306'sı bilgisayar kurasıyla atanmıştır.

1.9. Okuryazarlık

1990 Türkiye'sinde, okullaşma oranın artmasının yanı sıra öğrenci sayısında ve eğitimin niteliğinde yeterli bir artış söz konusu olmamıştır. Bu da 18.275.200 olan kadın nüfusunun 12.515.968'inin okuma yazma bilirken kalan 5.750.676'sının okuryazar olmadığı; erkeklerde ise 18.452.483 olan nüfusun 16.569.866'sının okuryazar iken 1. 872.829'unun okuma yazma bilmediği bir Türkiye manzarasını karşımıza çıkarmaktadır. Erkeklerde geri kalan 9.788 ve kadınlarda da geri kalan 8.556 kişinin okuryazar olup olmadığı ise bilinmemektedir.[133]

2000'lere geldiğimizde okuma-yazma bilenlerin sayılarında belirli bir artış olurken, okuma-yazma bilmeyenlerin sayısı aynı rakamlar üzerinde kalmıştır. 23.690.190 olan kadın nüfusunun 18.592.229'u okuryazarken 5.091.942'si hala okuryazar değildir. 23.893.642 olan erkek nüfusun ise 22.557.170'u okuma yazma bilirken, 1.332.477'si bilmemektedir. Yine erkeklerden geri kalan 3.995, kadınlardan da 6.019 kişinin okuryazar olup olmadığı bilinmemektedir.[134]

Verileri yüzde olarak verdiğimizde ise 1990 Türkiye'sinin %72,2'si okuryazardır. Bu oran kadınlar için %68,5, erkekler içinse %89,8'dir. Okuma-yazma bilen kadınların %81,6'sı herhangi bir okuldan mezun olmamakla birlikte, erkeklerde bu oran %73,6'dır. 10 yıl sonra Türkiye'nin okuma yazma oranı ise %86,5'e yükselmiştir. Kadınlarda oran %78,5'e çıkarken erkeklerde %94,4'e ulaşmıştır.

Okuryazarlığın düşük olması ve eğitimin her kesime ulaşamaması her dönem basına yansımış, bununla ilgili çeşitli haberler yapılmıştır. Dönemin ilgili kişileri ise mevcut olan sistemi ve uygulamalarını köşe yazılarında eleştirerek çözüm önerilerinde bulunmuştur.

---

[132] "Öğretmen Eşiyle Aynı Yerde Görev Yapacak", *Cumhuriyet*, 2 Aralık 1993.
[133] *İstatistiki Göstergeler 1923-2013,* Ankara 2014, s.24.
[134] *İstatistiki Göstergeler 1923-2013,* Ankara 2014, s.23.

1991'de Doç. Dr. Firdevs Güneş, Milliyet gazetesindeki yazısında hep okuma-yazma oranlarına bakıldığından genelde Doğu bölgelerindeki okumaz-yazmazlık oranının dikkat çektiğini ve öncelikle ele alınması gerektiğinin vurgulandığını ancak bunun yanı sıra İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük şehirlerdeki okumaz-yazmazların oranının, %30-50 arasında olan ve hatta %50'yi aştığı belirlenen Ağrı, Amasya, Artvin, Bingöl, Bitlis, Çankırı, Elazığ, Erzincan, Gümüşhane, Hakkari, Kars, Muş, Rize, Sinop ve Tunceli olmak üzere 15 ildeki toplam okumaz-yazmaz sayısından fazla olduğunu ve bu 3 büyük şehirdeki okumaz-yazmazların çoğunluğunun iktisaden faal nüfus olduğunu belirterek, aslında büyük şehirlerin de okumaz-yazmazlık yönünden Doğu illeri kadar öncelikli olduğunu ele almıştır. Aynı zamanda, okul ve öğretmen yönünden en zengin olan 3 büyük şehirde Doğudaki 15 ilden daha fazla okumaz-yazmazın bulunmasının yanında 6-12 yaş arası 220.350 çocuğun da hiç okula gitmediği ve okuma-yazma bilmediğini, ilkokuldan üniversiteye kadar her derecedeki okulun öğretmenin, kitapların, kütüphanelerin, eğitici araç ve gereçlerin bol bulunduğu 3 büyük şehirde, bunlardan hiç yararlanamayan okumaz-yazmaz insanlarımızın çok olmasının da düşündürücü olduğunu söyleyerek problemin sadece Doğu illerinde olmadığını, okula gidenler arasından ise mezun olduktan belli bir süre sonra okuma-yazmayı unutanların resmi bir rakamı olmadığının fakat yaptıkları araştırmalarda bu kişilere rastladıklarını, kalabalık olan büyük şehirlerde okumaz-yazmaz oranlarının şehir hayatını kültürel, sosyal ve ekonomik olarak son derecede etkilediğini belirtmiştir.[135]

1993 yılında Boğaziçi Üniversitesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Nermin Abadan Unat'ın aşağıda yer verilen sözleri basında UNESCO'nun yaptığı araştırmayla Türkiye'de kadınların %38'inin okuma-yazma bilmediğini ve aynı zamanda Türkiye'nin okuma-yazma oranın düşük olan bir ülke olduğunu açıkladığı haberle birlikte verilmiştir:

"İlkokul eğitimi anayasal bir zorunluluk olmasına rağmen uygulanmıyor. Devlet son yıllarda eğitim işini iyice bıraktı. 'Kendi okulunu kendin yap' diyerek okul yapımı vatanaşların eline bırakıldı. 12 Eylül'den sonra göstermelik bir okuma yazma seferberliği başlatıldı. Daha sonra ondan da vazgeçildi."[136]

1990'lar feministliğin Türkiye'de yayıldığı ve sesini daha çok duyurmaya başladığı yıllar olduğundan kadının okuma-yazma bilmemesi, eğitim almaması gibi konular daha dikkat çekici olmuş, kamuoyuna bu gibi kavramlar önemsetilmeye

[135] "Üç Büyük Kentimizdeki Acı Tablo Okumaz Yazmazlar" *Milliyet,* 30 Haziran 1991.
[136] "Geriye Gidiş Var", *Milliyet,* 8 Ocak 1993.

çalışılmıştır. 13-14 Haziran 1995 tarihinde gerçekleştirilen "Türk Hukukunda Kadın Sempozyumu" ise bunun en somut örneği olmuştur.

17 Haziran 1995 tarihli Milliyet gazetesinde, sempozyumu düzenleyen Türkiye Hukukçu Kadınlar Derneği'nin avukatı Nazan Moroğlu'nun sempozyumdaki bildirisi gazetenin "Entelektüel Bakış" bölümünde yer almıştır.

Gazete haberine göre Türkiye'deki okuma-yazma bilmeyen kadın oranı %28'dir. Okuma-yazma bilip de herhangi bir okuldan mezun olmayan kadın ise %15'dir. İlkokul mezunu kadınlar ise %43'dür. [137] Bu oranlar oldukça düşük olmakla birlikte Türkiye'nin bir gerçeğidir.

Kadın eğitimindeki bu düşük oranların en büyük sebebi erken yaşta evlilik olarak verilmiştir. Eğitim seviyesinin gelişmesi içinse evlilik yaşının 18'e çıkarılması, zorunlu eğitimin 11 yıl olması, daha çok imam hatip okullarına gönderilen kız çocuklarının ülkenin iktisadında daha aktif rol alabilmeleri için buna uygun eğitim almalarının sağlanması gibi fikirler paylaşılmıştır.

[137] "Kadının Eğitimsizliği Baş Sorunumuz", *Milliyet*, 17 Haziran 1995.

İKİNCİ BÖLÜM
KÜLTÜREL HAYAT

"Toplumların binlerce yıllık birikiminin çeşitli boyutlarının bir bileşimi ve hayata yansıma biçimi"[138] olan kültürün içinde; spor, tiyatro, sinema, moda, kütüphane, opera ve bale gibi pek çok alan mevcuttur.

1990'lar Türkiye'sinin ise sosyal hayatı gibi kültürel hayatı da oldukça hareketlidir; pek çok branşta uluslararası platformlarda madalyalar kazanılmış, futbolda büyük başarılar elde edilemese de voleybol ve basketbolda başarılar sağlanmıştır. Sinemada yabancı filmlerin hâkimiyeti devam etmiş, tiyatroların canlanması ve nitelik kazanması için kampanyalar başlatılmış aynı zamanda toplumun hafızasında yer edinen belli başlı olaylar sahnelere ve beyaz perdelere taşınmıştır. Türkiye'nin ilk opera ve festivali yine bu döneme denk gelmiş, radyo ve televizyon kültüründe ise devlet tekelinin kaldırılması pek çok değişikliği beraberinde getirerek Türk toplumunu bir nevi televizyon bağımlısına dönüştürmüştür. Yine 20.yy modalarının arasındaki en parlayanlarından bir tanesi olan 90'lar modası, günümüze kadar gelerek popülerliğini korumuştur.

2.1. Tiyatro

Bu dönemde Devlet Tiyatroları, 2 Mart 1989 tarihinde Kültür ve Turizm Bakanlıkları'nın ayrılmasıyla, Kültür Bakanlığı'nın içerisinde yer almıştır. Altıncı Kalkınma Planı'nda ise tiyatroya; Tiyatro çalışmalarında, yerli eserlere ağırlık verilmesi, tiyatroların ülkenin çeşitli yerlerine yaygınlaşması sağlanması, gezici tiyatrolarla da ülkede geniş kitlelere ulaşılması, özel tiyatrolara devlet tarafından yapılan yardımların devam etmesi, kaliteli tiyatro eseri ve film senaryosu oluşturulması için teşviklerin artırılması[139] gibi hedefleri içeren maddeler ile yer verilmiştir

1990-1995 yılları arasında tiyatro alanında gelişmeler devam etmiş; 1989 yılında vakfa bağlı olarak kurulan Bakırköy Belediye Tiyatrosu, 28 Haziran 1990 tarihli ve 74 sayılı Belediye Meclis Kararı'yla devlet tiyatrosu olarak kabul edilmiş[140] ve 1991 yılının Ekim ayında Maliye Bakanlığı'nın vize işlemini gerçekleştirmesiyle beraber Bakırköy Belediye Tiyatrosu, Türkiye'de ilk ödenekli belediye tiyatrosu

[138] *Kültür İstatistikleri 1990*, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 1992, s.III.
[139] *Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı, s.*323.
[140] https://www.bbt.bel.tr/hakkimizda.aspx , Erişim Tarihi: 20 Ağustos 2019.

ve 3 ödenekli devlet tiyatrosu olmuştur.[141] Yine 1990 yılında Yıldız Sarayı Tiyatrosu halka açıldı fakat 1992 yılında güvenlik gerekçesiyle tekrardan kapatıldı. 1991 yılında ise İzmir Belediyesi "Kamyon Tiyatro"yu hayata geçirerek; ilk gösterisini 24 Nisan 1991 tarihinde gerçekleştirdi. 7x7 sahnesi bulunan, sahnesini ve kulislerini yanında taşıyan bu tiyatroda ilk olarak *Yaşasın Gökkuşağı* adlı çocuk oyunu oynanmış ve oyun İzmir'in illerinde, ilçelerinde ve köylerinde sergilenmiştir.[142] İkinci Kamyon Tiyatro ise 1992-1993 sezonunda, Milli Piyango İdaresi tarafından düzenlendi.[143] Üçüncüsü İzmir Tansaş, dördüncüsü ise 1994 yılında Bornova Belediyesi tarafından gerçekleştirilmiştir.[144]

1994 yılı itibari ile Devlet Tiyatroları tarafından izleyici sayılarını ve sanata olan ilgiyi artırmaya yönelik "Sanata Evet" kampanyası, Devlet Tiyatroları Genel Müdürü Tamer Levent'in yaptığı konuşma ile başlamıştır. Türk Hava Kurumu ücretsiz olarak Devlet Tiyatroları'na tahsis ettiği uçaklarla 12 Eylül 1994 tarihinde ''Sanata Evet-Devlet Tiyatroları'' panosunu Ankara'da dolaştırarak, 14 Eylül'de Bursa'da; 16 Eylül'de İzmir'de; 19 Eylül'de İstanbul'da etkinliği sürdürmüştür.[145] "Sanata Evet" kampanyası doğrultusunda "Gazete Toplama" kampanyası da 12 Eylül'de başlatıldı ve İstanbul Devlet Tiyatrosu Taksim Sahnesi, AKM gişeleri yanına ve Şehir Tiyatroları'na gazete toplama üniteleri yerleştirildi. Verilecek her gazeteyle "Sanata Evet" denildiği bu kampanyada 160 ton gazete toplanmıştır.[146] 1994 yılında Çatalca'nın kurtuluş yıldönümü için Çatalca Belediyesi Kültür Merkezi'nde yapılacak kutlamalar "Sanata Evet" şölenine dönüştürülmüş, Atatürk ve Cumhuriyet Kitapları Sergisi'nde "Sanata Evet" toplantısı düzenlenmiş, Tını Sanat Dergisi "Sanata Evet Kültür Şenliği" gerçekleştirmiştir. 1995 yılında ise İstanbul/Ortaköy'de "Sanata Evet Şöleni" ve Bursa'da, Bursa Can Kitap ile Bursa Devlet Tiyatrosu "Sanata Evet" kampanyası ve imza günü etkinliklerini gerçekleştirmiştir. Bu dönemde; toplantı, şenlik, söyleşi, konferans gibi etkinliklerle kampanyaya destek verilmeye devam edilmiştir.

---

[141]"Bakırköy Belediye Tiyatroları 3. Ödenekli Tiyatro Oldu", *Milliyet,* 24 Ekim 1991.
[142]Özdemir Nutku, "Türk Tiyatrosuna Özet Bakış*", Türk Tiyatrosu*, S.446, Aralık 1995 s. 12, , "Kültür-Sanatta Yükümlülük ve Tiyatro", *Cumhuriyet,* 1 Haziran 1991.
[143]"Kamyonda Tiyatro" *Hürriyet*, 10 Ekim 1991.
[144]Özdemir Nutku, "1980 Sonrası Tiyatro", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C.15, İstanbul 1996*, s.1399.
[145]"Sanata Evet Kampanyasına Devam", *Tercüman*, 3 Eylül 1994, "Sanata Evet Kampanyasına THK'den Ücretsiz Destek", *Cumhuriyet*,12 Eylül 1994.
[146] Tiyatrol, 1 (1994), s.1.

Bu dönemde Devlet Tiyatroları'nın ve ödenekli tiyatroların yanı sıra İstanbul'da 75, Ankara'da 22, İzmir'de de 3 özel tiyatro faaliyet göstermiştir.[147] Ve her yıl mali bütçelerde; özel tiyatrolara yer verilerek devlet desteği sağlanmışsa da yapılan desteğin az bulunduğu yıllarda Kültür Bakanlığı, Maliye Bakanlığı'ndan ek ödenek talep etmiştir.

Tablo 2.1. 1990-1995 yılları arasındaki Devlet Tiyatroları'nda oynanan eser ve seyirci sayısı[148]

Yıl	Oynanan Eser Sayısı	Seyirci Sayısı
1990-1991	77	906 037
1991-1992	88	793 637
1992-1993	90	794 799
1993-1994	94	730 293
1994-1995	180	920 196

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, *İstatistik Göstergeler 'Statistical Indicators' 1923-2013*, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara 2014

1990-1991 sezonu bir önceki sezona oranla seyirci sayısının yükselmesine rağmen 1991-1992 sezonu itibariyle düşüş yaşamaya başlamıştır. Oynanan eser sayısının artmasıyla farklı zevklere sahip kişilere ulaşılabilme şansının yükselmesine rağmen; 1991-1992, 1992-1993, 1993-1994 sezonları diğer sezonlara göre seyirci sayısı bakımından daha durgun geçmiştir.

2.1.1. 1990-1995 Yılları Arasında Oynanan Oyunlar

1990-1991 sezonuna İstanbul Devlet Tiyatrosu; *Budala, Salıncakta İki Kişi, Yüz Yüze, Hapşırık, Dün Gece Yolda Giderken Çok Komik Bir Şey Oldu, Danton'un Ölümü* gibi yeni oyunlarla başlamış ve aynı zamanda bir önceki sezonun en çok izlenen oyunu *Yaşar Ne Yaşar Ne Yaşamaz, Yangın Yerinde Orkideler, Ballar Balını Buldum, Sevgili Soytarı, Oyunun Oyunu* gibi eserleri de sergilemeye devam etmiştir.[149]Ankara Devlet Tiyatrosu ise *Şeytan Çelmesi, Bachalar, O Gökkubbe Altında, Kafesten Bir Kuş Uçtu, Kral Lenar* gibi oyunlarla sezonu açarken; Altındağ Belediyesi sezonu *Gül Satardı Melek Hanım* oyunuyla, Bursa Ahmet Vefik Paşa Devlet Tiyatrosu da *Kafkas Tebeşir Dairesi* ile açmıştır. Adana Devlet Tiyarosu'nda ise *Ay Işığında Şamata, 72. Koğuş* ve *Hep Vatan*

[147] Ö. Nutku, *a.g.m*, s.12.
[148]*İstatistik Göstergeler 1923-2013*, s.81.
[149]Beki Bardavid, "Tiyatrolarımızdan", *Sanat Çevresi*, S.151, Mayıs 1991, s.56-59, "Devlet Tiyatrosu'nda Bu Sezon", *Cumhuriyet*, 24 Ağustos 1990.

İçin oyunları sergilenmiştir.[150] Yine Şehir Tiyatroları bu sezonda *Theope, Telefon Kimin İçin Çalıyor, Bir Garip Oyun, Deli Eder İnsanı Bu Dünya* gibi yerli; *Vişne Bahçesi, Üç Kızkardeş, Aktör Kean, Bir Kadın* gibi çeviri; *Mavi Masal, Kırmızı Pabuçlar* gibi çocuk oyunu olmak üzere toplamda 29 oyuna yer vermiştir.[151]

1991-1992 sezonunda İstanbul Devlet Tiyatrosu; *Afife Jale, Hizmetçiler, Düdüklüde Kıymalı Bamya, Umut Cinayeti, Fırtına, Sersem Koca'nın Yalnız Karısı* gibi yeni oyunların yanı sıra bir önceki sezonda seyircinin beğenisini kazanan *Yaşar Ne Yaşar Ne Yaşamaz, Danton'un Ölümü, Yüz Yüze* gibi oyunlarını oynamaya da devam etmiştir.[152] Adana Devlet Tiyatrosu'nda *Bahar Noktası, Taşra Fıkraları, Ocak, Ay Masal Vay Masal*;[153] İzmir Devlet Tiyatrosu'nda *Barış Gezegeni, Küçük Nasreddin, Venedik Taciri, Paydos ve Kadife Çiçekleri*;[154] Ankara Devlet Tiyatrosu'nda *Saz Kafeste Mor Kuşlar, Çiçu, Ayla Öğretmen, Galilei'nin Yaşamı, Düşler Yolu, Tamirci, Aşk Mektupları*;[155] Diyarbakır Devlet Tiyatrosu'nda *Rumuz Goncagül, Bernarda Abla'nın Evi, Sarıpınar 1914*;[156] Trabzon Devlet Tiyatrosu'nda *Güçlü Aslan, Karaların Memedleri* ve *Akıllı Tavşan* gibi oyunlar sergilenmiştir.[157] Şehir Tiyatroları'nda ise *Aile Şerefi, Barış'a Şans Verin, Çiçek Sepetli Kız, Fermanlı Deli Hazretleri* gibi yerli; *Ödüller Kimin, İlk Gençliğim, Şampiyonlar, Müfettiş* gibi çeviri; *Sevimli Hayalet, Palyaço Prens* gibi çocuk oyunu olmak üzere toplamda 24 oyuna yer verilmiştir.[158]

1992-1993 sezonunda Adana Devlet Tiyatrosu'nda *Lütfen Dokunmayın, Susuz Yaz, Karanlıkta Komedi, Bir Ceza Avukatının Anıları* oyunları;[159] Bursa Devlet Tiyatrosu'nda *Hadi Öldürsene Canikom, Fehim Paşa Konağı, Kontrabas;* Ankara Devlet Tiyatrosu'nda *Kız Doğdu, Paydos, İçerdekiler, Canavar Sofrası;* İstanbul Devlet Tiyatrosu'nda *Macbeth, Yedi Kadın, Romantik Komedi, Kedi Oyunu;* Trabzon Devlet Tiyatrosu'nda *Tilki ile Üzüm;* Ankara Devlet Tiyatrosu'nda *Bir Şehnaz Oyun, Yeniden*

---

[150] http://www.adanadt.gov.tr/arsiv/90_91.html, Erişim Tarihi: 20 Ağustos 2019.
[151] https://stcdn.ibb.istanbul/Uploads/2017/9/1985-2014-Oyunlar-1.pdf, Erişim Tarihi: 20 Ağustos 2019, "1990-1991 Dönemi Oyunları", *Şehir Tiyatrosu Dergisi*, S.442, Mart 1992, s12-29.
[152] "İstanbul Sahnelerinde Kış Sezonu", *Aktüel,* 23 Ocak 1992, Enver Töre, "Seyirlik Sanatla", *Türkiye Kültür ve Sanat Yıllığı 1993*, s.356-357, İstanbul'da Yeni Tiyatro Sezonu, *Cumhuriyet,* 3 Eylül 1991.
[153] "Yeni Yılda 9 Yeni Oyun", *Aktüel,* 3 Ocak 1992, http://www.adanadt.gov.tr/arsiv/91_92.html, Erişim Tarihi: 20.08.2019.
[154] "Yeni Yılda 9 Yeni Oyun", *Aktüel, 3 Ocak* 1992, Fikret Tartan, *İzmir Devlet Tiyatrosu (1944-2003),* İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir 2004, s.96.
[155] "Devlet Tiyatroları Atakta", *Aktüel,* 09 Şubat 1992, "Galilei'nin Yaşamı", *Aktüel,* 26 Eylül 1991.
[156] "Yeni Yılda 9 Yeni Oyun", *Aktüel,* 3 Ocak 1992.
[157] *Gösterilen yer.*
[158] *Türkiye Kültür ve Sanat Yıllığı 1993*, s.357-359, https://stcdn.ibb.istanbul/Uploads/2017/9/1985-2014-Oyunlar-1.pdf, Erişim Tarihi: 20 Ağustos 2019.
[159] http://www.adanadt.gov.tr/arsiv/92_93.html, Erişim Tarihi: 20 Ağustos 2019.

Yaratma, *Ferhad İle Şirin*; İzmir Devlet Tiyatrosu'nda *İyi Geceler Anne*, *Batakhane Güzeli*, *Godot Geldi*, *Savaş Yorgunu Kadınlar*, *Her Devirde Adam* gibi oyunlar sergilenmiştir.[160] Şehir Tiyatroları ise *Vladimir Komarov*, *Deli*, *Ayrangeven*, *Hüzünlü Bir Komedi*, gibi yerli; *Öyle Bir Sevgi ki*, *Kadınlar da Savaşı Yitirdi*, *Moliere ya da Kara Komplo*, *Evita* gibi çeviri; *Hansa*l *ve Gretel*, *İnsan Bahçesi* gibi çocuk oyunu olmak üzere toplamda 24 oyuna yer vermiştir.[161]

1993-1994 sezonunda Adana Devlet Tiyatrosu'nda *Mevlana*, İ*ki Kalas Bir Heves*, *Sıkı Yönetim*, *Islık Sever Max*, *Gözlerimi Kaparım Vazifemi Yaparım*, *Eurydice'nin Elleri;*[162] İstanbul Devlet Tiyatrosu'nda *Gizli Oturum*, *Kassandra*, *Aşağıdakiler;* Bursa Devlet Tiyatrosu'nda *Fermanlı Deli Hazretleri*, *Ateşli Sabır*; Diyarbakır Devlet Tiyatrosu'nda *Topuzlu*, *Macbeth*, *Ferhad ile Şirin;* Ankara Devlet Tiyatrosu'nda *Fehim Paşa Konağı*, *Madalyon*, *Bir Adam Yaratmak*; İzmir Devlet Tiyatrosu'nda *Çığlık*, *Godot'yu Beklerken*, *Hayvan Çiftliği*, *Beşinci Frank*, *Yaşasın Sağlık* gibi oyunlar sergilenirken, Trabzon Devlet Tiyatrosu turneye çıkarak *İki Efendinin Uşağı* adlı oyunu Erzurum ve Çorum'da sahnelemiştir.[163] Şehir Tiyatroları ise *Gölge Ustası*, *Bir Başkası*, *Çalıkuşu* gibi yerli; *Aşk Mektupları*, *Altı Derece Uzak*, *Tartuffe*, *Vanya Dayı* gibi çeviri; *Gölgenin Canı*, *Sırık-Obur-Camgöz* gibi çocuk oyunları olmak üzere toplamda 24 oyuna yer vermiştir.[164]

1994-1995 sezonunda ise Ankara Devlet Tiyatrosu'nda *Helikopter*, *Kadın ile Memur*, *Savaş Baba*, *Moskova Geceleri*, *Ölümsüz*, *Antonius Kleopatra Arada Bir De Sezar*; İstanbul Devlet Tiyatrosu'nda *Cadı Kazanı*, *Olmayan Kadın*, *Yeşil Papağan Limited*, *Şehir Uykuda*; Diyarbakır Devlet Tiyatrosu'nda *Korku*, *Mutluluk Dağıtan Eskici*, *Zengin Mutfağı*; Antalya Devlet Tiyatrosu'nda *Haneler*, *Fosforlu Cevriye*; Bursa Devlet Tiyatrosu'nda *Tepegöz*, *Ada*, *Resimli Osmanlı Tarihi*, *Cadı Kazanı*, Trabzon Devlet Tiyatrosu'nda *Keşanlı Ali Destanı*, *Aç Sınıfın Laneti*, *Dallar Yeşil Olmalı*, *Yaşasın Gökkuşağı*, *Kadınlar da Savaşı Yitirdi;* Adana Devlet Tiyatrosu'nda *Ağrı Dağı Efsanesi*, *Yüzsüz*, *Bir Kadın Bir Erkek Vardı*, *Nikâh Kağıdı*, *Keloğlan'ın Eşeği*, *Aşkımız Aksaray'ın En büyük Yangını*; İzmir Devlet Tiyatrosu'nda *Ali Ayşe'yi Seviyor*, *Yıldız Yargılaması*,

[160]"Nazım Devlet Tiyatrosunda", *Cumhuriyet* 11 Ağustos 1992, , "Devlet Tiyatroları'nda Yeni Sezon", *Milliyet* 11 Ağustos 1992, F. Tartan, *a.g.e*, s.96.
[161]"Şehir Tiyatrolarının 1992-93 Sezonu Turneleri", *Şehir Tiyatrosu Dergisi*, S.444, Ocak 1994, s.34, https://stcdn.ibb.istanbul/Uploads/2017/9/1985-2014-Oyunlar-1.pdf, Erişim Tarihi: 20 Ağustos 2019.
[162]http://www.adanadt.gov.tr/arsiv/93_94.html, Erişim Tarihi: 20 Ağustos 2019.
[163]"Trabzon Devlet Tiyatrosu Turnede", *Cumhuriyet 2*, 2 Kasım 1993, F. Tartan, *a.g.e*., s.97.
[164]https://stcdn.ibb.istanbul/Uploads/2017/9/1985-2014-Oyunlar-1.pdf, Erişim Tarihi: 20 Ağustos 2019.

Marat-Sade, *Mavi Masal*, *Pırtlatan Bal* gibi oyunlar sergilenmiştir.[165] Şehir Tiyatroları ise *Tensing*, *Aslolan Hayattır*, *Altın Post*, *Cem Sultan* gibi yerli; *Askerliğim*, *Açık Evlilik*, *Montserrat*, *Palto* gibi çeviri; *Bir Geceli Masalı*, *Birlikte Oynayalım* gibi çocuk oyunu olmak üzere toplamda 30 oyuna yer vermiştir.[166]

2.2. Opera ve Bale

Türkiye'de opera ve bale sanatları, 1970 yılına kadar 1949 yılında kurulmuş olan Devlet Tiyatroları'nın bir bölümü olarak kalmış ve 1970'de kurulan Devlet Opera ve Balesi Genel Müdürlüğü ile Kültür ve Turizm Bakanlığı'na bağlı bir kuruluş haline gelmiştir.[167] Devlet Opera ve Balesi Genel Müdürlüğü, günümüzde de Kültür ve Turizm Bakanlığı'na bağlıdır ve altı müdürlükten oluşmaktadır. 1970 yılında İstanbul'da ilk şube müdürlüğü açılmış olup, 1982'de İzmir'de, 1990'da Mersin'de, 1997'de Antalya'da, 2008'de de Samsun'da müdürlükler açılarak, Ankara'daki merkezi yapıya bağlanmıştır.[168]

Tablo 2. 2. 1990-1995 yılları arasında Devlet Opera ve Balesi'nde oynanan eser ve seyirci sayısı[169]

Yıl	Oynanan Eser Sayısı	Seyirci Sayısı
1990-1991	78	207 042
1991-1992	61	259 862
1992-1993	84	320 198
1993-1994	51	295 201
1994-1995	63	279 389

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, *İstatistik Göstergeler 'Statistical Indicators' 1923-2013*, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara 2014

1990-1995 yılları arasında Devlet Opera ve Balesi'nde toplam 337 eser oynanmış ve 1.361.692 seyirci ağırlanmıştır. 1990-1991 sezonu "Yunus Emre" ve "Mozart" yılı olarak kutlanmış, Ankara'da *Kuğu Gölü*, *Kendine Yolculuk*, *Duvarlar/ Bulutlar Nereye Gider* ve *Yunus Emre*, Baleleri, *Yarasa* Opereti, *Yunus Emre* Oratoryosu, *Ali Baba ve Kırk Haramiler ve Tosca* Operaları; İstanbul'da *II. Mehmet*, *Kerem*, *Maskeli Balo*, *La*

[165]"Devlet Tiyatroları 1994/95 Sezonu Oyunları", *Tiyatrol*, 1 (1994), s.64, F. Tartan, *a.g.e*., s.97. http://www.adanadt.gov.tr/arsiv/94_95.html, Erişim Tarihi: 20 Ağustos 2019.
[166] *Türk Tiyatrosu Dergisi*, S.445, Ağustos 1995, s.40-59, https://stcdn.ibb.istanbul/Uploads/2017/9/1985-2014-Oyunlar-1.pdf, Erişim Tarihi: 20 Ağustos 2019.
[167]https://www.operabale.gov.tr/tr-tr/kurumsal/genel-mudurluk/Sayfalar/Tarihce.aspx, Erişim Tarihi: 14 Ağustos 2019.
[168]*Gösterilen yer.*
[169]İstatistik Göstergeler 1923-2013, s.82.

Boheme Operaları, *Carmina Burana* Oratoryosu, *Bir Floransa Trajedisi/ Yaşam ve İnsan*, *İkisi-Ziyaretçi/Dino İle Ceren/Kadın*, *Romeo ve Juliet* Baleleri; İzmir'de *Midas'ın Kulakları, Rigoletto* ve *Cavalleria Rusticana/ Palyaçolar* Operaları ve *Bahçesaray Çeşmesi* Balesi sergilenmiştir.[170] TRT ve Devlet Opera ve Balesi işbirliği ile de *Carmen* ve *Alayın Kızı* adlı iki opera, 1990'da Tülay Eratalay'ın yönetmenliğinde çekilmiş, böylece TRT'nin ilk opera çekimleri gerçekleştirilmiştir.[171]

1991-1992 sezonunda da "Yunus Emre Sevgi Yılı" devam etmiş, Ankara'da Sevil Berberi, Aida, Madam Butterfly, Zaide Operaları, Coppelia, *Concerto Baracco/Carmina Burana, Eros ve Thanatos/Huzursuz Düşler* Baleleri, Zengin Babanın Fakir Oğlu ve Damdaki Kemancı Anatevka Müzikalleri; İstanbul'da Figaro'nun Düğünü, Medyum/Kadının Fendi Kadıyı Yendi, *Winsor'un Şen Kadınları, Nabucco*, *Kumarbaz Oğul* Operaları*, Neşeli Günler* Müzikali, ve *Les Sylphides/Rapsodi/Paquita* Balesi*;* İzmir'de *Carmen,Sevil Berberi, Madam Butterfly* Operaları ve *Tangolar/Mutlu Son ile Cindirella* Baleleri sergilenmiştir.[172]

1992-1993 sezonunda *Don Giovanni, Don Pasquale, Uçan Hollandalı, Üç Bale, Faust, Figaro'nun Düğünü, Sihirli Flüt, Carmina Burana, Medyum, Kadının Fendi Kadıyı Yendi, Karanfil Köy, Don Kişot* gibi eserler canlandırılırken sadece modern dans gösterileri sunacak olan Modern Dans Topluluğu oluşturulmuştur.[173]

1993-1994 sezonunda Ankara'da Cesur Şövalye, Ali Baba ve Kırk Haramiler, Lohengrin, Kutsal Sandık, Rigoletto, Midas'ın Kulakları Operalarını, Yedi Güzeller, Fındıkkıran, Uyuyan Güzel Baleleri, İstanbul'da *Don Carlos*, *Lucia di Lammermoor*, *Turandot* Operaları*, Şen Dul* Opereti, *Çaykovski'den Bir Mektup Var!* Müzikli Gösterisi, *Hovardanın sonu/Çeşmebaşı* ve *Hayal Yolcuları* Baleleri; İzmir'de *La Traviata*, Operası, S*evgili Barış* Çocuk Müzikali *ve Ferhat ile Şirin*, *Çaykovski Gecesi* Baleleri; Mersin'de *La Boheme* Operası, *Çardaş Prensesi* Opereti, *Bahçesaray Çeşmesi* ve *Giselle* Baleleri oynanmış,[174] ilk defa bir opera sanatçısına saygı gecesi düzenlenerek "Leyla Gencer'e Saygı Gecesi" 18 Ekim 1993 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Bu gecede Kültür Bakanı Fikri

[170]Oynanan oyunlar, (tüm sezonlarda geçerli olarak) Devlet Opera ve Balesi Genel Müdürlügü Arşiv Ve Bilgi Bankası Eğitim Uzmanı Şükriye Aydemir'in 11.09.2019 tarihinde 1990-1995 yılları arasındaki sezonlarda oynanan oyunları içeren e-postası kaynak alınarak yazılmıştır.
[171]"TRT'nin İlk Opera Çekimleri", *Cumhuriyet*, 14 Şubat.1990.
[172]Ankara Devlet Balesi'nden İki Bale", *Aktüel*, 20 Ocak 1992, s.1., "T.C. Kültür Bakanlığı İstanbul Devlet Opera ve Balesi 1991-92 Sezonu 1. Tur Oyunları", *Cumhuriyet,* 29 Eylül 1991.
[173]Muzaffer Budak, ''Opera'dan Tiyatro'dan'', *Sanat Çevresi*, S.161, Mart 1992, s.34 "Modern Dans Fırtınası", *Hürriyet,* 24 Ekim 1993.
[174]"25 Prodüksiyon ile 101 Gösteri", *Cumhuriyet 2*, 2 Ekim 1993.

Sağlar ile Devlet Opera ve Balesi Genel Müdürü Rengin Gökmen, *Donizetti, Bellini* ve *Verdi* operalarındaki başarılarıyla ünlenen Leyla Gencer'e plaket vermişlerdir.[175]

1994-1995 sezonunda ise Ankara'da *Yolanta, Orfeo ve Euridice* Operaları, *Çardaş Prensi* Opereti, *Mançalı Adam* Müzikali ve *Şımarık Kız* ile *Don Kişot* Baleleri; İstanbul'da *Aida* Operası ile *Coppelia, Spartaküs, 3 Türk Balesi* Baleleri; İzmir'de *Yevgeni Onyegin* Operası, *Raymonda* ve *Kamelyalı Kadın* Baleleri; Mersin'de ise *Aşk İksiri, Bastien ve Bastienne* Operaları, *Şen Dul* Opereti, *Der Messias* Oratoryosu, *Atatürk Aramızda* Müzikli Gösterisi, *Renklerin Dansı-Kuğu Gölü, Renklerin Dansı-Poloveç Dansları, Renklerin Dansı-Bolero* Baleleri sergilenirken Modern Dans Topluluğu'nun gösterileri de devam etmiştir. [176]

Bu yıllarda Devlet Opera ve Balesi pek çok festivallere ve şenliklere de katılmış; 1990 yılında, Yapı Kredi Uluslararası Gençlik Festivali'nde *Bir Uzay Masalı*'nı oynamıştır. Daha sonra 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı sebebiyle 18-29.04.1990 tarihleri arasında düzenlenen şenlikte İstanbul Devlet Opera ve Çocuk Korosu, Genç Korosu ve Çocuk Balesi'nin resitalleri ücretsiz sergilenmiştir. 7. Uluslararası Ankara Sanat Festivali'nde ise Ankara Devlet Opera ve Balesi *Kuğugölü*'nü sunmuştur. Aya İrini'nin yeniden konser salonu olması üzerine ise 17 Mayıs 1990 tarihinde Ankara Devlet ve Opera Balesi sanatçıları, *Yunus Emre Oratoryosu*'nun son bölümünü ve Szymanowski'nin *Üçüncü Senfoni*'sini, seslendirmiştir.[177] 14 Ekim 1992 tarihinde Mersin Devlet Opera ve Balesi salonunda konser vermiş olan Josep Carreras'a Ankara Opera ve Balesi orkestrası 76 kişilik kadrosuyla eşlik etmiştir.[178] Yine 1992 yılında, 20. Uluslararası İstanbul Festivali için Türkiye'ye gelen Japon Geleneksel Dans Akademisi ve Davul Topluluğu "Asuka", Ankara Devlet Opera ve Balesi salonunda bir gösteri sunmuştur. 1993 yılında İstanbul Devlet Opera ve Balesi, İstanbul İpekyolu Festivali kapsamında Rumeli Hisarı'nda *Carmina Burana*'yı seslendirmiştir.

1994 yılı ise Devlet Opera ve Bale'nin dışarıya açıldığı bir yıl olmuştur. İstanbul Devlet Opera ve Balesi, Danimarka'nın başkenti Kopenhag'da, Puccini'nin *Turandot* operasını sergilemiş ve Danimarka basınında da büyük bir beğeni toplamıştır.[179] Modern

[175]"Leyla Gencer'e Saygı" *Hürriyet,* 20 Ekim 1993.
[176]"Türk İzleyici Canavar Gibi", *Cumhuriyet,* 4 Ekim 1994.
[177]"Mevlana ve Yunus Emre", *Tercüman*, 18 Mayıs 1990.
[178]"Sevgilisinin Gözü Carreras'ın Üzerinde", *Hürriyet,* 15 Ekim 1992, "Rötarlı Konser", *Milliyet,* 15 Ekim 1992, s.20.
[179]Muzaffer Budak, ''Devlet Opera ve Balesi'nin Danimarka Başarısı'', *Sanat Çevresi*, S.194, Aralık 1994, s.87.

Dans Topluluğu ise İsrail'de bir gösteri sunmuştur. Yine 1994 yılında İstanbul Devlet Opera ve Balesi 33. Uluslararası Bursa Festivali'nde *Seville Berberi*'yi, Flander Kraliyet Balesi ise 8. Uluslararası İzmir Festivali'nde *Giselle* balesini sergilemiştir. 1994 yılının bir diğer özelliği ise Devlet Opera ve Balesi tarafından I. Aspendos Opera ve Bale Festivali'nin düzenlenmesidir. Türkiye'nin ilk opera ve bale festivali, 15-29 Haziran 1994 tarihinde Aspendos Tiyatrosu'nda gerçekleşmiştir ve Ankara, İstanbul, İzmir, Mersin Devlet Opera ve Balesi ile Gürcistan Devlet Tiyatro Opera ve Balesi, *Turandot, Don Kişot, Carmina Burana, Saraydan Kız Kaçırma* gibi 15 eser sergilemiş; Ankara Modern Dans Topluluğu ise gösterilerini sahnelemiştir; Gürcistan Devlet Tiyatro Opera ve Balesi de Aspendos'tan sonra 26-27 Haziran'da Ankara'da, *Divertismanlar, Carmen* ve *Alansosi* adlı eserleri sergilemiştir.[180]

1995 yılı ise bale ve dansın yoğun olduğu bir yıl olmuştur. 23. Uluslararası İstanbul Müzik Festivali kapsamında American Ballet Theatre bir gösteri sunmuş, Pamukbank, Rafael Aguilar'ın İspanyol Bale Tiyatrosu'ndan *Karmen Flamenko* gösterisini, Yapı Kredi Bankası[181], Harlem Dans Topluluğu, Esbank ise Kirov Balesi'ni davet ederek üç banka yıldönümü kutlamalarında bale gösterilerini tercih etmiştir. Bu yılda da opera ve bale festivali geleneği devam etmiş ve II. Aspendos Opera ve Bale Festivali gerçekleştiği 10-25 Haziran 1995 tarihlerinde, 9 etkinliğe yer vermiş ve bu etkinlikler 90 bin kişi tarafından izlenerek son iki ayda seyirci rekoru kırılmıştır.[182]

2.3. Sinema

1980 Darbesi'yle birlikte yerli sinema sektörü ekonomik kriz, baskı ve sansürün etkisiyle durgunlaşmış; korsan videokasetlerin yaygınlaşmasıyla da sinemaya olan talep azalmıştır.[183] Mevcut seyirci ise bu döneme kadar Yeşilçam filmlerini tercih ederken, 1980 Darbesi'nin ardından yabancı filmlere doğru kaymaya başlamıştır. 1980'lerin sonlarında ABD'li Hollywood şirketlerinin, Hollywood filmlerinin dağıtımını yapmaya başlamasıyla süreç hızlanmış ve 1979'da, 52.598.073 olan yerli film seyircisinin sayısı, 1989'da 7.165.710, 1990'da ise 5.668.705'e kadar düşmüştür.[184] Yerli film seyirci sayısında yaşanan bu düşüşte, Yeşilçam filmlerinin içerdiği konuların artık seyirci

[180]"Türkiye'nin İlk Opera ve Bale Festivali'', *Milliyet*, 11 Haziran 1994, s.18, ''Gürcistan Balesi Ankara'da'', *Cumhuriyet,* 25 Haziran 1994.
[181]"Carmen Rüzgarı İstanbul'da", *Akşam*, 3 Eylül 1995.
[182]"Aspendos, Opera ve Bale İle Işıldadı", *Cumhuriyet,* 2 Temmuz 1995.
[183] Pınar Alço, "*Sinema ve Müzik; Kısa Tarihsel Bir Bakış*", İdil Dergisi, C. 2, S. 7, s. 13.
[184] *İstatistik Göstergeler* 1923-2013, s.84.

tarafından rağbet görmemesi ve seyircinin daha kaliteli yapımlara yönelmesi de etkili olmuştur.

1990 yılına gelindiğinde dönemin yönetmenlerinden Berhan Şimşek'in aşağıda bulunan sözleri Türk Sineması'nın durumunun özeti şeklindedir: [185]

> "(…) Son çektiğim ''Uzlaşma'' filminde bunu gördüm. Mehmet Ali Ağca, Abdi İpekçi, 12 Eylül öncesi gibi konular artık kimsenin umrunda değil. 80 sonrası kişisel erozyon, örtülü faşizm, fahişelik ve futbolun ülkeye yerleşmesi hem kişilikleri yok etti, hem de sinemamızı olumsuz yönde etkiledi. Terminator filmi için harcanan para bizim sinemamızın kurulduğundan bu yana harcanan paradan fazla.''

1990 yılının başlarında ise Kültür Bakanlığı tarafından, yerli sinemanın altyapısı, mevzuatı ve pazarlanmasıyla alakalı sorunları ele almak için 3-5 Mayıs arasında dönemin Kültür Bakanı Namık Kemal Zeybek'in de katıldığı, Sinema Kurultayı toplanmıştır. Bu kurultayda, sektörün problemlerinin çözülebilmesi için "Türk Sinema Kurumu"nun oluşturulması, Sinema İş Yasası'nın çıkarılması, sinema ve televizyon sektörleri arasında iş birliği yapılması ve televizyon yayınlarında devlet tekelinin kaldırılması gibi kararlar alınmıştır.[186] Fakat bu dönemde sadece 1993 yılı itibariyle radyo ve televizyon yayınlarından devlet tekeli kaldırılmış, geri kalan kararlar ise gerçekleştirilememiştir. Yine de 1990 yılında Kültür Bakanlığı'nca çıkarılan "Film Yaptırma ve Destekleme Esasları Yönergesi" ile sinema sektörü desteklenmeye çalışılmıştır. Bunun için 1990 yılının sonunda Kültür Bakanlığı, *Gizli Yüz*, *Aşkın Kesişme Noktası, Sözde Kızlar, Olurayak, Bekle Dedim Gölgeye*, *Bir Kadın Düşmanı* gibi filmlerin de içinde olduğu 19 uzun metrajlı film ile 10 belgeselin yapımını desteklemiştir.[187] 1995 yılına kadar ise toplamda 44 filme destek veren Kültür Bakanlığı, bu desteği günümüzde de devam ettirmektedir.

Bu dönemde Türk sinemasındaki önemli gelişmelerden biri de "Eurimages"dir. Avrupa Konseyi ülkelerinin 1988 yılında sinema sektörünü geliştirmek, yapımları teşvik etmek ve mali destek sağlamak amacıyla kurmuş oldukları Sinema ve Müzik Ortam Yapımları Kurulu'na; 1990 Ocağı'ndan itibaren Sinema Eseri Sahipleri Meslek Birliğiyle Türkiye de katılmıştır. Eurimages, 1995 yılına kadar 13 Türk filmine mali destek vermiştir. Bunlardan ilki Türk, Alman ve Fransız ortak yapımı olan *Robertin,* ikincisi ise

---

[185] "Türk Sineması Can Çekişiyor", *Milliyet,* 15 Kasım 1992.
[186] *Türkiye Kültür ve Sanat Yıllığı 1991*, (haz.D. Mehmet Doğan), Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları, Ankara 1991, s. 482-483. 6 Mayıs 1990.
[187] "Kültür Bakanlığı'nın Sinemaya İlgisi", *Milliyet,* 20 Kasım 1990.

Ali Özgentürk'ün yönetmenliğini yaptığı *Çıplak* filmidir. *Seni Seviyorum Rosa, Ateş Üstünde Yürümek, Şahmaran, Fanatik* ise mali destek alan diğer filmlerdendir.[188] *Gizli Yüz* ve *Zıkkımın Kökü* adlı yapımlar ise Eurigames yardımı sayesinde Avrupa'ya dağıtılan filmlerdendir.[189]

Filmlere yapılan yardımın dışında bir de sinema salonlarına yapılan yardımlar bulunmaktadır. Eurigames, dağıtım yardımının yapıldığı gibi sinema salonu yardımlarını da Avrupa Konseyi'ne üye ancak Avrupa Birliği'ne üye olmayan ülkelere sağlamıştır. Bu konumda yer alan Türkiye de sezon boyunca gösterilecek filmlerin en az %51'nin Avrupa filmi olması şartını koşan ve salonlara da 500 milyon liralık mali destek sağlayan bu yardımı almıştır. Beyoğlu Alkazar, Beyoğlu Beyoğlu, Çemberlitaş Şafak, Kadıköy Moda, Bakırköy Avşar ve Altunizade Capitol ise bu dönemde, yardım gören salonlardandır.[190]

Tablo 2.3. 1990-1995 yılları arasındaki sinema salonu, gösterilen film ve seyirci sayısı[191]

Yıl	Sinema salonu	Gösterilen film sayısı		Seyirci sayısı	
		Yerli film	Yabancı film	Yerli film	Yabancı film
1990	354	18 587	19 739	5 668 705	13 565 271
1991	341	16 114	19 016	4 135 653	12 408 040
1992	312	12 939	16 581	3 082 474	10 158 925
1993	281	11 196	14 394	3 356 713	9 163 881
1994	292	9 414	12 717	1 185 408	9 282 056
1995	301	8 270	13 485	1 509 502	7 796 192

Kaynak: *Kültür İstatistikleri 1990*, s.82, *Kültür İstatistikleri 1991*, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 1993**,** *Kültür İstatistikleri 1992*, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 1994, *Kültür İstatistikleri 1993*, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 1995, *Kültür İstatistikleri 1994*, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 1996, *Kültür İstatistikleri 1995*, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 1997

Yukarıdaki istatistiklere göre; Türkiye'de 1990-1995 yılları arasında sinema salonlarının sayısı giderek azalmış, sadece 1995 yılında bir artış gerçekleşmiştir. Vizyonda daha çok yabancı film gösterilirken; 1990 yılı, yerli filmler ile yabancı filmlerin gösterim sayısının birbirine en yakın olduğu yıl olmuştur. 1990 yılından itibaren yerli

[188] "Eurimages 7 Türk Filmine Destek Verdi", *Cumhuriyet*, 22 Kasım 1992.
[189] "Türkiye'den 13 Filme Destek", *Cumhuriyet*, 28 Ağustos 1995.
[190] *Gösterilen yer.*
[191] *Kültür İstatistikleri 1990*, s.82, *Kültür İstatistikleri 1991*, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 1993, s.84**,** *Kültür İstatistikleri 1992*, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 1994, s.92, *Kültür İstatistikleri 1993*, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 1995, s.73, *Kültür İstatistikleri 1994*, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 1996, s.,75, *Kültür İstatistikleri 1995*, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 1997, s.89.

filmler ile yabancı filmlerin gösterim sayıları arasındaki fark giderek artmıştır. Seyirciler ise her yıl yabancı filmlere daha çok ilgi göstermiş hatta yerli filmler ile yabancı filmlerin gösterim sayısının birbirine en yakın olduğu 1990 yılında dahi, seyirci sayısında gözle görülür bir fark oluşmuştur. Seyirciler her yıl yabancı filmleri tercih etmiş ve böylece yerli filmlerin seyirci sayısında da giderek düşüş yaşanmıştır.

2.2.1. 1990-1995 Yılları Arasındaki Yapımlar

1990 yılı sinemada yabancı filmlerin yoğun olduğu fakat yerli filmlerin de sinema salonlarında kendine yer bulduğu bir yıl olmuştur. Bu yılda *Berdel*, *Karartma Geceler*, *Camdan Kalp*, *Aşk Filmlerinin Unutulmaz Yönetmeni*, *Minyeli Abdullah*, *Büyük Yalnızlık*, *Umut*, *Karılar Koğuşu*, *İkili Oyunlar*, *Sis*, *Uçurtmayı Vurmasınlar*, *Abuk Sabuk Bir Film*, *Aşkın Kesişme Noktası*, *Bütün Kapılar Kapalıydı*, *Benim Sinemalarım*, *Küçük Balıklar Üzerine Bir Masal, Gurbetçi Şaban* gibi yerli filmlerin yanında *Güllerin Savaşı*, *Daima Gizli İlişkiler, Yıldırım Günleri, Bir Başka Kadın, Dick Tracy*, *Camille Claudel*, *Ölü Ozanlar Derneği*, *Abyss, Hayalet Avcıları*, *Sıkı Dostlar*, *Suçlar ve Kabahatler, Ayı, Zor Ölüm, Roger Rabbit* gibi yabancı filmler de vizyona girmiştir.[192] Ve Sinema Dergisi'nin İstanbul'da Şişli Site, Beyoğlu Dünya, Kadıköy Moda ve Çemberlitaş Şafak Sinemaları'nda yaptığı ve 758 sinema seyircisinin katıldığı ankete göre bu yılın en çok izlenen yerli sinema filmleri; *Uçurtmayı Vurmasınlar*, *Sis*, *Umut*, *Karartma Geceleri* ve *Aşk Filmlerinin Unutulmaz Yönetmeni* olmuştur.[193]

1991 yılında aralarında *Bir Umut Uğruna, Umut Hep Vardı*, *Bir Kadın*, *Aldatacağım*, *Seni Seviyorum Rosa*, *Acılar ve Arzular* gibi filmlerin olduğu 33 yerli film çekilmiş fakat 91 yılı yapımı filmlerin arasından sadece *Uzlaşma* ve *Sonsuza Yürümek* vizyona girmiştir. Bu yıl toplamda vizyona giren 17 yerli film arasında Yılmaz Güney'in 1971 yapımı *Silah ve Namus* ve 1974 yapımı *Arkadaş* adlı filmlerinin dışında *Gün Ortasında Karanlık*, *Eskici ve Oğulları*, *Kiraz Çiçek Açıyor* gibi geriye kalan 13 film 1990 yapımıdır. Vizyona giren yerli filmler arasında ise sırayla *Yalnız Değilsiniz*, *Minyeli Abdullah 2*, *Camdan Kalp*, *Piano Piano Bacaksız*, *Uzlaşma*, *Gizli Yüz*, *Sonsuza Yürümek*, *Sahibini Arayan Madalya* en çok gelir getirenler olmuştur.[194]

---

[192]"Sinemalarda Bu Hafta…", *Sarmaşık,* 25 Ocak 1990, "Sinemalarda Bu Hafta…", *Sarmaşık,* 31 Ocak 1990, *Türkiye Kültür ve Sanat Yıllığı 1991*, s.488-497.
[193] "Sinema İzleyicisine Anket", *Milliyet*, 6 Şubat 1991.
[194] Agâh Özgüç, "Bir Yılın Ardından '91: Türkiye", *Antrakt*, 4 (1992), s. 12-16.

1992 yılında çekilen *Çıplak*, *Fırtına Kuşu*, *Çöküş*, *Sevdaların Ölümü* ve *Beyaz Umutlar* gibi 38 filmin içinden sadece 3 tanesi aynı yıl içerisinde vizyona girebilmiştir. *Uzlaşm*a ve *Arkadaş*, *Gizli Yüz*, *Piano Piano Bacaksız* filmleri bu senede de vizyonda kalırken; 1990 yapımı *Tatar Ramazan*, *Robert'in Filmi;* 1991 yapımı *Ateş Üstünde Yürümek*, *Seni Seviyorum Rosa* ve *Mem-û Zin;* 1992 yapımı *İki Kadın*, *Düş Gezginleri* ve *Cazibe Hanımın Gündüz Düşleri* filmleri bu yıl gösterime girmiştir.[195] Gösterime giren filmler arasında en çok izlenen ilk 10 film sırasıyla; *Sıkı Vuruşlar*, *İkiz Kan*, *Temel İçgüdü*, *Dur Yoksa Annem Ateş Edecek, Evrenin Askerleri*, *Sevgili*, *Addam's Ailesi*, *Freddy'nin Ölümü* ve *Uzak Ufuklar*'dır.[196]

1993 yılında ise yerli filmlerde artış yaşanmış ve 82 film çekilmiştir. Fakat arasında *Ağrı'ya Dönüş*, *C Blok*, *Bul Karayı Al Parayı*, *Ağlama Sevgilim*, *Babalar da Ağlar*, *Beşinci Boyut*, *Aldanış*, *Göç* ve Efes Pilsen'in yapımını desteklediği *Çözülmeler*, *Kız Kulesi Aşıkları*[197] gibi filmlerin yer aldığı bu 82 filmin içinden sadece *Amerikalı*, *İskipli Atıf Hoca/Kelebekler Sonsuza Uçar* ve *Yolcu* vizyona girmiştir.[198] Vizyona giren 11 yerli film arasında en çok izlenenler sırasıyla, 93 yapımı *Amerikalı;* 92 yapımı *Berlin in Berlin*, *Gölge Oyunu* ve *Sarı Tebessüm;* 93 yapımı *İskipli Atıf Hoca/Kelebekler Sonsuza Uçar;* 92 yapımı *Fikrimin İnce Gülü* ve *Dönersen Islak Çal;* 93 yapımı *Yolcu*, *Çizme;* 92 yapımı *Mavi Sürgün* ve *Zıkkımın Kökü* olmuştur.[199] Yabancı filmler e ise en çok *Bodyguard*, *Evde Tek Başına 2*, *Jurassic Park*, *Sıkı Vuruşlar 2*, *Ahlaksız Teklif*, *Temel İçgüdü*, *Sliver*, *Kadın Kokusu*, *Yırtık Rahibe* ve *Bram Stoker'dan Drakula* izlenmiştir. [200]

1994 yılında bir önceki seneye göre gözle görülür bir düşüş yaşanmamış ve toplamda 78 yerli film çekilmiştir. Gösterime giren 15 yerli filmin arasından *Çıplak*, *Kız Kulesi Aşıkları*, *Şahmaran*, *Tersine Dünya* ve *Gece Melek ve Bizim Çocuklar'*ı 1993 yapımı olup geri kalan 10 film 1994 yapımıdır.[201] Bu yılın en çok izlenen 10 filmi ise sırasıyla *Bize Nasıl Kıydınız*, *Kız Kulesi Aşıkları*, *Yengeç Sepeti*, *Şahmaran*, *Tersine*

---

[195] Agâh Özgüç, "1992'de Türk Sineması" *Antrakt,* 16 (1993), s. 79-81.
[196]Tamer Baran, Saim Yavuz, Hülya Arslanbay, "Pek de Parlak Değildin 1992", *Antrakt,* 16 (1993), s.75.
[197] Efes Pilsen Türk sinemasında bir ilki gerçekleştirerek; Yusuf Kurçenli'nin "Çözümlemeler"' filmine 800 TL ve İrfan Tözüm'ün ''Kız Kulesi Aşıkları'' filmine 800 Tl destek vermiştir. Ekonomik bakımdan oldukça zorlu bir dönem geçiren Türk Sineması için büyük bir şirketten gelen bu destek, sinema için önemli bir örnek teşkil etmiştir.
[198] *Sinema Yıllığı '93*, (yay.haz.Ali Hakan), Türkiye Sinema ve Audiovisuel Kültür Vakfı, İstanbul 1994, s.50-71.
[199] *Sinema Yıllığı '93*, s.73.
[200] *Sinema Yıllığı '93*, s.260.
[201] *Sinema Yıllığı '94*, (haz.Ayşe Teksoy), Türkiye Sinema ve Audiovisuel Kültür Vakfı, İstanbul 1995, s.65-95.

Dünya, *Yumuşak Ten*, *Beşinci Boyut*, *Gece Melek ve Bizim Çocuklar*, *Çözülmeler* ve *Çıplak* olmuştur. Yabancı filmlerde ise en çok *Taş Devri*, *Müthiş Dadı… Müthiş Baba…*, *Hız Tuzağı*, *Bebek Firarda*, *Dağcı*, *Kusursuz Dünya*, *Schindler'in Listesi*, *Uzman*, *Gerçek Yalanlar* ve *Çıplak Silah 33 ⅓* izlenmiştir. [202]

1995 yılında ise bir önceki seneye göre gözle görülür bir düşüş yaşanarak çekilen yerli film sayısı 78'den 38'e düşmüştür. *Afilli Kemal*, *Antika Kabadayı*, *Eylül*, *İçerdekiler Mi Dışardakiler Mi*, *Özlem, Düne, Bugüne, Yarına*, *80. Adım*, *İstanbul Kanatlarının Altında*, *Sensizliğe İsyan*, *Ölümsüz Aşk*, *Tek Ayaklı Kuşlar* ve *Sokaktaki Adam* gibi filmlerin çekildiği bu yılda sadece *Aşk Ölümden Soğuktur*, *Bir Kadının Anatomisi*, *Böcek, Ölümsüz Karanfiller*, *Sekizinci Saat* ve *Sokaktaki Adam* vizyona girmiştir.[203] Yılın en çok izlenen yerli filmleri *İş*, *Bay E*, *Bir Kadının Anatomisi*, *Aşk Ölümden Soğuktur*, *Ölümsüz Karanfiller*, *Babam Askerde, Böcek*, *Sekizinci Saat*, *Karanlık Sular* ve *Sokaktaki Adam* olurken; yabancı filmlerde de en çok *Aslan Kral*, *Richie Rich*, *Cesur Yürek*, *Casper*, *Taciz*, *Ufaklık*, *Su Dünyası*, *01 Dalmaçyalı*, *Vampirle Görüşme* ve *İhtiras Rüzgarları* izlenmiştir.[204]

90'ların ilk 5 yılında sinema salonlarında yerli filmler kendilerine yerli film gösteriminin zorunlu olmasına rağmen zorla yer bulmuştur.[205] Her yıl yabancı yapımcılar, sinemalarda en çok izlenilen filmlerin sahibi olmuş, seyircinin yabancı filmlere yönelimi bu yıllarda da devam etmiştir. Örneğin; 1980'li yılların sonlarında Türkiye'de sinema sektörüne giren ABD şirketlerinden Warner Bros'un filmlerini 1992 yılında 1.597.585 kişi izlemiştir.[206] 1993'te ise ilk 50'ye giren 4 yerli film 743.899 kişi tarafından izlenirken; aynı yıl vizyona giren *Bodyguard* adlı film 867.200 kişi tarafından izlenmiş, 1994'ün en çok izlenen yerli filmi *Bize Nasıl Kıydınız* 156.738 seyirci sayısıyla, 1994'ün en az izlenen yabancı filmi *Çıplak Silah 33 ⅓*'ün 282.867 olan seyirci sayısına dahi yetişememiştir.[207]

---

[202] *Sinema Yıllığı '94*, s.20-320.
[203] *Sinema Yıllığı 95/96*, (haz.Tamer Baran), Türkiye Sinema ve Audiovisuel Kültür Vakfı, İstanbul 1995, s.10-29.
[204] *Sinema Yıllığı '95-96*, s.305-306.
[205] 1990 yılında, TBMM Milli Eğitim Komisyonunda, televizyon ve sinema salonlarında yerli yapımları desteklemek ve teşvik etmek amacıyla; televizyonda yerli yapımların % 75 oranında olması ve bunun % 25'inin konulu yerli film olmasını, sinemalarda ise % 25 oranında yerli film gösterilmesini içeren yasa önerisini kabul etmiştir. "TRT'de Yerli Film Bolluğu" *Cumhuriyet*,, 7 Aralık 1990, , "Sağlar'dan Türk Sineması'na Destek", *Aktüel*, 20 Ocak 1992.
[206] T. Baran, S. Yavuz, H. Arslanbay, *a.g.m.*, s.75.
[207] *Sinema Yıllığı '94*, s.28,320.

2.3.2. Film Festivalleri

2.3.2.1. Antalya Altın Portakal Film Festivali

İlk defa 1964 yılında Antalya'da gerçekleşen Antalya Altın Portakal Film Festivali'nin 27.'si 24-29 Eylül 1990 tarihinde gerçekleşmiştir. Jürisinin Şerafettin Gür, Engin Ardıç, Alev Olgun, Faik Cesur, Ekrem Bora ve Cem Odman gibi isimlerden oluştuğu festivalde; en iyi film *Karılar Koğuşu;* en iyi 2. film *Karartma Geceleri;* en iyi 3. film *Camdan Kalp* seçilirken; en iyi yönetmen *Karılar Koğuşu*'nun yönetmeni Halit Refiğ ve *Karartma Geceleri*'nin yönetmeni Yusuf Kurçenli; en iyi kadın oyuncu *Karılar Koğuşu* ile Hülya Koçyiğit; en iyi erkek oyuncu *Karılar Koğuşu* ile Tarık Akan; en iyi yardımcı kadın oyuncu *Karılar Koğuşu* ile Ayşegül Ünsal; en iyi yardımcı erkek oyuncu *Karılar Koğuşu* ile Tuncer Necmioğlu ve en iyi stüdyo Fono Film seçilmiştir. En İyi Senaryo Ödülü *Bütün Kapılar Kapalıydı* filmiyle Süheyla Acar Kalyoncu'ya; En İyi Görüntü Yönetmeni Ödülü *İkili Oyunlar, Büyük Yalnızlık* ile Ertunç Şenkay'a; En İyi Müzik Ödülü *Aşk Filmlerinin Unutulmaz Yönetmeni* ile Atila Özdemiroğlu'na; En İyi Kurgu Ödülü Mevlüt Koçak'a; Jüri Özel Ödülü ise Memduh Ün'e verilmiştir.[208]

28. Altın Portakal Film Festivali ise 23-29 Eylül 1991 yılında yapılmıştır. Jürisinde Metin Sözen, Turgut Aslan, Fehmi Yaşar, Yalçın Tura, Necip Sarıcı ve Hülya Koçyiğit gibi isimlerin bulunduğu bu yıldaki ödül töreninde; en iyi film *Gizli Yüz*; en iyi 2. film *Ateş Üstünde Yürümek;* en iyi 3. Film *Soğuktu ve Yağmur Çiseliyordu* olurken; en iyi yönetmen *Ateş Üstünde Yürümek'*in Yönetmeni Yavuz Özkan; en iyi kadın oyuncu *Seni Seviyorum Rosa* ile Sumru Yavrucuk; en iyi erkek oyuncu *Soğuktu ve Yağmur Çiseliyordu* ile Ekrem Bora; *Gizli Yüz* ile Fikret Kuşkan; en iyi yardımcı kadın oyuncu *Soğuktu ve Yağmur Çiseliyordu* ile Gülsen Tuncer; en iyi yardımcı erkek oyuncu *Tatar Ramazan* ile Hayati Hamzaoğlu ve en iyi stüdyo ise Fono Film seçilmiştir. En İyi Senaryo Ödülü *Gizli Yüz* ile Orhan Pamuk'a; En İyi Görüntü Yönetmeni Ödülü bu sene de Ertunç Şenkay'a; En İyi Özgün Müzik Ödülü *Gizli Yüz* ile Cahit Berkay'a, En İyi Kurgu Ödülü bu sene de Mevlüt Koçak'a verilmiştir.[209]

---

[208] *Türkiye Kültür ve Sanat Yıllığı 1991,* s. 498.

[209] Coşkun Şensoy, "28. Antalya Altın Portakal En İyi Film Ödülünü Ömer Kavur'un Gizli Yüz Adlı Filmi Kazandı" *Sanat Çevresi,* S.159, Ocak 1992, s.76-78, *Türkiye Kültür ve Sanat Yıllığı 1992*, (haz D. Mehmet Doğan), Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları, Ankara 1992, s.356.

1992 yılındaki 29. Ödül Töreni ise 19-24 Ekim 1992 tarihlerinde Hürrem Erman, Sami Şekeroğlu, Duygu Asena, Cüneyt Arkın, Zafer Doğan ve Fevzi Tuna gibi isimlerden oluşan jürisiyle gerçekleşmiştir.[210] Bu senede en iyi film *Cazibe Hanımın Gündüz Düşleri;* en iyi 2. film Fi*krimin İnce Gülü*; en iyi 3. film *Kapıları Açmak* olurken; en iyi yönetmen *Fikrimin İnce Gülü* ile Tunç Okan; en iyi kadın oyuncu *Düş Gezginleri* ile Lale Mansur; en iyi erkek oyuncu *Kapıları Açmak* ile Mehmet Aslantuğ; en iyi yardımcı kadın oyuncu *İki Kadın* ile Serap Aksoy; en iyi yardımcı erkek oyuncu ‘’Yağmur Beklerken’’ ile Tuncer Necmioğlu; en iyi görüntü yönetmeni *Denize Hançer Düştü* ile Uğur İçbak seçilmiştir. En İyi Senaryo Ödülü ise *Cazibe Hanımın Gündüz Düşleri* ile Macit Koper’e; En İyi Özgün Müzik Ödülü *Cazibe Hanımın Gündüz Düşleri* ile Münir Nurettin Beken’e;, En İyi Kurgu Ödülü de *Fikrimin İnce Gülü* ile Andre Goultier’e verilmiştir. [211]

30. Altın Portakal Film Festivali 17-20 Ekim 1993 tarihinde Hülya Koçyiğit, Atilla Dorsay, Tunç Başaran, Orhan Aksoy gibi isimlerin jüriliği altında gerçekleşmiştir. Bu senenin en iyi filmi *Mavi Sürgün;* en iyi 2. filmi *Gölge Oyunu;* en iyi 3. filmi *Yalancı* olmuş; en iyi yönetmen *Mavi Sürgün* ile Erden Kıral; en iyi kadın oyuncu *Yolcu* ile Müjde Ar; en iyi erkek oyuncu Yal*ancı* ile Mehmet Aslantuğ; en iyi yardımcı kadın oyuncu *Tersine Dünya* ile Demet Akbağ; en iyi yardımcı erkek oyuncu *Yalancı* ile Fikret Hakan; en iyi görüntü yönetmeni *Çıplak* ile Vilko Filac seçilmiştir. En İyi Özgün Müzik Ödülü ise *Ay Vakti* ile Can Hakgüder’e; En İyi Kurgu Ödülü *Amerikalı* ile Şevket Uysul’a; Jüri Özel Ödülünü de *Çıplak* ile Ali Özgentürk kazanmıştır. [212]

1-5 Ekim 1994 tarihleri arasında 31. Altın Portakal Film Festivali’nde ise Tunç Başaran, Tanju Gürsu, Agâh Özgüç, Zafer Doğan, Şerif Sezer gibi isimlerin jüriliği altında; en iyi film *Yengeç Sepeti;* en iyi 2. Film *Yumuşak Ten;* en iyi 3. film *Manisa Tarzanı* seçilmiştir. Yine en iyi yönetmen *Yengeç Sepeti* ile Yavuz Özkan; en iyi görüntü yönetmeni *İz* ile Uğur İçbak; en iyi kadın oyuncu *Bir Aşk Uğruna* ile Türkan Şoray; en iyi erkek oyuncu *Yengeç Sepeti* ile Sadri Alışık ve Mehmet Aslantuğ; en iyi yardımcı kadın oyuncu *Yengeç Sepeti* ile Derya Alabora; en iyi yardımcı erkek oyuncu *Bir Aşk Uğruna* ile Tuncel Kurtiz ve *Yengeç Sepeti* ile Oktar Kaynarca seçilmiş; En İyi Özgün Senaryo Ödülü ise *Manisa Tarzanı* ile Nuray Oğuz’a; En İyi Özgün Müzik Ödülü *Bir Aşk*

[210]“29. Altın Portakal Start Aldı”, *Tercüman,* 13 Ekim 1992.
[211]*Türkiye Kültür ve Sanat Yıllığı 1993*, s.500.
[212]*Türkiye Kültür ve Sanat Yıllığı 1994*, (haz.D. Mehmet Doğan), Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları, Ankara 1994, s.415.

Uğruna ile Serdar Kalafatoğlu'na; En İyi Kurgu Ödülü'nün sahibi de *Yengeç Sepeti* ile Serdar Karadeniz olmuştur.[213]

1-5 Ekim 1995 tarihlerinde de 32. Altın Portakal Film Festivali Müjde Ar, Hulki Saner, Ünsal Oskay, Şerif Gören, Zeynep Avcı, Latife Mamıkoğlu ve Burçak Evren'in jüriliği ile gerçekleşmiştir. Bu senenin en iyi filmi *Böcek;* en iyi yönetmeni *Aşk Ölümden Soğuktur* ile Canan Gerede; en iyi görüntü yönetmeni *Aşk Ölümden Soğuktur* ile Jürgen Jürges ve *Bir Kadının Anatomisi* ile Ertunç Şenkay olmuştur. En iyi kadın oyuncu *8. Saat* ile Zuhal Gencer; en iyi erkek oyuncu *Böcek* ile Halil Ergün; en iyi yardımcı kadın oyuncu *Gerilla* ile Tomris Oğuzalp; en iyi yardımcı erkek oyuncu *Sokaktaki Adam* ile Mustafa Avkıran; en iyi senaryo *Özlem… Düne, Bugüne, Yarına* ile Aykut Tankuter ve Artun Yeres seçilmiş; En İyi Müzik Ödülü ise *Soğuk Geceler* ile Mazlum Çimen'e verilmiştir.[214]

2.3.2.2. Uluslararası İstanbul Film Festivali

31 Mart -15 Nisan 1990 tarihleri arasında yapılan 9. Uluslararası İstanbul Film Festivali'nde; N.F Eczacıbaşı Vakfı Yılın En İyi Türk Filmi Ödülünü *Kararma Geceleri*; Jüri Özel Ödülü'nü ise *Bütün Kapılar Kapalıydı* adlı filmler kazanmıştır.[215] 16-31 Mart 1991 tarihlerinde gerçekleşen 10. törende ise N.F Eczacıbaşı Vakfı En İyi Türk Filmi Ödülü'nü *Camdan Kalp*; Jüri Özel Ödülü'nü ise *İki Başlı Dev* kazanmıştır.[216] 14-29 Mart 1992 tarihinde yapılan 11. Uluslararası İstanbul Film Festivali'nde, N.F Eczacıbaşı Vakfı Yılın En İyi Türk Filmi Ödülü'nü *Gizli Yüz*; Jüri Özel Ödülleri/Yönetmen Ödülü'nü *Suyun Öte Yanı* ile Tomris Giritlioğlu; Jüri Özel Ödülleri/Film Ödülü'nü ise *Seni Seviyorum Rosa* kazanmıştır.[217] 3-18 Nisan 1993 tarihlerinde gerçekleştirilen 12. Uluslararası İstanbul Film Festivali'nde, Fipresci Ödülleri'ni *Fikrimin İnce Gülü*; Jüri Özel Ödülü'nü *Cazibe Hanım'ın Gündüz Düşleri*; Yılın En İyi Yönetmeni Ödülü'nü *İki Kadın* ile Yavuz Özkan; En İyi Türk Filmi Ödülü'nü ise *İki Kadın* kazanmıştır.[218] 2-17 Nisan 1994 tarihlerinde gerçekleştirilen 13. Uluslararası İstanbul Film Festivali'nde, en iyi Türk filmi *Bir Sonbahar Hikayesi;* En İyi Yönetmen *Çözülmele*r ile Yusuf Kurçenli seçilmiş; Jüri Özel Ödülleri/Yönetmen Ödülü *C Blok* ile Zeki Demirkubuz'a, Siyad Özel

---

[213]*Türkiye Kültür ve Sanat Yıllığı 1995*, (haz.D. Mehmet Doğan), Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları, Ankara 1995, s.399-400.
[214]*Türkiye Kültür ve Sanat Yıllığı 1996*, (haz.D. Mehmet Doğan), Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları, Ankara 1996, s.407.
[215]*Türkiye Kültür ve Sanat Yıllığı 1991*, s. 484.
[216]*Türkiye Kültür ve Sanat Yıllığı 1992*, s.356.
[217]*Türkiye Kültür ve Sanat Yıllığı 1993*, s.499.
[218]*Sinema Yıllığı '93*, s.137.

Ödülü ise *Karanlık Sular*'a verilmiştir.[219] 1-16 Nisan 1995 tarihlerinde yapılan 14. Uluslararası İstanbul Film Festivali'nde, en iyi Türk filmi *İz;* en iyi yönetmen ise *Bir Aşk Uğruna* ile Tunca Yönder seçilmiştir.[220]

2.4. Radyo ve Televizyon

2.4.1. TRT

Türkiye'de 1990 yılına kadar televizyon kanalı olarak; 1964'te kurulan ve yayını devlet tekelinde olan TRT bulunmaktaydı. 2 Ocak 1964 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanan 359 sayılı kanuna göre Türkiye Radyo - Televizyon Kurumu, tüzel kişiliğe sahip özerk bir kamu iktisadi teşebbüsü olarak kurulmuştur ve merkezi Ankara'dır.[221] 22 sene boyunca tek kanalla ve sınırlı yayın süresiyle yayın yapan TRT'nin, ikinci kanalı 6 Ekim 1986 tarihinde, üçüncü kanalı 1 Ekim 1989 tarihinde, GAP TV ise 2 Ekim 1989 tarihi itibariyle Güneydoğu Anadolu Projesi'nin gelişimine katkıda bulunmak amacıyla yayın hayatına başlamıştır.[222] TRT'nin ilk renkli yayını ise 1981'in yılbaşı gecesinde yapılmış, 4 Mayıs 1984 tarihiyle ilk olarak reklamlar renkli verilmeye başlanmış; 9 Temmuz 1984 tarihiyle de tüm yayınlar renkli olarak verilmiştir. [223]

1990 yılına 3 televizyon kanalı ile giren TRT, 1990 yılının Temmuzunda Eğitim-Müzik kanalı olan TRT 4'ün, 1 Ocak 1992 tarihinde ise Avrupa'da yaşayan Türkler için yurt dışında yayın yapan TRT-INT'in ve Türk Cumhuriyetleri'ne yayın yapan TRT-Avrasya'nın yayınlarına başlamıştır. 1993 yılı itibariyle TRT-Avrasya, TRT-INT'ten ayrılarak müstakil yayın yapmaya devam etmiştir. Kendi kanallarıyla yurt dışına yayın yapan TRT, aynı zamanda işbirliği antlaşmaları yaparak da yurt dışında yayın yapmıştır. Örneğin 8 Şubat 1990 tarihinde TRT, Japon Yayın Kurumu ile işbirliği protokolü imzalamıştır. Bu protokol kapsamında *7'den 77'ye* yeniden çekilmiş ve Barış Manço 12 Kasım 1991 tarihinde Tokyo Soka Üniversitesi'nde konser vermiştir. Bu konser Japon televizyon kanalı NHK tarafından naklen yayınlanmıştır.[224] 26 Haziran 1990 tarihinde Arnavutluk ile 18 Eylül 1991 tarihinde de Romanya Radyo Televizyonu ile işbirliği protokolü imzalanmaya devam edilmiştir.

---

[219] *Türkiye Kültür ve Sanat Yıllığı 1995*, s.400.
[220] *Türkiye Kültür ve Sanat Yıllığı 1996*, s.407.
[221] T.C. Resmi Gazete, Türkiye Radyo - Televizyon Kurumu Kanunu 2 Ocak 1964/11596, s.1.
[222] https://www.trt.net.tr/Kurumsal/m_KilometreTaslari.aspx?yil=1989, Erişim Tarihi: 26 Ağustos 2019.
[223] https://www.trt.net.tr/Kurumsal/KilometreTaslari.aspx?yil=1984, Erişim Tarihi: 26 Ağustos 2019.
[224] "Barış'ın Fendi Zerrin'i Yendi", *Kelebek*, 9 Aralık 1991.

TRT, sadece işbirliği protokolleri ile değil; 1991 yılında Fransa'nın Cannes şehrinde düzenlenen MIP-TV'91 Uluslararası Televizyon Fuarı'nda *Nasreddin Hoca, Zeynep, Şermin, Ece ile Yüce, Sultanahmet Meydanı, Aldatacağım, Behiye, Ateşten Günler* gibi programlar olmak üzere 17 ülkeye 91 program satarak da yurtdışına açılmıştır.[225] 10-15 Nisan 1992 tarihleri arasında düzenlenen Cannes 92'ye ise 48 program ile katılmıştır. Ancak bu fuarda alıcılar, genellikle özel televizyon firmalarının programlarını tercih etmiştir.[226] 1993 yılında ise Berlin Uluslararası Elektronik Fuarı'nda TRT, TRT-INT ve Türkiye canlı yayında tanıtılmıştır.[227] 1994 yılında yapılan MIP-TV 94'te ise TRT, 13 ülkeye 7 belgesel, 3 drama, 4 çocuk ve 4 konser programı satmıştır.[228]

TRT yurt içinde ise; 1990 yılında ekran gazetesi olan "Teletekst"i yayına sokmuştur. Teletekst ile tren seferi, spor karşılaşmaları sonuçları, bulmaca, bilmece, hava durumu, güncel haberler gibi farklı konularda bilgilere yer verilmiş ve bu bilgiler *Telegün* adlı programda yayınlanmış, sadece kod çözücü ile ekrana gelmiştir. 1991 yılında TRT 1 haftalık yayın saatini 150 saate çıkarmış ve ilk olarak 1993 yılının Ramazan ayında, 1 ay boyunca kesintisiz yayın yapmıştır. İftar programı 45, sahur programı ise 60 dakika olan kanalda *Türk Mutfağı, Kültür Sohbetleri* gibi programlara da yer verilmiş, gece yayının bitiminden sonra ise önceden yayınlanmış programların tekrarları verilmiştir.[229] TRT, yeni yayın dönemi olan 13 Eylül 1993 tarihi itibariyle TRT 1'de 24 saat kesintisiz yayına geçmiştir.[230] 22 Ağustos 1994 tarihinde ise Ankara'da içerisinde yayınların yapıldığı araç ve gereçlerin olduğu TRT Müzesi açılmış, 10 Aralık 1994'te de TBMM TV deneme yayınlarına başlamıştır. TRT 3 kanalında yayınlanan TBMM TV'de meclis görüşmeleri canlı olarak gösterilmiştir.

Bu dönemin TRT kanallarında; *Hanımın Çiftliği, Bizimkiler, Gülşen Abi, Çiçek Taksi, Fatih Harbiye, Ahmet Hamdi Bey Ailesi, Geçmişin İzleri, Ferhunde Hanımlar, Geçmişe Açılan Pencere, Kopuk Dünyalar, Bizim Mahalle, Yarına Gülümsemek* gibi diziler; *Sessiz Dünyadan Gezintiler, Yelken Açan Guletler, Akdeniz'de Gezintiler, Eski Babıali, Bir Başka Zaman, Türklerle Bin Yıl, Anılarla Atatürk Evleri* gibi belgeseller;[231] *Susam Sokağı, Hayalet Avcılar, Lokum, Lokomatif, Dennis the Menace, Sevimli*

[225]"17 Ülkeye 91 Program", *Milliyet,* 10 Mayıs 1991.
[226]"TRT, Dizi Pazarında Yaya Kaldı", *Cumhuriyet,* , 23 Nisan 1992.
[227]"Almanya'dan Canlı Yayın", *Milliyet*, 29 Ağustos 1993.
[228]"*TRT'den 13 Ülkeye Rekor Satış", Milliyet,* 30 Nisan 1994.
[229]"*Ekranda Ramazan Bu Gece Başlıyor" Meydan*, 22 Şubat 1993.
[230]*Hürriyet*, 13 Eylül 1993.
[231]Özden Cankaya, *Bir Kitle İletişim Kurumunun Tarihi:TRT (1927-2000)*, İstanbul 2003, s.272-276.

Öğretmen Iris gibi çizgi filmler yayınlanmıştır. 1975'ten itibaren katılınan ve 1990 yılında Kayahan – Gözlerinin Hapsindeyim ile 17.; 1991'de İzel Çeliköz, Reyhan Karaca ve Can Uğurluer – İki Dakika ile 12.; 1992'de Aylin Vatankoş – Yaz Bitti ile 19.; 1993'te Burak Aydos – Esmer Yarim ile 21. olunan ve son 5'e kalan ülkelerin bir sonraki yılın yarışmasına katılamamasından dolayı 1994'te katılınmayan[232], 1995 yılında ise Arzu Ece – Sev ile 16. olunan Eurovision şarkı yarışması da TRT'de yayınlanmıştır.[233]

2.4.2. Özel Televizyonlar

Türkiye'de 1990 yılına kadar televizyon yayınları TRT aracılığıyla, devlet tekelinde gerçekleşmekteydi. Fakat 1990'ın Şubat ayında Rumeli Holding'in sahipleri Cem Uzan ve Kemal Uzan'ın Federal Almanya'dan, Türkiye'ye yayın yapacak olan Eutelsat uydusundan 2 kanal kiralaması ve Magic Box şirketini kurması, özel televizyon için atılan ilk adım olmuştur. Televizyon yayınlarının devlet tekelinde olmasına karşı dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın yurt dışından uydu ile Türkiye'ye yapılacak olan yayınları onaylayıcı sözleri, Anayasa'da ve 2954 sayılı TRT Yasası'nda uydu yayınları hakkında bir hükmün bulunmamasıyla birlikte, Star-1 kanalı 30 Mart 1990 tarihinde deneme yayınlarına başlamıştır. Deneme yayınları 5-6 saat aralığında sürmüş ve deneme sürecinde o dönemin dünyaca ünlü klipleriyle, çocuk ve müzik programları yayınlanmıştır.[234] Haziran ayında ise programlı deneme yayınlarına, eylül ayında ise normal yayın hayatına geçilmiştir.

Daha kuruluş aşamasında kendini eğlence kanalı olarak tanıtan, TRT'ye alternatif olarak çıktığını belirten Magic Box, Star-1 kanalında yayınladığı diziler, filmler ve programlarla, TRT ile girdiği rekabet sonucu Türkiye Birinci Futbol Ligi'ndeki 14 takımın maçlarını naklen yayınlama hakkını almasıyla dönemin popüler televizyonu haline gelmiştir. Yayın hayatına bir dönemin popüler dizisi *Santa Barbara, Dullar Çetesi, Ateş Çemberi,* ve *Cimri* gibi izleyiciyi ekrana çeken yapımlarla başlaması, yayın içeriklerinin daha cesur yapımlar ve daha eğlendirici nitelikler taşıması, Star 1'i tercih edilen bir kanal haline getirmiştir.

Star 1'in ulaştığı başarı ve popülerliğin etkisiyle özel televizyon sayısı artmaya başlamıştır. Türkiye'nin ikinci özel televizyonu; Magic Box şirketine bağlı olan ve 12

[232]"Eurovision'da Artık Yokuz", *Gün*, 10 Temmuz 1993.
[233]https://www.sabah.com.tr/galeri/kultursanat/turkiyenin_eurovision_tarihi, Erişim Tarihi: 3 Aralık 2019.
[234]"Magic Box Lokantada Denendi", *Güneş*, 31 Mart 1990.

Ocak 1992'de deneme yayınlarına başlayan ve yayın amacını seslendiği geniş kitlenin içerisindeki her dilimden izleyiciyle doğrudan diyalog kurmak olarak belirten Teleon'dur.[235] Ardından 1992 yılında Show Tv, Flash Tv, HBB, Kanal 6; 1993'te Türkiye'nin ilk paralı kanalı olan Cine 5, ATV, Kanal D, TGRT; 1994'te Kanal 7, Number One TV; 1995'te de Kanal E gibi pek çok kanal yayın hayatına başlamıştır.

Özel televizyonların yayın hayatına başlaması kimi kesim tarafından olumlu karşılanırken kimi kesim içinse Anayasa'ya aykırı olduğundan dolayı kaldırılması gereken bir durumdu. Star 1 kanalının ortaya çıkışından itibaren tartışmalar sürmekte fakat herhangi bir düzenleme yapılmamaktaydı. Aynı zamanda özel televizyonların sayısı gittikçe artmakta ve karmaşa daha da büyümekteydi. Bu dönemde televizyon karmaşasını durduracak ilk adımlar, 1989 yılında Avrupa Konseyi'nde imzalanan "Avrupa Sınırötesi Yayın Sözleşmesi"nin 1992 yılının Eylül ayında imzalanmasıyla başlamıştır. 1993 yılının Kasım ayında, mecliste sözleşmenin onaylanması ile[236], antlaşmanın maddelerine göre yeni yayın düzeni oluşturulması bir zorunluluk haline getirilmiştir.

Yeni bir yayın düzeni oluşturulmadan hatta adı geçen antlaşmanın sadece imzalandığı, mecliste dahi onay almadığı 8 Temmuz 1993 tarihinde, yaklaşık 3 yıldır Türkiye'nin gündeminden düşmeyen, siyasi partilerin son derecede ilgilendiği, özel televizyonların yasal olmayan statüleri, mecliste anayasanın 133. maddesinin "Radyo ve televizyon istasyonları kurmak ve işletmek kanunla düzenlenecek şartlar çerçevesinde serbesttir. Devletçe kamu tüzelkişiliği olarak kurulan tek radyo ve televizyon kurumu ile kamu tüzelkişilerinden yardım gören haber ajanslarının özerkliği ve yayınlarının tarafsızlığı esastır."[237] şeklinde değiştirilmesiyle son bulmuştur. Böylece 313 evet ve 50 hayır oyuyla kabul edilen madde değişikliğiyle radyo ve televizyonlardan devlet tekeli kaldırılmıştır.

13 Nisan 1994 tarihli 3984 sayılı "Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayınları Hakkında Kanun" ile beklenilen yasal düzenleme gelmiştir. Yasayla birlikte; Türkiye Cumhuriyeti'nin varlık ve bağımsızlığına, devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne, toplumun milli ve manevi değerlerine, genel ahlak, toplum huzuru ve Türk aile yapısına uygun yayın yapılması, siyasi partilerin, derneklerin, sendikaların, meslek kuruluşlarının, kooperatifler, vakıfların, mahalli idareler ile bu idarelerce kurulan veya bu

[235] "Teleon Kablolu Yayında", *Aktüel*, 12 Ocak 1992, "Teleon, Alternatif Kanal", *Milliyet,* 20 Ocak 1992.
[236]"Milletlerarası Sözleşme", *T.C. Resmi Gazete*, 12 Aralık 1993/21786, s.1.
[237]"2709 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 133 üncü Maddesinin Değiştirilmesi ile İlgili Kanun", *T.C Resmi Gazete,* 10 Temmuz 1993/21633, s.2.

idarelerin ortak oldukları şirketlerin, iş ortaklıklarının, özel radyo ve televizyon kuruluşu kuramamaları, bir şirketin sadece bir radyo ve bir televizyon işletmesi kurabilmesi, reklamların günlük yayın süresinin %15'ini geçmemesi, alkol ve tütün ürünleri reklamı yapılmaması, telefon ile yarışmaların düzenlenmemesi gibi düzenlemeler getirilmiş; Radyo Televizyon Üst Kurulu'nun kurulmasıyla da frekans planlamalarını yaptırmak, özel ve kamu radyo ve televizyonlarının kuruluşlarının yayın izinlerini ve lisans talebi için ise gerekli şartları tespit etmek, adı geçen kuruluşları denetlemek ve yayınlarını durdurmak gibi yetkiler bu kuruma verilmiştir. [238]

Var olan radyo ve televizyon sayısının frekans kapasitesine oranla oldukça yüksek olması ve bu durumun sürekli karmaşaya sebebiyet vermesiyle RTÜRK, 10 Mart 1995 tarihinde Radyo Televizyon Yayın İzni ve Lisans Yönetmeliği'ni yayımlamış ve böylece frekans almak isteyen radyo ve televizyon kuruluşlarına belirli şartlar getirmiştir.[239] Yine 1995'in Mayıs ayında "Özel Radyo ve Televizyon Kuruluşlarının Eğitim, Kültür, Türk Halk Müziği ve Türk Sanat Müziği Programlarında Yer Vermeleri Gerekli Yayın Türleri ve Oranlarına Ait Esaslar Hakkında Yönetmelik"i yayımlanmıştır. Bu yönetmelikte gençleri uyuşturucu, alkol ve sigaradan uzak tutmanın göz önünde bulundurulacağı, ailevi değerleri bozmayacak yayınlar yapılacağı, Türk Sanat Müziği'nin seçkin örneklerini, gerektiğinde açıklayıcı bilgilerle yayınlanacağını kapsayan maddelere yer verilerek yayın içerikleri daha da özelleştirilmiş ve ayrıntılanmıştır.[240]

1990 yılında başlayan özel televizyon macerası, Türk toplumunun televizyon anlayışını değiştirmiş; resmi devlet tekelindeki kanalda yayınlanan programlara kıyasla hem çok sayıda alternatifin olması hem de daha eğlenceli programlara yer verilmesi özel televizyonların önünü açmıştır. Özel televizyonlarla birlikte "Rating" "Soap Opera", "Paparazzi", "Reality Show", "Talk Show", "Kırmızı Nokta" gibi günümüzde de bilindik olan bu kelimeler, günlük hayatımıza girmeye başlamıştır.[241] 900'lü hatlar ise özel televizyonlarla birlikte toplum hayatına giren bir diğer kavram olmuştur. Bu dönemde oldukça popüler olan 900'lü hatlar, yine dönemin popüler programı *Hugo ve Tolga Abi*

[238]"Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayınları Hakkında Kanun", *T.C. Resmi Gazete*, 20 Nisan 1994/21911, s.1-12.
[239]Bülent Çaplı, Can Dündar, ''80'den 2000'lere Televizyon'' *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.15, İstanbul 1996, s.1386..
[240]"Özel Radyo ve Televizyon Kuruluşlarının Eğitim, Kültür, Türk Halk Müziği ve Türk Sanat Müziği Programlarında Yer Vermeleri Gerekli Yayın Türleri ve Oranlarına Ait Esaslar Hakkında Yönetmelik", *T.C. Resmi Gazete*, 2 Mayıs 1995/22275, s.7-9.
[241]Bülent Çaplı, Can Dündar, ''Özel Televizyon Sözlüğü'', *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.15, İstanbul 1996, s.1384-1385.

gibi yarışma programlarına katılmak için; dönemin ünlü sanatçılarıyla konuşmak için; televizyondaki herhangi bir ürünü satın almak için ya da erotik sohbet amaçlı kullanılmıştır. 900'lü hatlara talep o kadar fazla olmuştur ki 1991 yılının Eylül ayından 1992 yılının sonlarına doğru olan süre zarfında, "Telefon Mesaj Servisleri"nden 961 milyar lira gelir sağlanmıştır.[242] Daha sonraları 900'lü hat kullanıcılarına gelen yüksek faturalar, bu hatların kullanımında gözle görülür bir düşüş yaşatmıştır.

Bu dönemde özel televizyon kanalları; *İnce İnce Yasemince, Kaygısızlar, Bir Demet Tiyatro, Süper Baba, Şaban Askerde, Mahallenin Muhtarları, Kızlar Yurdu, Aşk ve Gurur, Evdekiler, Tatlı Betüş, Kırmızı Kart Osman, Sihirli Safiye, Kızlar Sınıfı* gibi yerli dizileri*; A Takımı, Santa Barbara, Dullar Çetesi, Ateş Çemberi, Beverly Hills,* gibi yabancı dizileri; *Çarkıfelek, Hugo ve Tolga Abi, Siyaset Meydanı, 32. Gün, Reyting Hamdi, Turnike, Gerçek Kesit, Televole, Teksoy Görevde, Şahane Pazar*[243] gibi programları ekranlara taşımıştır.

2.4.3. Radyo

Türkiye'de ilk radyo yayını 1927 yılında yapılmış ve 1940'a kadar PTT tarafından gerçekleştirilmiştir. Sonraki yıllarda Matbuat Genel Müdürlüğü ile Basın Yayın ve Turizm Genel Müdürlüğü tarafından radyo yayınları yürütülmüştür. 1961 Anayasası ve 1964 yılında TRT'nin kurulmasıyla Radyo, tarafsız ve özerk bir kamu kuruluşu haline getirilmiş, 12 Mayıs 1971 Muhtırası ile de TRT'nin özerkliği kaldırılmıştır. 1982 Anayasası'nın ise "Radyo ve televizyon istasyonları, ancak devlet eli ile kurulur ve idareleri tarafsız bir kamu tüzelkişiliği halinde düzenlenir."[244] şeklindeki 133. maddesi ile radyo ve televizyon devlet tekeli haline getirilmiş, 2954 sayılı 1983 yılında yürürlüğe giren Radyo ve Televizyon Kanunu ile de yayınların ilkelerini belirleyip, denetleyen Radyo ve Televizyon Yüksek Kurulu kurulmuştur[245].

İstanbul ve Ankara Radyoları'ndan sonra 1951'de İzmir Radyosu yayına başlamış; 1960 yılında Erzurum Radyosu ilk il radyosu olarak yayına başlamış bunu ilerleyen yıllarda İstanbul, İzmir, Ankara, Adana, Antalya Gaziantep, İskenderun, Van,

[242]"Rekor Kazanç: 1 Trilyon", *Cumhuriyet*, 27 Aralık 1992.
[243] Sabah TV Guide 7-13 Eylül 1991, Sabah TV Guide, 5-11 Ekim 1991, Sabah TV Guide 7-13 Kasım 1992, Sabah TV Guide, 14-20 Kasım 1992, Sabah TV Guide, 5-11 Aralık 1992, Sabah TV Guide 12-18 Aralık 1992, Sabah TV Guide 9-15 Ocak 1993.
[244]"Türkiye Cumhuriyeti Anayasası", *T.C Resmi Gazete,* 20 Ekim 1982/17844, s.38.
[245]Özden Cankaya, ''Türk Radyoculuğunun Gelişimi'' *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.14, İstanbul 1996 s.1071.

Diyarbakır, Erzurum ve Kars Radyoları izlemiştir.[246] Böylece il radyoları kurulmuştur. TRT'nin kurulmasıyla da 1964'te Kıbrıs'ın Sesi, 1973'te Hakkâri Radyosu, 1975'te TRT 2 ve TRT 3 radyoları ortak yayınlarına, 1987'de de TRT 4 Türk Sanat ve Halk Müziği yayınlarına başlamıştır.[247]

1990 yılında ise Türkiye'nin Sesi Radyosu'nda, turizme yönelik yayınlar yapılmaya başlanmış; 9 Temmuz itibariyle ilk etapta İzmir, Antalya, Nevşehir, Kuşadası ve Pamukkale'de dinlenebilen yayınlar İngilizce, haberler ise İngilizce, Fransızca ve Almanca dillerinde yapılmış, 1991 yılı itibariyle programlar ve röportajlar da Fransızca ve Almanca olarak verilmiştir.[248] 1991'de aynı zamanda merkezi Diyarbakır olan ve bölgesel yayın yapan GAP Radyosu kurulmuştur. GAP Radyosu, GAP TV'den önce ve GAP TV'yi tamamlayacak bir şekilde bölgenin sosyal, kültürel ve eğitim alanlarına katkı sağlamak amacıyla 15 Nisan 1991 tarihinde yayın hayatına başlamıştır.[249] Yine 1991'de Türkiye'nin Sesi Radyosu, Almanya'ya yapılan yayınları 24 saate çıkarmış, 1992'de Trabzon; 1993'te de Antalya bölgesel yayın yapmaya başlamıştır. 2 Temmuz 1995 tarihi itibariyle Türkiye'nin Sesi Radyosu yayın dilleri arasına Boşnakça'yı da ekleyerek toplamda 17 dilde yayın yapmaya başlamıştır.[250]

1990'lı yılların getirdiği özelleştirme ile radyolar da devlet tekelinden çıkmış ve özel radyolar kurulmaya başlanmıştır. Özel televizyonların 1990 yılında ortaya çıkmasından sonra 1992 yılı itibariyle özel radyolar, aynı televizyonlar gibi yurt dışından ya da yurt içinden uydu aracılığıyla yayınlarına başlamıştır. İlk olarak; Bodrum Belediyesi, İngilizce yayın yapan radyoyu kurmuş, ardından Kent FM deneme yayınlarına başlamıştır. Sonraki dönemlerde Genç Radyo İngiltere üzerinden yayın yapmaya başlamış; Vakkoroma tarafından Power FM kurulmuş; Kral FM, Süper FM, Best FM, Joy FM, Radyo D, Klas FM, Number One, Alem FM gibi radyolar da yayın hayatlarına başlamıştır. 1993 yılında ise özel radyo sayısı 500'ü aşmıştır.[251]

Yayına başladıkları andan itibaren daha çok genç kesim tarafından dinlenilen ve popülaritesi artan özel radyolar, kaset satışlarının düşmesiyle sanatçıların ve kaset yapımcıların hedef noktası olmuş ve korsan yayın yapmakla suçlanmıştır.[252] Ayrıca

[246] https://www.trt.net.tr/Kurumsal/KilometreTaslari.aspx, Erişim Tarihi: 4 Aralık 2019.
[247] Ö. Cankaya, *a.g.m.*, s.1079-1081, https://www.trt.net.tr, Erişim Tarihi: 27 Ağustos 2019.
[248] "Turizm Radyosu", *Cumhuriyet,* , 9 Temmuz 1990.
[249] *Güneş,* 15 Nisan 1991.
[250] Ö. Cankaya, *a.g.e.*, s.317.
[251] Ö. Cankaya, *a.g.m.*,s.1084-1085.
[252] "Konuşan Türkiye'nin Diğer Yüzü", *Cumhuriye*t, 5 Temmuz 1993.

Ulaştırma Bakanlığına bağlı Telsiz Genel Müdürlüğü çalışanları, özel radyoların artmasıyla birlikte frekans yoğunluğundan dolayı kamu ve özel kuruluşların telsiz haberleşmesinin de etkilendiği belirtilmiştir.[253] 1993 yılının başlarında ise İçişleri Bakanlığı, valiliklere gönderdiği genelgeyle yurt içinden yayın yapan tüm özel radyo ve televizyonların kapatılmasını istemiş, yayına devam edenlerin tüm araç ve gereçlerine el konulacağını belirtmiştir.[254] Özel radyolar ise ortak yayınla her saat başı aşağıdaki bildiriyi yayınlayarak halktan destek istemiştir: [255]

> "(…)Buradan, belki de radyomuzun mikrofonlarından size son kez sesleniyoruz. Belki az sonra emniyet müdürlüğü yetkilileri görevlerini yapmak amacıyla bizleri susturacak. Yayın aletlerimize el koyacaklar. Lütfen sizin sesiniz olan bizlere sahip çıkın. Susturulacak ses sizin sesinizdir. Kaybedeceğimiz ise özgürlüklerimizdir."

Dinleyiciler de büyük tepki göstererek, durumu protesto eden mesajlarını Başbakanlık ve Meclis'e iletmiştir.

1 Nisan itibariyle İstanbul'da bulunun 19 özel radyonun 16'sı yayınlarını durdurmuş; Süper FM, Metro FM ve Show Radyo yurt dışından yayınlarını gerçekleştirdiği için kapanmamıştır.[256] Yurt genelinde yayın yapan 700 radyo bir buçuk günde kapatılmıştır. Radyoların kapatılmasının ardından, Mayıs ayında Radyo-Televizyon Sahipleri ve Yayıncılar Derneği tarafından "Konuşan Türkiye Radyosu" kurularak 730 radyo adına her gün farklı bir FM frekansı üzerinden yayın yapılmaya başlanmıştır. 29 Mayıs 1993 tarihinde gerçekleştirilen 20 dakikalık ilk yayında "Lütfen bizi anlayın. Sadece ve sadece yasa istiyoruz. Bizi her gün farklı frekanslarda bulacaksınız. Sizi çok seviyoruz"[257] denilerek dinleyicilere ulaşılmıştır. 6 Haziran'da ise özel radyolar çoksesliliğin ve demokrasinin bir göstergesi olmak amacıyla 18 ilde, 36 saatlik yayına başlamışlardır. Bu yayında iki ayı aşkın süredir yasayı bekleyen yayıncılara ve çalışanlara vurgu yapılarak ilgili yasanın bir an önce çıkarılmasının istenildiği yazılı bir açıklama yapılmıştır.[258]

Radyoların kapanmasından itibaren geçen süre zarfında sektörün içinde bulunan kimselerce yapılan tüm uğraş ve çabalar, dinleyicilerin ve siyasi karakterlerin verdiği

---

[253] "Büyük Tepki: Radyolar Susmasın", *Cumhuriyet,* 1 Nisan 1993.
[254] "Özel Radyoların Yayınları Durdurulacak*", Gündem*, 1 Şubat 1993.
[255] "Sesinizi *Kesiyorlar", Hürriyet*, 2 Şubat 1993.
[256] "İstanbul'da Metro FM ve Süper FM Radyoları Dışında Hepsi Kapatıldı.", *Meydan*, 2 Nisan 1993.
[257] "Konuşan Türkiye Yayında*", Milliyet,* 30 Mayıs 1993.
[258] "Konuşan Türkiye Yayında", *Hürriyet*, 7 Haziran 1993, "Radyolar Ortak Yayına Geçti", *Milliyet,* 7 Haziran 1993.

destekler sonucu hükümetin de "devlet tekeli" düşüncesinden kurtulmasıyla; 8 Temmuz 1993 tarihinde Anayasa'nın 133. maddesinin değiştirilerek devlet tekelinde radyo ve televizyon yayını yapma zorunluluğunu ortadan kaldırılmış ve 1 Nisan itibariyle kapatılan özel radyolar yayın hayatlarına geri dönmeye başlamıştır. 13 Nisan 1994 tarihli ve 3984 sayılı "Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayınları Hakkında Kanun" ve "Özel Radyo ve Televizyon Kuruluşlarının Eğitim, Kültür, Türk Halk Müziği ve Türk Sanat Müziği Programlarında Yer Vermeleri Gerekli Yayın Türleri ve Oranlarına Ait Esaslar Hakkında Yönetmelik" ile radyo ve televizyon yayınlarının esasları, standartları belli bir çerçevede oluşturulmuştur.

2.5. Kütüphaneler

Cumhuriyet döneminde ilk olarak 1924 yılında Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile birlikte vakıf kütüphanelerinin idaresi, Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı Kütüphaneler Müdürlüğü'ne bağlanmıştır.[259] 1960 yılında Kütüphaneler Müdürlüğü, bakanlık onayı ile Kütüphaneler Genel Müdürlüğü'ne dönüştürülmüş, 1982 yılı itibariyle ise Kütüphaneler Genel Müdürlüğü, Yayımlar Dairesi Başkanlığı'nı içine alarak "Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü"ne dönüşmüştür. 1989 yılında Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Yayımlar Daire Başkanlığı'ndan ayrılarak "Kültür Bakanlığı Kütüphaneler Genel Müdürlüğü" adı altında çalışmışsa da 2003 yılı itibariyle yeniden Yayımlar Genel Müdürlüğü ile birleşerek "Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü" olmuştur.[260]

1990-1994 yıllarını kapsayan Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda ise kütüphaneler ile ilgili olarak; yazma ve nadir eserlerin teknolojik gelişmelere bağlı olarak muhafaza edilmesi ve anlaşılabilir olması için yeni harflerle yayımlanması, kütüphane hizmetlerinin daha verimli hale getirilmesi, belediyelerin kültürel faaliyetlerine yapılan desteklerin devam edilmesi, mahalle ve kasaba kütüphanelerinin yaygınlaştırılması, arşiv belgelerinin muhafaza edilmesi ve hizmete sunulması çalışmalarının hızlandırılması[261] şeklinde yer verilmiştir.

Bu dönemde, Türkiye'de kütüphanecilik alanında bir ilk gerçekleşmiş ve 1990 yılında İstanbul/Fener'de İstanbul Büyükşehir Belediyesi'ne bağlı, Türkiye'nin ilk ve tek

---

[259] Doğan Atılgan, "Türkiye'de Kütüphaneciliğin Gelişimi", *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, C.9, S.1 (1995), s. 11.
[260] https://kygm.ktb.gov.tr/TR-3/kurulus-ve-gorevler.html, Erişim Tarihi: 17 Ağustos 2019.
[261] *Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı 1990-1994*, s.322-323.

Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi kurulmuştur. Bu dönemin kütüphanelerle ilgili diğer önemli gelişmesi ise 1995 yılında gerçekleşmiştir. 3000'i aşkın Türk ve yabancı katılımcı, 20-26 Ağustos 1995 tarihleri arasında IFLA'nın ''Geleceğin Kütüphanecileri'' temalı 61. konsey ve konferansı için İstanbul/Swiss Otel'de toplanmıştır.[262] 200'ü aşkın bildirinin sunulduğu konferans IFLA'nın en fazla katılım sağlanılan konferansı olmuştur.[263] Konferans sırasında Türk kütüphaneciler IFLA'nın Parlemento Kütüphaneleri, Kütüphane Teorisi ve Araştırma ve Bilgi Teknolojisi bölümlerinin üyeleri olarak seçilmiştir. [264]

2.5.1. Milli Kütüphane

Milli Kütüphane'nin kurulması, 15 Nisan 1946 tarihinde Milli Eğitim Bakanlığı Yayımlar Müdürlüğü'nde müdür olan Adnan Ötüken'in, Ankara'da Milli Eğitim Bakanlığı Yayımlar Müdürlüğü'ne bağlı olan küçük bir büroda modern kütüphaneciliğin kurulması için başlattığı çalışmalarla başlamıştır.[265] Bu çalışmalar doğrultusunda 21 Şubat 1947 tarihinde "Milli Kütüphane'ye Yardım Derneği" kurularak üye aidatı ve bağışlarla, büroya maddi destek olunmuştur. 16 Ağustos 1948 tarihinde ise Milli Kütüphane, günümüzde Ankara İl Halk Kütüphanesi'nin bulunduğu binada halkın kullanımına açılmıştır. Mevcut binanın yeterli gelmemesiyle birlikte, 5 Ağustos 1983 tarihi itibariyle Milli Kütüphane yeni binasında hizmet vermeye başlamıştır.

29 Mart 1950 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren "Millî Kütüphane Kuruluşu Hakkında Kanun"a göre Milli Kütüphane'nin görev ve yetkileri; milli kültür araştırmalarını sağlamak ve bunu sağlamak amacıyla bütün eserlerden oluşan bir merkez oluşturmak, bu eserleri de tasnif ve muhafaza etmek[266] olarak şekillendirilmiştir.

Milli Kütüphane'nin ilk başkanı Adnan Ötüken olmakla birlikte 1990-1995 yıllarında başkanlık görevini Altınay Sernikli yürütmüştür.

---

[262] "IFLA'95-İSTANBUL Haberleri", *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, C.9 S.3 (1995), s.352.
[263]"IFLA'95-İSTANBUL Haberleri", *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, C.9, S.4 (1995), s.462.
[264]Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni, *a.g.m*., s.463.
[265]Adnan Ötüken, "Milli Kütüphane Nasıl Kuruldu", *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, C.4, S.1 (1955), s.12, https://www.mkutup.gov.tr/tr/Sayfalar/Hakkimizda/tarihce-kronoloji.aspx, Erişim Tarihi: 17 Ağustos 2019.
[266] Millî Kütüphane Kuruluşu Hakkında Kanun'', *T.C. Resmi Gazete*, 29 Mart 1950/7469, s.9.

Tablo 2.4. 1990-1995 yılları arasında milli kütüphaneden yararlanan kişi sayısı ve yararlanılan kütüphane malzemeleri sayısı[267]

Yıl	Yarar-lanan Kişi Sayısı	Yararlanılan Kütüphane Malzemeleri Sayısı							
		Kitap	Süreli Yayın	Mikrofilm	Harita	Küpür	Fotoğraf ve Resim	Ses Bandı	Nota
1990	222 220	124 665	53 971	984	33	87	113	184	328
1991	241 834	117 576	36 394	1 790	44	283	71	182	637
1992	230 861	104 165	36 338	1 048	45	174	32	518	187
1993	152 637	110 709	42 912	583	53	247	41	711	214
1994	222 072	145 860	69 979	389	63	299	38	381	176
1995	353 244	219 472	88 795	774	69	248	20	109	58

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, *İstatistik Göstergeler 'Statistical Indicators' 1923-2013*, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara 2014

Tablo 2.5. 1990- 1995 yılları arasında milli kütüphanedeki kitap, süreli yayın ve diğer kütüphane malzemeleri sayısı[268]

YIL	Kitaplar		Süreli Yayın	Diğer Kütüphane Malzemeleri							
	Basma Eser	Yazma Eser		Mikro-film	Harita	Atlas	Plak	Nota	Ses Bandı	Tablo	Afiş, el ilanı vb.
1990	819 552	8 691	218 016	9 682	6 653	417	2 518	6 654	3 916	867	43 344
1991	837 667	8 778	220 955	9 722	6 656	419	3 114	6 706	4 590	867	44 970
1992	853 686	8 969	225 250	9 778	6 658	419	5 735	6 706	5 039	913	45 932
1993	875 049	9 853	227 515	9 901	6 658	419	5 840	6 706	5 182	913	46 273
1994	893 098	19 797	231 437	10 171	6 688	419	5 993	6 725	5 982	917	47 009
1995	911 912	21 202	234 138	10 197	6 736	419	5 995	6 736	6 460	917	47 384

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, *İstatistik Göstergeler 'Statistical Indicators' 1923-2013*, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara 2014

2.5.2. Halk Kütüphaneleri

Halk Kütüphaneleri, belli bir kesime hitap etmeyip tüm topluma hizmet veren ve toplumun yaşam boyu öğrenimini sürdürmesini sağlayan kütüphanelerdir. Başka bir deyişle "Halk Kütüphaneleri, kadın-erkek her yaşta, her seviyede ve her meslekten okuyucunun çeşitli konulardaki fikir ürünlerinden ücretsiz ve serbestçe yararlanmasını

[267] *Kültür İstatistikleri 1990*, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 1992, s.7, *Kültür İstatistikleri 1991*, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 1993, s.7**,** *Kültür İstatistikleri* 1992, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 1994, s.7, *Kültür İstatistikleri 1993*, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 1995, s.2*, Kültür İstatistikleri 1994*, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 1996, s.,4*, Kültür İstatistikleri 1995*, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 1997, s.13.

[268] *Kültür İstatistikleri 1990*, s.7, *Kültür İstatistikleri 1991*, s.7, *Kültür İstatistikleri 1992*, s.7, *Kültür İstatistikleri 1993*, s.2, *Kültür İstatistikleri 1994*, s.3, *Kültür İstatistikleri 1995*, s.12.

sağlayarak, bölgesinin kültürel, sosyal ve teknik kalkınmasına yardımcı olan kurumlardır.*''*[269]

Topluma açık olan kütüphaneler, Osmanlı döneminde de bulunmakla beraber; "Halk Kütüphanesi" kavramı cumhuriyetle birlikte kullanılmaya başlanmıştır.[270] 1960 yılında Kütüphaneler Müdürlüğü'nün, Genel Müdürlük haline getirilmesiyle daha önce çeşitli adlar altında hizmet veren kütüphaneler "Halk Kütüphaneleri" adı altında Kütüphaneler Genel Müdürlüğü'ne bağlanmıştır.[271] 1982 tarihli Halk ve Çocuk Kütüphaneleri Yönetmeliği'ne göre "Her ilde Halk Kütüphanesi Kuruluşu, İl Merkezinde bulunan Merkez Kütüphane (İl Halk Kütüphanesi) ile şehrin çeşitli semtlerinde; İlçe, Bucak, Kasaba ve diğer yerleşme merkezlerinde açılan Halk ve Çocuk Kütüphaneleri, şube kütüphaneleri ve bölümlerden meydana gelmektedir."[272] Ve Halk Kütüphaneleri'nin bulunmadığı yerlerde, Halk Kütüphaneleri'ne bağlı olan "Gezici Kütüphaneler" hizmet vermektedir. Gezici Kütüphaneler ise: "Merkez ve bağlı birimlerin hizmet alanları dışında öncelikle okuma ve kitap satın alma imkânları olmayan vatandaşların oturdukları yerleşme yerlerine taşıtlarla kütüphane hizmeti götüren birimlerdir."[273]

Yine 1982 tarihli Halk ve Çocuk Kütüphaneleri Yönetmeliği'ne göre Halk Kütüphaneleri'nin görevleri: vatandaşların bilgi edinme imkanlarını geliştirmek amacıyla kitap, broşür, dergi, gazete, harita, tablo, plak ve ses bandı gibi ürünlerin toplanması ve okuyucuya sunulması, bulunduğu çevreye ait içinde kitap, dergi, fotoğraf, gazete vb. materyallerden bulunduran bir koleksiyon oluşturulması, kütüphaneye giren eserlerin kayıt, ciltlenme işlemlerinin yapılması, ödünç kitap verilmesi, kütüphaneye başvuranlara, sorunlarının çözümlenmesi, aranan materyaller kütüphanede yoksa ise diğer kuruluşlardan yararlanmalarının sağlanması[274] olarak tanımlanmıştır.

---

[269] Osman Ersoy,"Halk Kütüphaneleri", *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, C.32, S.1 (1983), s.1-2.
[270] Doğan Atılgan, "Türkiye'de Kütüphaneciliğin Gelişimi" *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, C.9, S.1 (1995), s.14.
[271] https://kygm.ktb.gov.tr/TR-3/kurulus-ve-gorevler.html, Erişim Tarihi: 17 Ağustos 2019.
[272] Halk ve Çocuk Kütüphaneleri Yönetmeliği", *T.C. Resmi Gazete*, 19 Ağustos 1982/17787, s.22.
[273] *Gösterilen yer.*
[274] "Halk ve Çocuk Kütüphaneleri Yönetmeliği", T.C. Resmi Gazete, 19 Ağustos 1982/17787, s.23-25.

Tablo 2.6. 1990-1995 yılları arasındaki halk kütüphanelerinin sayısı[275]

Yıl	Halk Kütüphanesi Sayısı
1990	810
1991	853
1992	910
1993	1004
1994	1059
1995	1086

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, *İstatistik Göstergeler 'Statistical Indicators' 1923-2013*, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara 2014

Tablo 2.7. 1990-1995 yılları arasında halk kütüphanelerindeki kitap ve yararlanan kişi sayısı[276]

Yıl	Kitap Sayısı	Yararlanan Kişi Sayısı
1990	7 931 561	17 172 497
1991	8 550 321	18 108 956
1992	9 041 799	19 297 767
1993	9 718 725	21 160 880
1994	10 203 057	22 224 261
1995	10 687 293	22 478 681

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, *İstatistik Göstergeler 'Statistical Indicators' 1923-2013*, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara 2014

Çalışmamızı kapsayan 5 sene içerisinde Halk Kütüphaneleri'nin sayısı 810'dan 1086'ya yükselirken, kitap sayısı ise 2.755.732 adet artmıştır. 1990-2000 yılları arasındaki ilk 5 yılda Halk Kütüphaneleri'nden yararlanma sayısı her yıl düzenli olarak artış göstermiştir. 1996 yılı, 22.869.817 ile en fazla yararlanılan yıl olmuş; ikinci olarak da 22.478.681 yararlanma sayısı ile 1995 yılı gelmiştir. 1996'dan sonra ise Halk Kütüphaneleri'nden yararlanma sayılarında düşüş yaşanmıştır.

2.5.3 Çocuk Kütüphaneleri

1982 tarihli Halk ve Çocuk Kütüphaneleri Yönetmeliği'ne göre Çocuk Kütüphaneleri; 16 yaşına kadar olan çocukların zihnen gelişimini sağlamak, Milli varlığa daha yararlı bir hale gelmelerini sağlamak amacıyla Halk Kütüphanelerine bağlı olarak kurulmuştur.[277]

[275] *İstatistiki Göstergeler 1923-2013,* s..81.
[276] *Gösterilen yer.*
[277] "Halk ve Çocuk Kütüphaneleri Yönetmeliği", *T.C. Resmi Gazete,* 19 Ağustos 1982/17787, s.22.

Tablo 2.8. 1990- 1995 yılları arasındaki çocuk kütüphanesi ve kitap sayıları[278]

Yıl	Çocuk Kütüphanesi	Kitap Sayısı
1990	104	484 105
1991	101	506 760
1992	94	496 838
1993	90	500 245
1994	88	489 558
1995	86	483 427

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, *İstatistik Göstergeler 'Statistical Indicators' 1923-2013*, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara 2014

Tablo 2.9. 1990- 1995 yılları arasında çocuk kütüphanesinden yararlanan toplam kişi sayısı ve cinsiyetleri[279]

Yıl	Yararlanan Toplam Kişi Sayısı	Kadın	Erkek
1990	1 575 998	741 603	834 395
1991	1 412 572	667 319	745 253
1992	1 289 131	616 016	673 115
1993	1 206 741	567 433	639 308
1994	1 046 094	504 503	541 591
1995	1 033 761	498 877	534 884

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, *İstatistik Göstergeler 'Statistical Indicators' 1923-2013*, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara 2014

Çalışmamızı kapsayan 5 sene içerisinde Çocuk Kütüphaneleri'nin ve sahip oldukları kitap sayısı giderek azalmıştır. Buna bağlı olarak da Çocuk Kütüphaneleri'nden yararlanan kişi sayısı da 1 575 998'den, 1 033 761'e düşmüştür.

2.6. Spor

Bu dönemde Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda spora da yer verilerek; Sağlıklı bir nesil yetiştirilmesinde beden eğitimi ve spor temel eğitim araçlarından kabul edilmesi, sporun günlük hayatın içine girmesi için her yaştan vatandaşın aktif spor yapmalarını sağlayacak imkânların artırılması ve amatör sporlarda uluslararası seviyede başarı elde edecek sporcuların yetiştirilmesi ve desteklenmesine önem verilmesi, beden eğitimi ve spor alanında, eğitim, sağlık, bilim ve teknolojideki yeniliklerin takip edilmesi, spor tesislerinin tam kapasiteyle kullanılmasının sağlanması, Geleneksel spor dallarının

[278]*Kültür İstatistikleri 1990*, s.33, *Kültür İstatistileri 1991*, s.33, *Kültür İstatisitkleri 1992,* s.41, *Kültür İstatistikleri 1993*, s.30*, Kültür İstatistikleri 1994*, s., *32 Kültür İstatistikleri 1995*, s.46.
[279]*Kültür İstatistikleri 1990*, s.33*, Kültür İstatistileri 1991*, s.33 *, Kültür İstatisitkleri 1992*, s.41, *Kültür İstatistikleri 1993*, s.30, Kültür İstatistikleri 1994, s.,32 *Kültür İstatistikleri 1995*, s.46.

geliştirilmesi, sporla ilgili mevzuatların yeniden düzenlenmesi, spor istatistiklerinin uluslararası standartlara uygun ve düzenli hale getirilmesini [280] hedefleyen bir plan oluşturulmuştur.

Bunun yanında hükümet programlarında da sporun geliştirilmesinden söz edilirken, 1992 yılı itibariyle Gençlik ve Spor Bakanlığı'nın maddi problemler yaşanmasıyla, sporda kemer sıkma politikasına gidilmiştir. Böylece Haziran ve Temmuz aylarındaki uluslararası turnuvalar iptal edilmiş, yurt içindeki pek çok müsabaka ertelenmiş, Gençlik ve Spor Bakanlığı da federasyonlardan programlarını kısıtlamalarını istemiştir. [281]

Aynı zamanda bu dönemde Olimpiyat Oyunları'na oldukça önem verilmiş ve 2000 yılı Yaz Olimpiyatları'nın İstanbul'da yapılması için 1992 yılında adaylık konulmuştur. Bu başvuru aynı zamanda Türkiye'nin ilk olimpiyat başvurusu olmuştur. Hatta 1992 yılında 30 Nisan 1992 tarihli 3796 sayılı amacı ve kapsamı "İstanbul Kentinin uluslararası olimpik anlaşma şartlarına uygun olarak olimpiyatlara hazırlanması ve olimpiyat oyunlarının düzenlenmesi ile ilgili esas ve usulleri belirle[mek] ve bu amaçla kendilerine görev verilen kurum, kuruluş, kurul ve komitelerin teşkil, görev, yetki ve çalışma usulleri ile diğer düzenlemeleri kapsamak"[282] olan "İstanbul Kentinde Yapılacak Olimpiyat Oyunları Kanunu" çıkartılmıştır. Monaco'da yapılan Olimpiyat Komitesi toplantıısında İstanbul, Sidney, Pekin, Manchester ve Berlin arasından ülkelerin oylamalarına göre 2000 Yılı Olimpiyatı'na ev sahipliği yapması için Sidney seçilmiştir.[283] İstanbul'un olimpiyatı alamamasının sebebi bu dönemde sporcular tarafından olimpiyat için gerekli ortamın sağlanamaması, İstanbul Büyükşehir Başkanı Nurettin Sözen tarafından Olimpiyat Komitesi'nin yanlı olması, Başbakan Tansu Çiller tarafından tanıtım programının istenilen gibi gerçekleşmemesi, ANAP Milletvekili ve eski Gençlik ve Spor Bakanı Yücel Seçkiner tarafından ise Çiller hükümetinin pasif kalması şeklinde değerlendirilmiştir.[284]

Tablo 2.10. 1990-1995 yılları arasındaki spor kulübü ve sporcu sayısı[285]

Yıl	Spor Kulübü	Sporcu
1990-1991	5 062	1 048 351

[280] Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı, s.296-297.
[281] "Sporda Kemer Sıkma Politikası", *Cumhuriyet,* 27 Haziran 1992
[282]"İstanbul Kentinde Yapılacak Olimpiyat Oyunları Kanunu" *T.C. Resmi Gazete* 5 Mayıs 1992/21219, s.1.
[283]"Olimpiyat Rüyamız Sona Erdi", *Gün*, 13 Temmuz 1993.
[284]"Olimpiyat Düşü Bitti Suçlamalar Başladı", *Cumhuriyet,* 25 Eylül 1993.
[285]*İstatistiki Göstergeler 1923-2013*, s.77.

1991-1992	5 155	460 967
1992-1993	5 256	321 057
1993-1994	5 501	119 960
1994-1995	5 722	106 764

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, *İstatistik Göstergeler 'Statistical Indicators' 1923-2013*, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara 2014

Milli sporcular, bu dönemde Türkiye'yi uluslararası platformlarda iyi bir şekilde temsil etmiş ve pek çok başarıya taşımışlardır. Örneğin; 1990 yılında Zeki Öztürk ve Haydar Doğan Balkan Şampiyonası'nda Atletizm branşında Altın madalya kazanırken; Derya Büyükuncu da yüzmede Altın madalyanın sahibi olmuştur.[286] 1991 yılında Atina'da yapılan ve 197 sporcunun katıldığı Akdeniz Oyunları'nda boksta 1, güreş ve halterde 11'er olmak üzere toplam da 46 madalya kazanılmıştır. [287] Yine 1991 yılında Hamdullah Aykutlu Avrupa Vücut Geliştirme Şampiyonası'nda Altın madalyanın sahibi olmuştur. 1992 Barselona Olimpiyatları'nda ise M. Akif Pirim güreşte, Naim Süleymanoğlu ise halterde Altın madalya; Hakkı Başar ve Kenan Şimşek güreşte Gümüş, Ali Kayalı güreşte ve Hülya Şenyurt da judoda Bronz madalya kazanmıştır.[288] 1992 yılındaki Balkan Gençler Şampiyonası'nda Hentbol Milli Takımı şampiyon olmuştur. Yine bu yıl Derya Büyükuncu Avrupa Gençler Yüzme Şampiyonası'nda birinci olmuştur. 1993 yılındaki 218 sporcunun katıldığı 12. Akdeniz Olimpiyatları'nda ise boksta 5, cimnastikte 1, futbolda 1, güreşte 10, halterde 15, karetede 1 Altın madalya olmak üzere toplamda 65 madalya kazanılmıştır. 1994 yılında Ekrem Özgören ve Selim Kaya, Balkan Kürek Şampiyonası'nda Altın madalya,[289] Ali Kemal Tüfekçi ise Avrupa Finn Şampiyonası'nda gençlerde Altın madalya kazanmıştır. 1995 yılında ise Selim Kakış, Avrupa Laser Şampiyonası'nda, yelken branşında şampiyon olmuş;[290] Hamid Bıçkın ve Cihat Kutluca ise Dünya Şampiyonası'nda taekwon-do branşında dünya şampiyonu olmuştur[291].

[286]"Yüzümüzü Güldürdüler", *Cumhuriyet,* 31 Aralık 1990.
[287]http://sgm.gsb.gov.tr/Public/Edit/images/SGM/kurumsal/istatistikler/2018/1951_2018_AKDENIZ_OYUNLARI.pdf, Erişim Tarihi: 26 Ağustıs 2019.
[288] http://sgm.gsb.gov.tr/Sayfalar/175/105/Istatistikler Erişim: 26 Ağustos 2019, "Niçin Aday Oldular"' *Milliyet*, 2 Aralık 1992.
[289] Cem Atabeyoğlu, "1980 Sonrası Türkiye'de Spor", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C., İstanbul 1996,* s.1322.
[290]"Kakış Şampiyon", *Milliyet,* 27 Temmuz 1995.
[291]"Hamide Bıçkın ve Cihat Kutluca Dünya Şampiyonu", *Cumhuriyet* 20 Kasım 1995.

2.6.1. Futbol

Türkiye Süper Lig'in 1990-1991 sezonunda 69 puanla Beşiktaş şampiyon olmuştur.[292] Galatasaray 64 puanla ikinci, Trabzonspor 51 puanla üçüncü, Sarıyer 45 puanla dördüncü, Fenerbahçe 44 puanla beşinci olmuştur.[293] Gol kralı ise 31 golle Galatasaraylı Tanju Çolak olmuştur.[294] Ziraat Türkiye Kupası'nı ise MKE Ankaragücü'nü, 8 Mayıs 1991 tarihinde 3-1 yenen Galatasaray kazanmıştır.[295] UEFA kupasında bu sezon ikinci tura çıkan Fenerbahçe, 24 Ekim 1990'da İtalyan takım Atalanta'ya İnönü Stadı'nda 1-0 yenilerek elenmiştir.[296] Cumhurbaşkanlığı Kupası'nı Galatasaray, Başbakanlık Kupası'nı ise Ankaragücü kazanmıştır.[297]

1991-1992 sezonunun Süper Lig Şampiyonu ise 76 puanla yine Beşiktaş olmuştur. Ardından 71 puanla Fenerbahçe, 60 puanla Galatasaray, 55 puanla Trabzonspor, 44 puanla Aydınspor gelerek ilk beşi oluşturmuşlardır.[298] Sezonun gol kralı ise 25 gol ile Fenerbahçeli Aykut Kocaman'dır. Bu sezonun Ziraat Türkiye Kupası'nı ise 29 Nisan 1992 tarihinde Bursaspor'u 5-1 yenen Trabzonspor kazanmıştır. Cumhurbaşkanlığı Kupası'nı Beşiktaş, Başbakanlık Kupası'nı ise Bursaspor kazanmıştır.[299] Trabzon bu sezon UEFA Kupası'na da giderek üçüncü tura kadar çıkmış fakat 11 Aralık 1991 tarihinde Boldklubben 1903 ile 1-1 berabere kalarak elenmiştir.[300]

1992-1993 Süper Lig'in şampiyonu ise 66 puanla Galatasaray olmuştur. Bu ligin ikincisi 66 puanla Beşiktaş, üçüncüsü 60 puanla Trabzonspor, dördüncüsü 59 puanla Kocaelispor, beşincisi ise 58 puanla Fenerbahçe olmuştur.[301] Bu sezonun gol kralı, 27 golle Fenerbahçe'ye transfer olan Tanju Çolak'tır.[302] Ziraat Türkiye Kupası'nın sahibi ise 7 Nisan 1993 tarihinde Beşiktaş'ın karşısına çıkan Galatasaray olmuştur.[303] UEFA Kupası'nda ise Fenerbahçe ikinci tura çıkmış fakat 4 Kasım 1992 tarihinde Çekoslovakya'nın Sigma Olomouc takımına 7-1 yenilerek elenmiştir. Ağır yenilginin üzerine taraftarlar, Fenerbahçe Teknik Direktörü Venglos'a ve her maçta Türk

---

[292] "Çok Büyüksün Beşiktaş", *Güneş,* 12 Mayıs 1991.
[293] "Puan Durumu", *Foto Spor,* 20 Mayıs 1991.
[294] "Yılın Golcüsü Tanju", *Güneş,* 21 Mayıs 1991.
[295] "Kupa G.Saray'ın", *Güneş,* 9 Mayıs 1991.
[296] "F.Bahçe Atlanta'ya Teslim Oldu: 0-1", *Foto Spor,* 25 Ekim 1990.
[297] "Akbulut Kupası A.Gücü'nün", *Foto Spor,* 23 Mayıs 1991.
[298], "Puan Durumu", *Foto Spor* 18 Mayıs 1992.
[299], "En Büyük Kupa da Beşiktaş'ın", *Foto Spor,* 25 Mayıs 1992.
[300] "Pisi Pisine… Trab-son", *Foto Maç,* 12 Aralık 1991.
[301], "Puan Durumu", *Foto Maç,* 31 Mayıs 1993.
[302] http://www.hurriyet.com.tr/36-futbolcu-gol-krali-oldu-15515183, Erişim Tarihi: 22 Ağustos 2019.
[303] "G.saray Haketti", *Tercüman,* 8 Nisan 1993.

takımlarının aleyhine kararlar verdiğini iddia ettikleri Futbol Federasyonu'na tepki göstermiştir.[304] Bu sezon ise Cumhurbaşkanlığı Kupası'nı Galatasaray, Başbakanlık Kupası'nı ise Fenerbahçe kazanmıştır.[305]

1993-1994 sezonunun Süper Lig şampiyonu 67 puanla yeniden Galatasaray olurken; Fenerbahçe 66 puanla ikinci, Trabzonspor 56 puanla üçüncü, Beşiktaş 51 puanla dördüncü, Samsunspor ise 47 puanla beşinci olmuştur.[306] Fenerbahçeli Bülent Uygun, 22 gol ile gol kralı olmuştur.[307] Ziraat Türkiye Kupası'nı ise 4 Mayıs 1994 tarihinde gerçekleştirilen karşılaşma sonucu Beşiktaş, Galatasaray karşısında aldığı 3-2 skoru ile kazanmıştır. Bu sezonda Galatasaray UEFA Şampiyonlar Ligi'nde Manchester United 'ı 2. Ön Eleme Turu'ndaki ilk karşılaşmada 3-3, ikinci karşılaşmada ise 0-0 ile elemiş ve grup maçlarına çıkmış, 13 Nisan 1994 tarihinde de Spartak Moskova'ya 2-1 yenilerek elenmiştir.[308] Trabzonspor ise UEFA Kupası'nda ikinci turda Cagliari Calcio ile oynadığı iki maçta da berabere kalarak elenmiştir. Cumhurbaşkanlığı Kupası'nı Beşiktaş, Başbakanlık Kupası'nı ise Trabzonspor kazanmıştır.[309]

1994-1995 sezonunda Süper Lig'in birincisi ise 79 puanla 3 sene sonra yeniden Beşiktaş olmuştur. İkinci sırada 76 puanla Trabzonspor gelirken, üçüncü 69 puanla Galatasaray, dördüncü 67 puanla Fenerbahçe beşinci ise 59 puanla Gençlerbirliği olmuştur.[310] Bu sezonda en çok gölü 27 gol ile Aykut Kocaman atmıştır.[311] Sezonun Ziraat Türkiye Kupası'nı ise 12.04.1995'de Galatasaray'ı 1-0 yenen Trabzonspor kazanmıştır. Bu sezonda da Galatasaray, UEFA Şampiyonlar Ligi'nde Avenir Beggen'i 5-1 ve 4-0 yenerek grup maçlarına çıkmış, 7 Aralık 1994 tarihinde de Manchester United'a 4-0 yenilerek elenmiştir.[312] Fenerbahçe, 27 Eylül 1994 tarihindeki UEFA Kupası'nın birinci turunda Cannes'e 5-1 yenilerek elenirken; Trabzonspor ise UEFA Kupası'nın üçüncü turunda SS Lazio'ya 2-1 yenilerek elenmiştir.[313] Cumhurbaşkanlığı Kupası'nı Trabzonspor, Başbakanlık Kupası'nı ise Galatasaray kazanmıştır.[314]

---

[304]"Fenerbahçe'ye İhanet Ettiler", "Taraftarlar Çek Polisiyle Çatıştı", *Foto Maç,* 5 Kasım 1992.
[305] "F.Bahçe Öyle Mutlu Ki", *Foto Spor,* 13 Ağustos 1993,, "BABA'nın Kupası Cim-Bom'un", *Foto Spor,* 15 Ağustos 1993.
[306] "Puan Durumu", *Foto Spor*, 15 Mayıs 1994.
[307] http://www.hurriyet.com.tr/36-futbolcu-gol-krali-oldu-15515183, Erişim Tarihi: 22 Ağustos 2019.
[308]"Boşver Cim-Bom!", *Foto Maç,* 14 Nisan 1994.
[309]" Nerede Kupa, Orada Kartal", *Foto Spor* 23 Mayıs 1994, "Trabzon da Kupalandı", *Foto Spor,* 22 Mayıs 1994.
[310]"Puan Durumu", *Foto Maç*, 22 Mayıs 1995.
[311]"Fener'den Sevgiler", *Foto Maç,* 22 Mayıs 1995.
[312]"Cim Bom'um Nerede", *Spor* 8 Aralık 1994.
[313]"Trabzondan Buruk Veda" *Milliyet*, 7 Aralık 1994.
[314] "Trabzon En Büyük", *Foto Maç,* 28 Mayıs 1995, , "Aslanlar'ın Gecesi", *Foto Maç*, 26 Mayıs 1995.

Türkiye A Milli Takımı ise; 1992 Avrupa Şampiyonası Grup Elemesi'nde İrlanda Cumhuriyeti'yle oynadığı 17 Ekim 1990 tarihli maçı 5-0, 13.11. 1991 tarihli maçı ise 3-1, Polonya ile olan 14 Kasım 1990 tarihli maçı 1-0, 17 Nisan 1991 tarihli maçı 3-0, İngiltere ile 1 Mayıs 1991 tarihli maçı 1-0, 16.10.1991 tarihli maçı ise yine 1-0 kaybetmiştir. 1994 Dünya Şampiyonası kapsamındaki grup eleme maçlarında ise; 1992 yılında Polonya'ya 1-0, İngiltere'ye 4-0, Hollanda'ya 3-1 yenilirken; San Marino'yu 4-1 yenmiştir. 1993 yılında Hollanda'ya 3-1, İngiltere'ye 2-0, Norveç'e 3-1 yenilmiş; Polonya'yı 2-1, Norveç'i İstanbul'daki maçta 2-1 yenmiş, San Marino ile de berabere kalmıştır. Milli Takım; 1996 Avrupa Şampiyonası grup eleme maçlarında ise 1994 yılında İzlandayı 5-0 yenmiş, İsviçre'ye 2-1 yenilmiş, Macaristan ile de 2-2 berabere kalmıştır. 1995 yılında İsveç'i 2-1, İsviçre'yi de 2-1 yenmiş daha sonra da İzlanda ve yine İsveç ile oynadığı maçlarda berabere kalarak 1996 yılında Avrupa Finallerine çıkmıştır.[315] Milli takım finallerde 3 maç oynamış ve 19 Haziran 1996 tarihinde Danimarka'ya 3-0 yenilerek elenmiştir.

Bu dönemin futbol açısından önemli bir gelişmesi; Kadınlar 1. Ligi'nin 1994 yılı itibariyle kurulmasıdır. 1994-1995 sezonuyla birlikte 7 farklı şehirden 16 kadın futbol takımı oluşturulmuştur. Bu takımlar; İstanbul'dan Dostlukspor, Taçspor, Acarlarspor, Yeni Dünya, Özbostancı, Dinarsu, Kartal, Sitespor, Gümüşsuyu; Ankara'dan Büyükşehir Belediye, Demetevler; Mersin'den Çamspor; Kütahya'dan Çinispor; Edirne'den Edirnespor; Bursa'dan Bursaspor; İzmir'den ise Altay'dır.[316] Kadınlar Ligi'ndeki maçlar 40'ar dakikalık 2 devrede ve 11 kişilik kadro ile oynanmış ve kadın hakemler tarafından yönetilmiştir. 1994-1995 Sezonu Şampiyonu ise Dinarsu olmuştur.[317]

1995-1996 sezonu ise kadınlar için 1 Nisan 1995 itibariyle başlamış 10 hafta sürecek ligde 22 takım yer almıştır. Bu sezonda lige Balıkesir Belediyespor, Denizlispor, Ankara Gürtaşspor, Kocaelispor, Ankara Dedeoğlu Demetevlerspor, Samsungücü, Eskişehir Gençlikspor, İstanbul Özbostancıspor, Fenerbahçe, Yolspor ve Adana İdmanyurdu gibi yeni takımlar katılmıştır.[318] Sezonun şampiyonu ise yine Dinarsu olmuştur. 1995 yılında Türkiye Kadın Milli Takımı kurulmuş, ilk maçını ise 8 Eylül 1995

[315] http://www.tff.org/default.aspx?pageID=425, Erişim Tarihi: 22 Ağustos 2019.
[316]"Bayanlarda Heyecan Dorukta", *Foto Maç*, 31 Mart 1994, , "Bayanlara Torpil Yok", *Cumhuriyet,* 31 Mart 1994.
[317]"Bayanlarda En Büyük Dinarsu", *Foto Maç,* 26 Mayıs 1995.
[318], "Bayanlar Ligi Başlıyor", *Spor,* 1 Nisan 1995.

tarihinde Romanya ile oynamış ve 8-0 yenilmiştir.[319] Kadın Milli Takımı ilk galibiyetini ise 1997 yılında Gürcistan ile oynadığı maçta almıştır.

2.6.2. Voleybol

1990-1991 sezonunun Kadın Voleybol Lig Şampiyonu Emlak Bankası olurken; Erkek Lig Şampiyonu ise bu tarihe kadar 11 kez şampiyon olan Eczacıbaşı olmuştur. Eczacıbaşı aynı zamanda Erkekler Türkiye Kupası'nın ve de Ziraat Bankası'nı 3-0 yenerek Cumhurbaşkanlığı Kupası'nın sahibi olmuştur.[320] Kadınlarda Türkiye Kupası'nın sahibi ise Emlak Bankası olurken; Cumhurbaşkanlığı Kupası, Emlak Bankası'nı 3-0 yenen Eczacıbaşı'nın olmuştur.[321] 1991 yılında Atina'da yapılan 11. Akdeniz Oyunları'nda ise Kadın Voleybol Takımı, 2. olarak Gümüş madalya almış, Gençler Balkan Şampiyonası'nda ise Genç Kız Milli Takımı Yunanistan'ı 3-2 yenerek Balkan Şampiyonu olmuştur. [322]

1991-1992 sezonunda Vakıfbank Kadın Voleybol Lig Şampiyonu olmuş, Halkbank ise Erkek Ligi'nin birincisi ve namağlup olarak; Türkiye Kupası'nın sahibi olmuştur.[323] Cumhurbaşkanlığı Kupası'nı ise kadınlarda, lig şampiyonu Vakıfbank'ı 3-2 yenen Emlak Bankası kazanırken; erkeklerde ise maçlar ertelenmiş ve yeni sezonun başında yapılmıştır. Balkan Şampiyonası'nda ise Erkek Milli Takımı İzmir'de Romanya'yı 3-2 yenerek, Kadın Milli Takımı ise Kütahya'da Arnavutluk'u 3-0 yenerek şampiyon olmuştur. Balkan Gençler Şampiyonası'nda da Genç Erkek Milli Takımı Bulgaristan'ı 3-0, Genç Kız Milli Takımı ise Yunanistan'ı 3-0 yenerek şampiyon olmuşlardır.

1992-1993 sezonunun lig şampiyonu kadınlarda, Güneş Sigorta olurken; erkeklerde geçen sezonun şampiyonu olan Halk Bank, hem lig şampiyonu hem Türkiye Kupası'nın sahibi hem de 2 Nisan 1993 tarihinde Arçelik ile oynadığı maçı 3-0 kazanarak Cumhurbaşkanlığı Kupası'nın sahibi olmuştur.[324] Kadınlarda ise Cumhurbaşkanlığı Kupası'nı, Lig şampiyonu olan Güneş Sigorta'yı 3-0 yenen Eczacıbaşı kazanmış; aynı zamanda Avrupa Kadınlar Konfederasyon Kupası'nda da ikinci olmuştur.[325] Akdeniz

[319]"Bayanlarımız Romanya Önünde Döküldü", Foto Maç, 9 Eylül 1995.
[320]"11 Ele 11 Kupa", *Günaydın,* 29 Mart 1991.
[321]"Emlak Kupasını Aldı, *Türkiye,* 18 Mart 1991, "Eczacıbaşı'na Çifte Zafer", *Güneş,* 1 Nisan 1991.
[322]"'Filede Balkan Şampiyonu'yuz", *Hürriyet,* 8 Eylül 1991.
[323] "Halk Bankası Çifte Kupalı", *Yeni Günaydın,* 8 Haziran 1992.
[324]"En Büyük Kupa Halkbank'ın" *Sabah Spor,* 3 Nisan 1993.
[325]"Cumhurbaşkanlığı Kupası Eczacıbaşı'nın", *Cumhuriyet,* 2 Nisan 1993, "En Büyük Kupa Eczacıbaşı'nın", *Milliyet,* 2 Nisan 1993.

Oyunları'nda ise hem erkek hem de kadın voleybol takımı üçüncü olarak Bronz madalyanın sahibi olmuştur.

1993-1994 sezonunda Kadınlar Ligi'nde Eczacıbaşı, Erkekler Ligi'nde de Halkbank şampiyon olmuştur. Türkiye Kupası'nı erkeklerde ise Netaş kazanmıştır. 1994-1995 sezonunda hem Kadınlar Türkiye Ligi'nin hem de Erkekler Türkiye Ligi'nin şampiyonları; geçen sezonun şampiyonları olan Eczacıbaşı ve Halkbank'tır. Bu sezonla beraber kadınlarda Eczacıbaşı ligde 2 yıl üst üste, erkeklerde ise Halkbank ligde 4 yıl üst üste şampiyon olmuştur. Türkiye Kupası'nın sahipleri ise kadınlarda Vakıfbank, erkeklerde Eczacıbaşı olmuştur. Yine bu sezonda Kadın Milli Takımı, Balkan Kadınlar Voleybol Şampiyonası'nda ikinci; Gençler Şampiyonası'nda ise Genç Kız Milli Takımı, birinci olmuş, Kadın Milli Takımı uzun yıllar sonra Avrupa Şampiyonası'nda finallere kalmışsa da bir derece elde edememiştir.

2.6.3. Basketbol

1990-1991 Türkiye Basketbol Ligi Şampiyonu 25 yıl aradan sonra Tofaş SAS'ı 68-57 gibi bir skorla mağlup eden; Fenerbahçe olmuştur.[326] Ligin ikincisi Tofaş SAS, üçüncüsü Efes Pilsen, dördüncüsü Paşabahçe, beşincisi ise Çukurova Sanayi'dir. Cumhurbaşkanlığı Kupası'nı ise Fenerbahçe kazanmıştır. Türkiye Kadınlar Basketbol Ligi'nin şampiyonu ligde kalma mücadelesi veren MTA'yı ligin bitimine 2 hafta kala deplasmanda yenen; Galatasaray olmuştur.[327] Fenerbahçe ise ikinci, Yükseliş üçüncü, Bresisaspor ise dördüncü olmuştur. [328]

1991-1992 Türkiye Basketbol Ligi'nde Efes Pilsen şampiyon olmuş ve sezonun Cumhurbaşkanlığı Kupası'nı da Paşabahçe'yi 102- 98 skoruyla yenerek kazanmıştır. [329] Kadınlar Ligi'nin şampiyonu ise bu sezon da sezonun bitmesine 1 hafta kalarak şampiyonluğunu garantileyen Galatasaray olurken; sezonun ikincisi Fenerbahçe olmuştur.[330] Bu sezonun Avrupa Şampiyon Kulüpleri Kupası'nın final maçları 14-16 Nisan 1992 tarihleri arasında İstanbul'da Abdi İpekçi Salonu'nda yapılmıştır. Efes ilsen'in düzenlediği Final Four'da, İspanyol takımı Badalona, Estudiantes, Yugoslavya

[326] "En Büyük Fener", *Sabah,* 30 Mart 1991.
[327] "G.Saray Şampiyon", *Milliyet,* 16 Mart 1991.
[328] "Şampiyonluk Turu Bugün", *Cumhuriyet,* 31 Mart 1991.
[329] "Basketbol'da Cumhurbaşkanlığı Kupası Efes Pilsen'in", *Meydan*, 17 Mayıs 1992, "Potanın Kralı Efes", *Hürriyet,* 12 Mayıs 1992.
[330] "G.Saray Şampiyon", *Milliyet,* 26 Nisan 1992.

takımı Partizan ve İtalyan takımı Milan karşılamış ve Djordjevic'in son saniye üçlüğüyle Partizan kupayı kazanmıştır.[331]

1992-1993 sezonunda Türkiye Basketbol Lig'i şampiyonu Efes Pilsen olurken; sezonun ikincisi Fenerbahçe, üçüncüsü Kolejliler, dördüncüsü Tofaş SAS, beşincisi ise Nasaş olmuştur. Efes Pilsen, Tofaş SAS'ı 88-63 skor ile yenerek; 9. Cumhurbaşkanlığı Kupası'nın da sahibi olmuştur.[332] Kadınlar Ligi'nin birincisi yine Galatasaray olmuş ve aynı zamanda Kadınlar Cumhurbaşkanlığı Kupası'nı da kazanmıştır. Bu sezonda Efes Pilsen ve Fenerbahçe Avrupa Şampiyon Kulüpler Kupası'nda oynamış; Efes Pilsen finale kadar çıkan ilk Türk takımı olmuştur. İtalya'nın Torino kentinde, Yunan takımı Aris ile oynanan maçta, Efes Pilsen 50-48 yenilerek; kupayı kıl payı kaçırmıştır. Maç sonrası Yunan taraftarların sahaya inerek, Türk oyuncularına saldırması üzerine FIBA, Aris'in Avrupa Kupası'na katılmasını 2 yıl süreyle men etmiştir. [333]

1993-1994 sezonunun Türkiye Basketbol Lig'inde Efes Pilsen, final maçında Ülkerspor'u yenerek; 3 yıl üst üste şampiyon olmuştur. Cumhurbaşkanlığı Kupası'nı Efes Pilsen'i 85-74 yenen Fenerbahçe, Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in elinden almıştır. Kadınlar Ligi'nin şampiyonu ise İÜSBK'yi 72-57 yenen Galatasaray olmuş ve böylece Galatasaray 5'i üst üste olmak üzere 6. şampiyonluğunu kazanmıştır. Efes Pilsen bu sezonun Avrupa Şampiyon Kulüpler Kupası'nda çeyrek finale kadar gelmiş ve 17 Mart 1994 tarihinde Abdi İpekçi Spor Salonu'nda Barcelona'ya 76-62 yenilerek, elenmiştir.[334]

1994-1995 sezonunda ise Türkiye Basketbol Lig'inde Ülkerspor, Fenerbahçe'yi finalin 4. maçında 96-79 yenerek şampiyon olmuştur. Galatasaray'ı 70-55 yenen Ülkerspor, aynı zamanda Cumhurbaşkanlığı Kupası'nı da müzesine götürmüştür.[335] Kadınlar Ligi'nde ise birincilik kupasını; 6 sezondur şampiyonluğu kimseye bırakmayan ve son üç yıldır yenilgi görmeyen Galatasaray kazanmış ve Fenerbahçe'yi 85-67 yenerek sezonun Cumhurbaşkanlığı Kupası'nın da sahibi olmuştur.[336] Efes Pilsen bu sezonda da Avrupa Şampiyon Kulüpler Kupası'nda Cibona Zagreb'e 59-79 yenilerek elenmiştir.[337]

---

[331] "Rüzgar Gibi Geçti", *Foto Maç*, 17 Nisan 1992.
[332] "Bravo Efes Pilsen", *Sabah Spor*, 15 Eylül 1993.
[333] "Aris'e 2 Yıl Ceza", *Milliyet,* 30 Mart 1993.
[334] "Merhaba Hüzün!", *Foto Maç,* 18 Mart 1995.
[335] "En Büyük Ülker", *Süper Spor,* 9 Eylül 1995.
[336] "Galatasaray Fener'i Yendi Kupayı Kaptı"', *Süper Spor,* 9 Eylül 1995, "Cim-Bom Şampiyonluğu Kutladı", *Milliyet,* 1 Mayıs 1995, http://www.tbf.org.tr/detay/kupalar--tarihce, Erişim Tarihi: 24 Ağustos 2019.
[337] "Efes Hüzünle Tanıştı", *Milliyet,* 20 Şubat 1995.

Bu sezonun Avrupa Şampiyon Kulüpler Kupası finali ise 14 Mart 1995 tarihinde İstanbul Abdi İpekçi Spor Salonu'nda gerçekleştirilmiş ve İtalyan takım Benetton, İspanya takımı Tauges'i 94-86 yenerek kupayı kazanmıştır.[338] Efes Pilsen ise 1995-1996 sezonunda Koraç Kupası'nı kazanarak, Avrupa Kupası'nı kazanan ilk Türk takımı olmuştur.

Türk Milli Basketbol takımı ise 12 yıl sonra 1993 yılında Avrupa Şampiyonası'na yeniden katılmış; Şampiyona finallerinin ikinci turunda 24 Haziran 1993 tarihinde Almanya'ya 77-64 yenilerek elenmiş ve 11. olmuştur.[339] Bu yıl Milli Takım, Şampiyona'da oynadığı toplam 6 maçta sadece 23 Haziran'da oynanan Bulgaristan maçında 78-70 ile galip olmuştur.[340] 1995 yılındaki Şampiyona'da ise toplamda 6 maç oynamış; ilk maçta İspanya'ya 70-85 yenilmiş, 23 Haziran'da Finlandiya'yı 81-79 yenmiş, 24 Haziran'da Fransa'ya 76-90 yenilmiş, 2 Haziran'da Hırvatistan'a 90-68 yenilmiş, 27 Haziran'da Slovenya'ya 74-93 yenilmiş ve son maçında da Rusya'ya 102-93 yenilerek elenmiştir. Böylece Şampiyona'yı 13. sırada tamamlamıştır. Kadın Basket Milli Takımı ise 1991'de FIBA Kadınlar Basketbol Turnuvası'nda Serbest İrlanda'yı 95-65 yenerek şampiyon olmuştur.[341]

[338] "Kupa Benetton'un", *Akşam,* 15 Mart 1995.
[339] "Pota'da Havlu Atttık", *Milliyet,* 29 Haziran 1993.
[340]"Basketbolda Umutlandık", *Cumhuriyet,* 24 Haziran 1993, http://archive.fiba.com/pages/eng/fa/event/p/sid/2264/_/1993_European_Championship_for_Men_Final_Round/index.html Erişim Tarihi: 13 Ocak 2020.
[341] "Bayanlarımız Cebelitarık'ta Şampiyon Oldu", *Milliyet*, 16 Aralık 1991.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
SOSYAL HAYAT

3.1. Nüfus

Türkiye Cumhuriyeti'nde ilk nüfus sayımı 1927 yılında, ikinci nüfus sayımı ise 1935 yılında yapılmıştır. 1927 yılında yapılan sayıma göre Türkiye Cumhuriyeti'nin nüfusu 13.648.270'dir.[342] Bu nüfusun 6.563.879'u erkeklerden, 7.084.391'i ise kadınlardan oluşmaktadır. 1935 yılında yapılan sayımda ise nüfusu 16.158.018 olan Türkiye Cumhuriyeti'nin 7.936.770'ini erkekler, 8.221.248'ini de kadınlar oluşturmaktaydı. 1955 yılından sonraki sayımlarda, Cumhuriyet'in ilk yıllarından farklı olarak erkek nüfusu, kadın nüfusundan fazla olmuştur. 1990 yılına geldiğimizde ise Türkiye'nin nüfusu 56.473.035'e ulaşmıştır ve nüfusun 28.607.047'sini erkekler, 27.865.988'ini de kadınlar oluşturmuştur.[343]

1935-1990 yılları arasında Türkiye Cumhuriyeti'nde nüfus sayımları 5 yılda 1 olmak üzere sonu 0 ve 5 olan yıllarda yapılmıştır. 23 Şubat 1990 tarihli 403 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile 10 yılda bir nüfus sayımı yapılmasına karar verilmiştir.[344] Çalışmamız 1990-1995 yıllarını kapsadığından dolayı nüfus verileri incelirken 1990 ve 2000 yılında yapılan genel nüfus sayımı sonuçları değerlendirilecektir.

3.1.1. 1990 ve 2000 Yıllarının Nüfus Sayımları

21 Ekim 1990 yılında saat 8 itibariyle 530 bin sayım memuru, 5 bin 300 kontrolör ve 140 uzman ile yapılan nüfus sayımının ilk geçici sonuçları, sayımdan sonraki 5 gün içinde açıklanmıştır. Nüfus sayımının değerlendirilmesi ise 5 ay sürmüş ve bu süre sonucunda "Genel Nüfus Sayımı İdari Bölünüş'ü (1990)", 25 Nisan 1991 tarihinde yayımlanmıştır.

Dönemin Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Başkanı olan Prof. Dr. Orhan Güvenen'in aktardığı üzere, yapılan nüfus sayımında en önemli sorun bazı bölgelerdeki

[342]İstatistik Göstergeler, 'Statistical Indicators' 1923-2013, s. 5.
[343] *Gösterilen yer.*
[344]"Devlet İstatistik Enstitüsü Başkanlığının Kuruluş ve Görevleri Hakkında 219 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin 2'nci Maddesinin (d) Fıkrasında Değişiklik Yanılmasına Dair Kanun Hükmünde Kararname", *T.C. Resmi Gazete*, 23 Şubat 1990/20442, s.1.

gerçek dışı nüfus yazımı olmuştur. Bu sebepten dolayı bu bölgelerde araştırma çalışmaları yapılarak gerçek veriler elde edilmeye çalışılmıştır. [345]

10 yıl aradan sonra yapılan ve 950 bin kişinin görev aldığı bir sonraki nüfus sayımı ise 22 Ekim 2000 tarihinde yapılmıştır. 41 ilin nüfus sayımı kesin sonuçları ve 40 ilin geçici sonuçları 2 sene sonra DİE'den sorumlu Devlet Bakanı Tunca Toskay'ın 2 Ocak 2002 tarihinde Ankara'da yaptığı basın toplantısıyla açıklanmıştır.[346] Kesin sonuçların 2002 genel seçimlerine 3.5 ay kalmasına rağmen açıklanmamış olması, hangi ilin kaç seçim bölgesine ayrılacağının her ilden aday olarak çıkacak milletvekili sayısının belirlenememesine sebep olduğundan dolayı basında eleştiriler yer almaya başlamıştır. Toskay ise gelişmiş ülkelerin nüfus sayım sürelerinin uzunluğunu vurgulayarak eleştirilerin yersiz olduğunu söylemiştir. Kesin sonuçlar ise 26 Ağustos 2002 tarihinde açıklanmıştır.

1990 ve 2000 yıllarında yapılan 2 nüfus sayımında da diğer sayımlarda uygulandığı gibi sokağa çıkma yasağı uygulanmıştır. 21 Ekim 1990 tarihli sayımda sokağa çıkma yasağından turistler etkilenmemiş, Turizm Bakanlığı turistler için gerekli önlemleri almış bir nevi sokaklar turistlere kalmıştır.[347] Türk Hava Yolları, dış hatlar seferlerini gerçekleştirirken, 33 iç hat seferini iptal etmiştir. Yolcu terminallerinde de sabah 7'den sonra kimsenin ayrılmasına izin verilmeyerek sayımlar terminalde yapılmıştır. [348]

1990 nüfus sayımı öncesi basında "Yasaklı Son Sayım", "Hapisli Son Sayım" gibi başlıklarla yapılacak sayımın sokağa çıkma yasaklı son sayım olacağının, on yılda bir yapılacak olan sayımların bilgisayar sistemi ile yapılacağı yazılmış olsa da 2000 yılındaki nüfus sayımında da sokağa çıkma yasağı uygulanmıştır.

Ancak yapılan sayımda Y.Ö isimli vatandaşın evindeki telefonu çalışmadığından dolayı kızı için otobüs bileti almak üzere evinin yakınındaki işyerine gitmesi ve dönerken sokakta polislerle karşılaşması, Y.Ö'nün "sokağa çıkma yasağını ihlal etme"den Beydağ Sulh Ceza Mahkemesine gönderilmesine sebep olmuştur. Çıktığı mahkemede sokağa çıkma yasağının Anayasa'ya aykırı olduğunu belirten Y.Ö, Beydağ Sulh Ceza Mahkemesi Hakimi Bayram Erol'un Devlet İstatistik Enstitüsü Başkanlığı'nın Kuruluş

[345] T.C Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü,*1990 Genel Nüfus Sayımı,* T.C Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara, 1991, s.3.
[346] http://www.tgrthaber.com.tr/gundem/22125.html, Erişim Tarihi: 6 Ocak 2020.
[347]"Turistin Sayım Keyfi", *Günaydın*, 22 Ekim 1995.
[348] ''60 Milyona Doğru'', *Türkiye,* 22 Ekim 1990, *Milliyet*, 21 Ekim 1990.

ve Görevleri Hakkındaki Kanun Hükmünde Kararname'nin 32/1 fıkrasının ilk tümcesinin iptal olması için Anayasa Mahkemesine başvurmasını sağlamıştır. Anayasa Mahkemesi Başkanvekili Haşim Kılıç, "*Bu hürriyetler ve özgürlükler yasak alan kapsamında. Yani kanun hükmünde kararname ile düzenlenemeyecek olan bölümler arasında. Bu nedenle iptal ettik*"[349] şeklindeki sözleriyle yasanın iptal sebebini belirtmiş ve 26 Kasım 2002 tarihinde Anayasa Mahkemesi'nin yaptığı toplantıda oybirliği ile sokağa çıkma yasağı iptal edilmiştir.

3.1.2. Türkiye Nüfusunun Özellikleri

Cumhuriyet'in ilk yıllarında 13.648.270 olan Türkiye nüfusu 1990'da 56.473.035'e ulaşmıştır. Nüfus artış hızı ise %21'dir. 2000'de 67.803.927'e ulaşan nüfusun artış hızı ise %18,3'dür. 1927'de nüfusun 6.563.879'u erkeklerden, 7.084.391'i ise kadınlardan oluşurken 1990'da erkek nüfus 28.607.047'e, kadın nüfus da 27.865.988'e ulaşmıştır. 2000 yılında ise erkek nüfus 34.346.735'e, kadın nüfus 33.457.192'e yükselmiştir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarına göre şehirlerin ve köylerin sayısında ve buralarda yaşayan kişilerin sayısında da 1990'lara geldiğimizde kentleşmeye bağlı olarak değişimler görülmüştür. 1927 yılında 63 olan il sayısı 1990'da 73'e, 2000'de 81'e, 328 olan ilçe sayısı, 1990'da 829'a, 2000'de ise 850'ye yükselmiştir. 1927'de 40 bin 600 olan belde ve köy sayısı, 1990'da 36 bin 226'ya düşmüş, 2000 yılında ise 37 bin 398'e ulaşmıştır.1927'de nüfusun %75,8'i köy ve beldelerde yaşarken %24,2'si il ve ilçelerde yaşamıştır.

Cinsiyete göre baktığımızda ise erkeklerin %26,1'i il ve ilçelerde, %73,9'u da köylerde yaşarken, kadınların da %22,5'i il ve ilçelerde, %77,5'i de köy ve beldelerde yaşamıştır. 1990 yılında ise toplam nüfusun %59,0'u şehirlerde %41,0'ı da köylerde yaşamaya başlamıştır. 1927'den bu yana erkek nüfusun şehirde yaşama oranı ise %60,3'e yükselmiş, köyde yaşama oranı ise %39,7'e düşmüştür. Kadın nüfusunun da %57,7'si şehirlerde, %42,3'ü de köylerde yaşamaya başlamıştır.[350] Bunda kentleşmeyle ortaya çıkan büyük şehirde iş bulma sebebiyle yapılan iç göçler etkili olmuştur. 2000 yılında yapılan sayımda ise şehirlerde yaşayan toplam nüfus %59,0'dan %64,9'a yükselmiştir.

[349] http://www.hurriyet.com.tr/gundem/sayimda-sokaga-cikma-yasagi-kalkti-111936, Erişim Tarihi: 6 Ocak 2020.
[350] İstatistik Göstergeler, 'Statistical Indicators', 1923-2013, s.7.

Şehirlerde yaşayan kadın oranı ise %57,7'den, %64,5'e, erkek oranı ise %60,3'den, %65,3'e yükselmiştir. Köylerde yaşama oranı ise kadınlarda %42,3'ten, %35,5'e düşerken, erkeklerde de %39,7'den, %34,7'ye düşmüştür. [351]

Tablo 3.1. 1990 ve 2000 Yıllarında yaş gruplarına nüfus[352]

Yıl	Toplam	0-4	5-9	10-14	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44
1990	56 473 035	5 954 744	6 899 209	6 891 399	6 216 469	5 095 504	4 813 127	4 086 309	3 490 064	2 788 424
2000	67 803 927	6 584 822	6 756 617	6 878 656	7 209 475	6 690 146	5 895 255	5 009 655	4 854 387	4 068 756
45-49		**50-54**	**55-59**	**60-64**	**65-69**	**70-74**	**75-79**	**80-84**	**85+**	
1990	2 201 159	2 018 968	1 940 521	1 615 293	993 087	546 091	440 924	262 324	174 937	
2000	3 368 769	2 717 349	2 058 422	1 829 288	1 645 517	1 172 643	577 597	246 692	216 500	

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, *İstatistik Göstergeler 'Statistical Indicators' 1923-2013*, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara 2014

Verilere bakıldığında 1990 ve 2000 yıllarında Türkiye nüfusunun, genç nüfustan oluştuğunu söyleyebiliriz. Cinsiyet olarak bakıldığında ise 1990 yılında 0-39 yaş aralığında bulunan toplam kadın sayısının 21.232.262, erkek sayısının da 19.636.410 olduğunu görmekteyiz.[353] 2000 yılında ise bu sayılar kadınlarda 24.325.609'a, erkeklerde ise 25.55.404'e çıkmıştır.

1990 yılında Türkiye'nin toplam yaş bağımlılık oranının %64,7, genç bağımlılık oranının %57,6, yaşlı bağımlılık oranının ise %7,1 olması, 2000 yılında ise toplam yaş bağımlılık oranının %55,1, genç bağımlılık oranının %46,3, yaşlı bağımlılık oranının da %8,8 olarak değişmesi[354],Türkiye'nin genç nüfus özelliğine sahip olduğunu göstermektedir.

Tablo 3.2. 1990-1995 Yılları arasında cinsiyete göre ve toplam ölüm sayısı[355]

Yıl	Toplam	Kadın	Erkek
1990	150 292	65 008	85 284
1991	150 925	65 124	85 801
1992	155 106	66 331	88 775
1993	157 323	67 237	90 086
1994	163 232	69 269	93 963
1995	169 856	72 644	97 212

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, *İstatistik Göstergeler 'Statistical Indicators' 1923-2013*, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara 2014

[351] *Gösterilen yer.*
[352] İstatistik Göstergeler, 'Statistical Indicators', 1923-2013, s. 8-9.
[353] Bkz. EK 4-5., İstatistik Göstergeler, 'Statistical Indicators', 1923-2013, s. 9.
[354] İstatistik Göstergeler, 'Statistical Indicators', 1923-2013, s.17.
[355] İstatistik Göstergeler, 'Statistical Indicators', 1923-2013, s.36-37.

5 yıl içerisinde erkeklerde görülen ölüm sayısı kadınlarınkinden daha yüksek bir oranda olmuştur. En fazla ölüm yaşanan yaş aralığı ise 65 yaş ve üzeridir. 2. Sırada 55-64 yaş aralığı yer alırken 3. sırada da 1 yaşını doldurmamış yeni doğan bebekler yer almaktadır.

Ölüm sayıları yıllara göre artış göstermesine rağmen intihar oranlarında belirgin bir artış olmamıştır. 1990'da 1.357 olan intihar sayısı 1995'e gelindiğinde 1.460'a çıkmıştır. 5 yıl içerisinde en yüksek oranına ise 1994 yılında 1.536 ile ulaşmıştır.

Ölüm sayısında olduğu gibi erkeklerde görülen intihara teşebbüs, kadınlardaki yönelimden daha fazla olmuştur. 1994 yılında kadınlarda 587 erkeklerde 949 ile en yüksek rakamlara ulaşılmıştır. 1992 yılında ise kadınlarda 441 erkeklerde 726 ile en az intihar yaşanan yıl olmuştur. İntiharların birinci sebebi hastalık iken aile geçimsizliği ve geçim zorluğu sırayla diğer sebepler arasında gelmektedir.[356]

Tablo 3.3. 1990 ve 2000 Yılları arasında medeni duruma göre nüfus[357]

Yıl	Toplam	Hiç Evlenmeyen	Evli Olan	Eşi Ölen	Boşanan	Bilinmeyen
1990	36 727 683	10 050 638	24 626 183	1 756 623	279 285	14 954
2000	47 583 832	13 496 420	31 225 308	2 276 932	566 339	18 833

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, *İstatistik Göstergeler 'Statistical Indicators' 1923-2013*, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara 2014

1990-1995 yılları arasında da boşanma oranları artmaya devam etmiştir. 1990'da boşanma sayısı 25.712'dir. 1991'de bu sayı 27.167'e, 1992'de 27.133'e, 1993'de 27.725'e, 1994'te, 28.041'e, 1995'te ise 28.875'e yükselmiştir. Boşanan kadın sayısı ise 1990 ve 2000 yıllarında boşanan erkek sayısından fazla olmuş, hiç evlenmeyen erkek nüfus ise kadından her zaman fazla olmuştur.[358] Kaba boşanma oranı ise bu yıllarda %46, %47 arasında olmuştur. Bu yıllar içinde en çok boşanma 6 ile 10 yıl arasında evli olan çiftlerde görülmüştür. 16 yıl ve üstü evli olan çiftler ise 2. sırada yer almıştır.[359]

Boşanmaların büyük oranda sebebi ise şiddetli geçimsizliktir. Zina ve terk etme de yine boşanmaların sebeplerinden olmakla birlikte, şiddetli geçimsizlik kadar orana sahip değildir. 5 yıl içinde şiddetli geçimsizlik yüzünden boşananların sayısı en fazla

[356] *Gösterilen yer.*
[357] İstatistik Göstergeler, 'Statistical Indicators', 1923-2013, s.18. (15 yaş ve sonrası için)
[358] Bkz. Ek 6-7, İstatistik Göstergeler, 'Statistical Indicators', 1923-2013, s.19-20.
[359] İstatistik Göstergeler, 'Statistical Indicators', 1923-2013, s.41.

olarak 1995 yılında 27 096'ya ulaşmıştır. Zina ise en yüksek oranına 1990'da 332 ile terk etme ise yine 1990'da 995 ile ulaşmıştır. [360]

Boşanma sayılarındaki artış her sene basına yansımış, 1991'de "Boşanmalar Çığ Gibi", 1992'de "Boşanmada Patlama", 1993'de "Boşanan Boşanana" gibi haber başlıklarıyla DİE'nin istatistikleri yayınlanmıştır. Davaların büyük oranda aldatılan kadınlar tarafından açıldığı, birden fazla çocuğu olan kadınların ise ileride çocuklarının durumunu düşündükleri için ayrılmayı olabildiğince geciktirdiği, boşanmanın artık toplumda kanıksandığı, önceden boşandıktan sonra ikinci evliliğini yapmayan kadınların yeniden evliliğe yöneldiği, erkeklerin ise artık boşanmadan hemen sonra evlenmediklerine yer verilmiştir. [361]

Boşanmalar artarken, evlenmelerde de artışlar gerçeklemiştir. 1990'da 459.907 olan evlenme sayısı 1992'de 436.121'e düşmüştür. 1993'de 460.002'ye, 1995'e geldiğimizde ise 463.105'e yükselmiştir. 5 yıl içindeki kaba evlenme hızı, 1990'da 8,19 iken 1995'de 7,50'ye ulaşmış; ortalama evlenme yaşı ise erkeklerde 26 iken kadınlarda 22 olmuştur.

3.1.3. Göçler ve Etkileri

3.1.3.1. İç Göçler

Doğum ve ölüm oranlarının yanı sıra nüfusu etkileyen önemli bir faktör de göçlerdir. Bunda dış göçlerin etkisi varken İç göçler de bölgesel nüfusu değiştirerek kent-kırsal yaşamını etkilemektedir. Kurulduğu ilk yıllardan beri köyden kente göçün yaşandığı Türkiye'de 1990 ve 1995 yılları arasında da göçler devam etmektedir.

Yapılan göçlerin önemli bir kısmı iş bulmak maksadıyla şehirlere yönelik olduğundan 1984 yılına kadar büyükşehir olarak nitelendirilen illeri bulunmayan Türkiye'nin kentleşme süreci hızlanmış, 1984 yılında ilk olarak İstanbul, Ankara ve İzmir olmak üzere 3 büyükşehir ve bu büyükşehirlerin yönetimleri belirlenmiştir. [362] Daha sonra 3306 sayılı Kanun ile 1986 yılında Adana, 3391, 3398 ve 3399 sayılı Kanunlar ile 1987'de Bursa, Gaziantep ve Konya, 3508 sayılı Kanun ile 1988'de Kayseri büyükşehir olmuştur. Böylece 1990'lara gelindiğinde büyükşehir sayısı 8'e ulaşmıştır. 1993 yılında

[360] İstatistik Göstergeler, 'Statistical Indicators', 1923-2013, s.7.
[361] "Boşanma Konusunda Bilinmesi Gerekenler", *Milliyet,* 20 Haziran 1993.
[362] ''Büyük Şehir Belediyelerinin Yönetimi Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanun''T.C. Resmi Gazete, 9 Temmuz1984/18453, s.1-9.

ise 504 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Antalya, Diyarbakır, Eskişehir, Erzurum, İzmit (Kocaeli), Mersin ve Samsun büyükşehir olmuştur.

Türkiye'nin hem büyükşehir sayısı hem de nüfusu artarken; 1990 yılında en çok göç alan iller sırasıyla İstanbul, Ankara, İzmir, Bursa, Kocaeli, İçel (Mersin), Adana, Antalya, Manisa ve Konya olmuştur. En fazla göç veren iller ise İstanbul, Ankara, Kars, İzmir, Erzurum, Sivas, Konya ve Adana, Samsun ve Trabzon olmuştur.[363] 2000 yılında ise en çok göç alan illerin ilk dördü aynı kalarak sırasıyla İstanbul, Ankara, İzmir ve Bursa olmuştur. Antalya, Kocaeli, İçel (Mersin), Konya, Adana ve Tekirdağ ise en fazla göç alan diğer illerdir. İllerin verdikleri göç sıralamasının ilk ikisi 2000 yılında değişmemiş ve İstanbul, Ankara, olarak kalmıştır. Sırasıyla İzmir, Adana, Kocaeli, Samsun, Diyarbakır, Konya, İçel (Mersin) ve Erzurum ise en çok göç veren diğer iller arasındadır.[364] Yapılan göçlerin sebepleri arasında ise aile bireyine bağlı göç etme, iş arama, tayin/atama, eğitim ve evlilik gelmektedir.[365]

Yaşanan göç hareketleri bölgesel nüfusu değiştirmekle beraber kentleşmenin hızlanarak, çarpık kentleşmenin meydana gelmesine böylece büyükşehirlerde temel ihtiyaçların karşılanmasının zorlaşmasına, köyden kente göç eden okuma-yazma bilmeyen kesiminin büyük şehirlerdeki okumaz-yazmaz oranını yükseltmesine, kentlerde kalabalığın, gürültünün ve çevre kirliliğinin artmasına sebep olmuştur. Bu problemler sadece 90'lar dönemine özgü olmamakla beraber günümüzde de devam etmektedir.

Her dönem en fazla göçü alan şehir İstanbul olmuştur. Üçüncü göç dalgasına uğrayan İstanbul'a en çok Karadeniz bölgesinden göç gelirken, 1985 yılından itibaren Doğu illerinden geliş artmıştır. Bu artışın en önemli sebebi ekonomik olarak görülürken bir diğer görüş ise siyasi olup, SHP'nin belediyelerde yönetimi kazanınca kendi hemşehrilerinin gecekondu yapmasına izin verdiği gerekçesiyle Doğu illerinden gelen göçlerde artış olduğu ANAP ve DYP çevreleri tarafından öne sürülmüştür. [366] Güneydoğu halkının tercih ettiği yerler ise başta Mersin olmak üzere Adana ve Ege illeri olmuştur. Ege illeri İzmir'e yönelirken Orta Anadolu da Ankara'yı tercih etmiştir.

İstanbul'a yapılan sürekli göçler, gecekondulaşmanın kent yaşamına hâkim olmasına böylece çarpık kentleşmenin oluşmasına ve günümüzde de hala devam etmesine

[363] Bkz. EK 2.
[364] Bkz. EK 3.
[365]Tuncer Kocaman, *Türkiye'de İç Göçler ve Göç Edenlerin Nitelikleri (1965-2000)*, Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Matbaası, Ankara, 2008, s.53.
[366]"Doğulular Göç Şampiyonu", *Milliyet*, 5 Ekim 1990.

sebebiyet vermiştir. Köyden kente gelenlerin gecekondu yapılarında köy alışkanlıklarını devam ettirmesiyle, kentin içinde köy görünümünü oluşmuştur. 1990'larla birlikte kendi gündelik yaşamlarını kendi gecekondu yapıları çevresinde yaşayan bu kitle kent kültüründen kopmuştur. Bu da 2 farklı kültürün ortaya çıkarak toplumda kültürel ayrışmanın hızlanmasına sebebiyet vermiştir.[367]

Göçe bağlı en büyük problemden biri de; İstanbul'un su ihtiyacını karşılaması olmuştur. Kişi başına günlük 249 litre olarak hesaplanan su, yoğun nüfus sebebiyle bazı bölgelere 15 günde 1 verilmek zorunda kalınmıştır. Temel ihtiyaçların karşılanmasının yanında çevresel problemler de baş göstermiştir. Kirli sular, çamurla kaplı yollar, pis çöp kokuları tüm İstanbul'a hâkim olmuştur. Bu durumun en güzel örneğini 12 Mart 1991 tarihli "Bu Nasıl İstanbul?" başlıklı gazete haberinde görebiliriz:

"Mecidiyeköy, 30 bin kişilik stadyumu, iş merkezleri, restoran ve eğlence yerleriyle, büyük semtlerimizden biri. Ancak Taşocağı olarak bilinen yerden, geçmişte Sadabad olarak adlandırılan derelere inerken, ilkin otomobillerin bile güçlükle ilerlediği çamur deryasıyla karşılaşıyorsunuz. Biraz daha aşağıya Kuştepe'ye doğru ilerlediğinizdeyse buranın İstanbul olamayacağını düşünmeye başlıyorsunuz. Kuştepe'yi dere boyundan izleyip "Zincirlikuyu'ya ilerlediğinizde burnunuza derinden bir çöp kokusu geliyor." [368]

Yoğun göçler ve birlikte getirdiği sosyal ve çevresel problemler her kesimde rahatsızlık yaratmaya başlamıştır. Özellikle Hukukçu ve şehir planlamaları uzmanlarının bu konudaki görüşleri basına yansımıştır. Örneğin Prof. Dr. Ragıp Sarıca ve İTÜ öğretim görevlisi Prof. Dr. Ahmet Keskin göçleri azaltabilmek maksadıyla anayasada göçlerle ilgili kanunların yeniden düzenlenmesini öne sürerken Prof. Dr. Yücel Ünal, göçlerin anayasal düzenlemelerle önlenemeyeceğini düşünerek sanayi yatırımlarının başka illere kaydırılmasını söylemiştir. [369]

Meydana gelen bu manzarada İstanbul'un bir kentleşme planının ve altyapısının olmaması, göçler karşısında gerekli önlemlerin alınmaması ve kaçak yapılaşmanın önüne geçilememesi etkili olmuştur.

---

[367]Oğuz Işık, "1980 Sonrası Türkiye'de Kent ve Kentleşme", *Cumhuriyet Döneminde Türkiye Ansiklopedisi*, C.13, İstanbul 1996, s.794.
[368]"Bu Nasıl İstanbul?", *Milliyet,* 12 Mart 1991.
[369]"Göç Yasaklanabilir", *Milliyet*, '28 Temmuz 1990.

İstanbul'a yapılan göçler dışında, 1990'larda Güney ve Doğu Anadolu'da yaşanan terör olayları bu bölgelerde büyük göç hareketlerinin meydana gelmesine sebep olmuştur. Yaşanan yoğun göç hareketleri basına Güneydoğu Anadolu'nun adeta içinin boşaltıldığı şeklinde yansımıştır. Diyarbakır, Siirt, Tunceli, Mardin ve Van'dan toplam 400 köyden 50 bin kişinin büyük bir kısmı Adana, Mersin, İzmir ve İstanbul gibi şehirlere göç etmiştir.[370] İran ve Irak sınırlarına yakın bölgelerdeki halkın bir kısmı ise sınırlardan geçerek komşu ülkelere göçmüştür.

5 yıl içerisinde yaşanan bir diğer göç dalgası ise 13 Mart 1992 tarihinde yaşanan Erzincan depremiyle gelmiştir. Evsiz kalan 100 bin Erzincanlı İstanbul, Ankara, Bursa, Antalya ve İzmir'e yer yer sarsıntıların devam etmesi ve deprem korkusuyla göç etmiştir.[371]

Güneydoğu ve Doğu Anadolu'dan terör sebebiyle göç edenler Van'daki Kızılay kampındaki çadırlarda ya da büyük şehirlerdeki gecekondularda yaşamaya başlamıştır. Barınma, sağlık, geçim sorunları göç edenlerin kötü şartlar altında yaşamasına sebep olmuştur. Kamplarda dahi göç edenlerin şartları iyi bir durumda değildir. Elektrik ve su bulunmayan Van Kampında kalan vatandaşlar "Biz devletimize, bayrağımıza sahip çıktık. PKK'nın bin dolarlık ve Kuzey Irak'a gitme güvencesi vermesini kabul etmeyip Van'a geldik. Devlet bize el uzatmayacaksa, bıraksın başka bir devlete sığınalım."[372] Demişlerdir.Bu gibi durumların yanı sıra göçlerin önemli bir kısmını alan Mersin'de Mersin'e Göç edenler Derneği kurularak zor şartlar altında yaşam mücadelesi veren göçmenlere destek olunmuştur. Aralarında Türkçe bilmeyenlerin olduğu Güney ve Doğu Anadolu halkı memleketlerine geri dönmek isteseler de var olan terör ve geçim sıkıntısından dolayı büyükşehirlerde yaşamaya devam etmiş, dönmeyi göze alamamışlardır.

Erzincan depremiyle göç edenler ise hemşehirleriyle birlikte iş birliği içinde bulunarak Ermaş Tekstil, Refahiye Kablo Fabrikası, Doğusan gibi iş yerleri kurarak ya da en çok göç ettikleri İstanbul'da inşaat, camcılık, tekstil, et ürünleri, lokantacılık, yedek parça, plastik sanayi ve odun ve kömür ticareti sektörlerinde çalışarak hayatlarına devam etmiştir.[373]

---

[370] "Doğu'da Terör Göçü", *Milliyet*, '26 Şubat 1990.
[371] "Erzincan'dan Büyük Göç Başladı", *Milliyet,* 18 Mart 1992.
[372] "Van Kampının Umudu Vali", *Milliyet,* 29 Temmuz 1995.
[373] "Erzincandan Büyük Göç Başladı", *Milliyet,* 18 Mart 1992.

3.1.3.2. Dış Göçler

Yaşanan iç göçlerin yanı sıra Türkiye'den yurtdışına yapılan yada Türkiye'ye yurtdışından gelen göçler çalışmamızı kapsayan 5 yılda da devam etmiştir. Türkiye, bu 5 yıllık süreçte; Kuzey Irak'tan, Bulgaristan'dan, Bosna- Hersek'ten ve Sovyet Rusya içerisinde çeşitli yerlere dağılmış Ahıska Türklerin'den kitlesel göçler almıştır.

1990 yılına girildiğinde Türkiye; 1989 yılından itibaren Bulgaristan'dan başlayan göçü zaten almaktaydı. Başlayan göçün sebebi ise; Bulgaristan'da Müslüman Türklerin, zorunlu iskâna tabi tutulması ve yıllardan beri süregelen "Bulgar ismini almaya zorlama" gibi asimilasyon politikalarıydı. Bulgaristan içinde zaten azınlık olan Türkler'in farklı bölgelere zorunlu göç ettirilmesi, burada yaşayan Müslüman Türkler'in tepkilerine sebep olmuş ve çeşitli yürüyüşler ile açlık grevleri yapılmıştır. Bulgar hükümeti, protesto gösterilerine çok sert müdahalelerde bulunmuş ve bu pek çok kişinin ölümüne sebebiyet vermiştir. Protestolara ve derneklere katıldığı tespit edilen azınlık Müslümanlar ise, Bulgar hükümetinin hazırladığı 5 yıllık pasaportlar ile sınır dışı edilmiş; Yugoslavya, Macaristan ve Çekoslovakya üzerinden Avusturya'ya sevk edilmiştir.[374]

Zorunlu göç karşısında dönemin Başbakanı Turgut Özal "Bulgaristan 1 milyon soydaşımızı gönderse de alacağız"[375] sözleriyle Türkiye'nin tavrını belirtmiştir. Böylece 1989 yılında başlayan göç hareketi sonucunda, zorunlu göçün başladığı ilk 20 gün içinde yaklaşık 2600 Türk sınır dışı edilmiştir.[376] Türkiye'nin, Bulgaristan ile kapsamlı bir göç antlaşması yapmak istemesi fakat Bulgaristan'ın buna olumlu cevap vermemesi üzerine 22 Ağustos 1989'dan itibaren Bulgaristan sınırı, zorunlu göçe kapatılmıştır. Sınır kapısının kapatıldığı 22 Ağustos 1989 tarihine kadar Bulgaristan'dan Türkiye'ye 300 bini aşkın göçmen gelmiştir. Bu tarihten sonra 1990 yılının Temmuz ayına kadar ise vize alarak gelenlerin sayısı e 33 bin 273'ü bulurken Bulgaristan'da kazandığı sosyal hakları ve mallarını kaybetmek istemeyen 120 bine yakın kişi de çeşitli sebeplerle, Bulgaristan'a geri dönmüştür.[377] Kalanlar ise 51 ile yerleştirilmiş, 1991 yılına kadar kira yardımı için 110 milyar 688 milyon 298 bin lira, sosyal yardım için ise 154 milyar 256 milyon 109 bin lira harcanmıştır.

---

[374]"Sofya'dan Zorunlu Göç", *Cumhuriyet*, 6 Mayıs 1989.
[375]"Soydaşlarımızı Sınıra Atıyorlar", *Tercüman,* 3 Haziran 1989.
[376]"Zulme Karşı Açlık Grevi", *Tercüman,* 4 Haziran 1989.
[377]Zakir Avşar, Zafer S. Tunçalp, *Sürgünde 50. Yıl Ahıska Türkleri*, TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, 1995, s.46., "Geri Dönenler 120 Bine Ulaştı", *Cumhuriyet,* 13 Temmuz 1990.

1990 yılında Irak-Kuveyt arasında çıkan Körfez Krizi ise Türkiye'ye gelebilecek bir diğer potansiyel kitlesel göçün habercisi olmuştur. Türkiye-Irak sınırındaki köylerde yaşayan vatandaşlar, savaş korkusundan Mersin, Gaziantep gibi iç bölgelere göç ederken, Kuzey Irak'tan gelen sığınmacıların, çoğunluğu Muş, Mardin ve Diyarbakır'daki kamplara, kimisi sosyal konutlara kimisi de öğretmen lojmanlarına yerleştirilmiştir. Göçler İdaresi Genel Müdürlüğü'ne göre Körfez Savaşı sürecinde 467.489 kişi Türkiye'ye sığınmıştır.[378] Bu dönemde Türkiye, Kürt sığınmacılar için günde ortalama 75 bin dolar harcamış, Avrupa'dan ise sadece 3.5 milyon dolar yardım gelmiştir.[379] Türkiye'deki 7 kampta bulunan sığınmacılar, 1991 yılının Nisan ayından itibaren, ABD tarafından kurulan Zaho, Serging ve Suriya gibi Irak sınırları içerisinde bulunan kamplara yerleştirilmiştir.[380]

Türkiye Bulgaristandan ve Kuzey Irak'tan gelen sığınmacı ve göçmenlerin problemleriyle boğuşurken; Sovyet Rusya içinde farklı yerlerde yaşayan ordan oraya sürülen Ahıska Türkleri de yıllardan beri Türkiye'ye göç etme taleplerinde bulunuyordu.[381] 1989 yılında Sovyet Rusya'nın bu talebi Türkiye Cumhuriyeti'ne iletmesi ile konu gündeme gelmiş fakat ilk başta göçe izin verilmemesinin uygun olacağına karar verilmişse de daha sonra Ahıska Türkleri'nin müraacatlarının devam etmesiyle konu tekrardan ele alınmıştır.

1990 yılı itibariyle dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın talimatlarıyla, Ahıska Türkleri'nin göçleri için ilgili çalışmalar Bakanlıklarca başlatılmıştır. 1992 yılında Türk Cumhuriyetlerini gezmekte olan Başbakan Süleyman Demirel'in "Herkes Türkiye'ye gelebilir. Kapılarımız, dünyanın her köşesindeki Türkler'e açıktır."[382] şeklindeki sözlerinin ve Bakanlıklar tarafından yapılan incelemeler ve toplantıların ardından 2 Temmuz 1992 tarihinde mecliste Ahıska Türkleri'nin Türkiye'ye Kabulü ve İskânına Dair Kanun kabul edilmiştir. 12 Kasım 1992 tarihinde de Bakanlar Kurulu kararıyla Türkiye'ye gelmek isteyen Ahıska Türkleri arasından en zor durumda bulunanlardan başlanılarak; 1992 yılında 150, 1993 yılında ise 350 ailenin iskan edilmesi kararlaştırılmıştır. [383]

[378] https://www.goc.gov.tr/kitlesel-akinlar, Erişim Tarihi: 2 Eylül 2019.
[379]"Bu Günler Unutuldu", *Milliyet,* 26 Mart 1995.
[380]"Sığınmacıların Yarısı Döndü", *Güneş,* 19 Mayıs 1991, "Kampa İlk Yerleşim", *Milliyet,* 28 Nisan 1991
[381] Zakir Avşar, Zafer S. Tunçalp, *a.g.e,* s.33.
[382]"Kapımız Herkese Açık", *Günaydın*, 1 Mayıs 1992.
[383]"Bakanlar Kurulu Kararı",T.C. Resmi Gazete, 27 Kasım 1992/21418, s.7.

Alınan karar doğrultusunda 1992 yılında Türkiye'ye 150 ailenin gelmesi planlanmışsa da 11 Şubat 1993 tarihinde ilk olarak 30 aile ilerleyen süreçte de toplam 179 aile gelmiştir.[384] Türkiye'ye gelen göçmen aileler Iğdır'da inşa edilen geçici iskân merkezine yerleştirilmiştir. Bu iskân merkezine okul, cami gibi yapılar inşa edilerek; Ahıska Türklerinin normal hayatlarına devam etmeleri sağlanmaya çalışılmıştır.

12 Kasım 1992 tarihinde, Bakanlar Kurulu kararına göre toplamda 500 ailenin gelmesi kararlaştırılmasına rağmen devlet tarafından sadece 179 aile iskan edilmiş; Kendi imkalarıyla gelenler ise çok daha İstanbul, İzmir, İnegöl, Antalya, Gebze, Aydın, Çanakkale, Denizli gibi şehirlere yerleşmiştir. [385]

Bu dönemin bir başka kitlesel göç hareketi ise Bosna-Hersek'ten gelmiştir. Ekim 1991'de Bosna-Hersek'in bağımsızlığını ilan etmesiyle, Bosna-Hersek'te yaşayan Sırplar, Ocak 1992'de Bosna-Hersek Sırp Cumhuriyetini kurmuşlardır. İki taraf arasında başlayan çatışmalar, Sırbistan'ın kışkırtmalaryla bambaşka bir boyuta taşınarak; 1996 yılına kadar sürecek, 28 bin Boşnak, 14 bin Sırp ve 6 bin Hırvat askerinin hayatını kaybedeceği, 17.689 kişinin kaybolup sadece 999'una ulaşılacağı, 1991'den bu yana 4 milyon kişinin göç etmek zorunda kalacağı olaylar zincirininin başlamasına sebep olmuştur. [386]

1992'den 1996 yılına kadar süren ve Müslümanlara yönelik olan bu katliamdan kaçabilenler arasında 1992 yılı itibariyle Türkiye'ye gelenenler de olmuştur. Türkiye'ye Sığınan Boşnaklar, Kırklareli'nin Kavaklı kasabası yakınındai Gaziosmanpaşa Geçici İskan Merkezi'ne yerleştirilmiştir. 1994 yılında bu kampta prefabrik konutlarda kalan Boşnak sayısı 2 bin 512 olmakla beraber Türkiye'ye 1992 - 1998 yılları arasında 20 bin Boşnak gelmiştir.[387] Gelen göçmenlerin ortak sözleri ise "Türkiye'nin bize yardımını asla unutmayacağız ve her yerde anlatacağız. Tek arzumuz ülkemize dönmek ve yakınlarımıza kavuşmak"[388] şeklinde olmuştur.

5 yıl gibi kısa bir zaman aralığında çeşitli sebeplerle oldukça yoğun bir göç hareketine mağruz kalan Türkiye, son yedi yılda 300 binin üstünde göç alırken, 12 binin üstünde de sığınmacıya kapılarını açmıştır. Göçmenlerin çoğunluğu Bulgar, Romen ve Türkmen iken sığınmacılar İran, Irak ve Afganistan ülkelerinden gelmektedir. 1994'de

[384] "Ahıska Türklerinin Çilesi", *Türkiye,* 2 Kasım 1993.
[385] Zakir Avşar, Zafer S. Tunçalp, *a.g.e*, s.128.
[386] https://www.sabah.com.tr/galeri/dunya/aci_rakamlari_ile_bosna_savasi/8, Erişim Tarihi: 2 Eylül 2019.
[387] "Bosnalı Göçmen Kampında Hüzün ve Huzur Bir arada", *Milliyet,* 18 Ekim 1994.
[388] "Kampta Geçmiyor Günler", *Milliyet,* 18 Ekim 1994.

47 ülkeden 70 binin üzerinde yabancı Türkiye'ye gelirken; 21.734 kişi ile Bulgaristan, 6.120 kişi ile Yunanistan ve 4.422 kişi ile de İran, bu dönemde Türkiye'de en çok vatandaşı bulunan ilk 3 ülkeyi oluşturmaktadır. [389]

3.2. Sağlık Hizmetleri

1990'lara gelindiğinde her sektörde olduğu gibi sağlık sektöründe de belli başlı problemler, verilen hizmetlerin nicelik ve niteliklerinde sorunlar baş göstermekteydi. Ülke'nin Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri, Batı bölgelerine oranla daha da kötü bir duruma sahipti. Bu kötü gidişatın önüne geçebilmek ve sağlık sektörünü geliştirebilmek amacıyla Türkiye, 1990 yılı itibariyle bir reform süreci içine girmiştir.

3.2.1. Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planın'da Sağlık

Sağlık sektörünün gelişimi için 1990-1994 yıllarını kapsayan Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda "Sağlıklı bir toplum için sağlık hizmetlerinden vatandaşların en iyi şekilde faydalanmasını sağlamak amacıyla sağlık hizmetlerini eşit olarak, sürekli, dengeli ve yeterli bir şekilde herkese ve her yere ulaştırmak"[390] temel ilke olarak benimsenerek; 1994'te hastanelerdeki yatak sayısının 153.000, yatak başına düşen nüfusun 401, yatak kullanım oranın %65'e, Sağlık Ocakları'nın 4.000'e, Sağlık Evleri'nin 10.450'ye, hekim sayısının 60.604'e, bir hekime düşen nüfusun 1.011'e, pratisyen hekim oranının %50.0'a, diş hekimi sayısının 11.800'e, bir diş hekimine düşen nüfusun 4.845'e, Eczacı sayısının 16.000'e, bir eczacıya düşen nüfusun 4.845'e, sağlık memuru ve teknisyen sayısının 21.200'e, bir sağlık memuru ve teknisyene düşen nüfusun 2.838'e, hemşire ve ebe sayısının 83.276'ya, bir hemşire ve ebe başına düşen nüfusun 736'ya yükselmesi hedeflenmiştir.[391]

3.2.2. Birinci Sağlık Projesi

Bu reform süreci içerisinde 1987 yılında hazırlanmaya başlanan I. Sağlık Projesi'nin finansmanı için Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası'ndan 75 Milyon Dolar kredi alınmıştır. 16 Ağustos 1990 tarihinde Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası ile İkraz Anlaşması imzalanmış, anlaşma ise 7 Ekim 1990 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanmasıyla yürürlüğe girmiştir. 1992 yılından itibaren Ankara, Diyarbakır,

[389] "Göçmen Cenneti Olduk", *Milliyet,* 16 Ekim 1995.
[390] T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı 1990-1994, s.289.
[391] T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı 1990-1994, s.290.

İstanbul, Mardin, Muğla, Tokat, Sivas ve Yozgat ilçelerinde uygulanması planlanan projenin amaçları; "620 Sağlık Evi, 280 Köy Sağlık Ocağı, 140 Şehir Sağlık Ocağı, 30 İlçe Hastanesi, 8 İl Hastanesi, 8 Sağlık Meslek Lisesi ve Eğitim Merkezi'nin geliştirilmesi, 100 Sağlık Evi, 14 Köy Sağlık Ocağı, 69 Şehir Sağlık Ocağı, 8 İlçe Hastanesi, 2 Halk Sağlığı Laboratuvarı, 2 Araç Tamirhanesi, 6 Sağlık Meslek Lisesi ve 2 Eğitim Merkezi'nin inşaası, bu tesislerine cihaz, donanım ve taşıt alınması, Sağlık Meslek Liselerine eğitim materyali alınması, bölgeye atanan personelin eğitiminin sağlanması, halkın bilincinin arttırılması, Gevher Nesibe Sağlık Eğitim Enstitüsü'nün geliştirilmesi ve donatılması, sağlık memurlarının eğitim sürecinin yeniden düzenlenmesi, uzmanlık kurslarının devam ettirilmesi, sağlık personelleri için yurt içi ve yurt dışı eğitim burslarının sağlanması, istatistiksel veri tabanı sistemi, hastane yönetimi sistemi, cihaz ve taşıt kontrol sistemi, mali yönetim sistemi, personel sistemi, temel sağlık hizmetleri sistemi, epidemiyolojik sistem ve ana çocuk sağlığı aile planlaması sistemini içeren bir yönetim sisteminin oluşturulması"[392] olarak belirlenmiştir.

Anlaşmanın hükümleri gereğince Sağlık Projesi Genel Koordinatörlüğü kurulmuştur. Projenin 30 Haziran 1997 tarihinde tamamlanması beklense de 1995 yılında, projenin sadece %24'ü bitirilebilmiştir.[393] Projenin tamamlanması ise 1998 yılının ortalarında gerçekleşmiştir.

148 milyon dolar bütçesi olan Birinci Sağlık Projesinde, proje kapsamında bulunan 8 il için toplam 126 Milyon Dolar harcanmıştır. İllere yapılan hizmetlere örnek verecek olursak; Diyarbakır iline yaklaşık 15 milyon dolar, Mardin ilin'e ise yaklaşık 13 milyon dolar harcanmıştır. Yapılan harcamalarla, adı geçen iki ilde de toplam 4 köy tipi sağlık ocağı, 11 şehir tipi sağlık ocağı, 4 köy tipi sağlık ocağı lojmanı kurulmuş, iki ildeki toplam 210 sağlık evine, 68 köy tipi sağlık ocağına, 45 şehir tipi sağlık ocağına standart tıbbi donatım, 16 devlet hastanesine çeşitli tıbbi cihazlar satın alınmış, sağlık bilgilerine ve istatistiklerine doğrudan ve doğru bilgilerle ulaşılması için bilgisayar ağı kurulmuş ve aynı zamanda araç alımları kapsamında iki ile de 42 adet arazi tipi araç, 4 adet 1 tonluk pick-up, 4 adet 1.5 tonluk pick-up ve 9 adet minibüs dağıtılmıştır. [394]

[392] ''Türkiye Cumhuriyeti İle Uluslararası İimar ve Kalkınma Bankası Arasında Akdedilen Sağlık Projesi İkraz Anlaşması'' T.C Resmi Gazete, 7 Ekim 1990/20658, s.15-30.
[393] "Sağlığı En Kötü 11 Ülkeden Biriyiz", *Milliyet*, 16 Ağustos 1995.
[394] "Güneydoğu İçin Sağlık Reformu" *Cumhuriyet,* 5 Ocak 1998.

Proje kapsamında yapılan hizmetler sadece araç-gereç alımıyla kalmamış; 1997 yılının sonuna kadar birinci basamak sağlık çalışanlarının 6749'u uyum ve geliştirme eğitimleri almıştır.[395]

3.2.3. Yeşil Kart Uygulaması

Altıncı Kalkınma Planı döneminde, 1991 seçimlerinden sonra DYP ve SHP koalisyonuyla kurulan 49. Hükümetin, hükümet programındaki sağlık alanında yapacağı çalışmalardan; anne-çocuk sağlığı, beslenme, çevre sağlığı, aile planlaması gibi hizmetlerin ülke genelinde çoğaltılması ve bunu sağlamak amacıyla birinci basamak sağlık hizmet birimlerinin geliştirilmesiyle, yataklı tedavi kurumlarına olan fazla talebin azaltılması, aile hekimliği sisteminin yaygınlaştırılması, ülkenin her bir yerinde vatandaşların gelir durumuna bakılmaksızın tedavi olabilmeleri için sağlık evleri özel ihtisas hastaneleri ve tıp fakültelerine kadar yaygınlaştırılmış bir sağlık sistemi oluşturulması, yeni oluşturulacak bu sisteme uygun nitelikli ve yeterli sayıda personelin yetiştirilmesi, personellerin ihtiyaçlarının karşılanması böylece gönüllü çalışmanın artırılması, genel sağlık sigortasının her vatandaşı kapsayacak şekilde ülke genelinde yaygınlaştırılması, gelir durumu düşük olan vatandaşların sigorta primlerinin devlet tarafından karşılanması ve bu vatandaşların tedavi olmalarını sağlayan "Yeşil Kart"ın verilmesi[396]" şeklinde bahsedilmiştir.

Hükümet programında sağlık alanında en dikkat çekici kısım "Yeşil Kart" olmuştur. Sosyal güvenceleri olmayan vatandaşların sağlık hizmetlerinden ücretsiz yararlanmasını sağlayan "Yeşil Kart" Türkiye'de ikamet eden, aylık geliri 179 bin liranın altında olan ve yoksulluklarını belgeleyen vatandaşlara verilmiştir. Yeşil Kart uygulamasında organ bağışı için de bir bölüm hazırlanmış, organlarını bağışlamak isteyen vatandaşlar bunu Yeşil Kart alırken belirtmiştir.

Yeşil Kart, ilk kez 24 Şubat 1992 tarihinde pilot bölge olarak seçilen Ankara-Kızılcahamam'da dağıtılmıştır. Yeşil Kartı alan ilk vatandaş 65 yaşındaki Fatma Tümer olmuştur.[397] 392 kişiye Yeşil Kart dağıtılan törende, dönemin Sağlık Bakanı Yıldırım Aktuna Yeşil Kart'ı "Hükümetimizin yoksul insanına açtığı kredi kartı"[398] olarak nitelendirmiştir. Dönemin ses sanatçılarından Nurdan Torun ve Neşe Dilekçioğlu'nun

[395] *Gösterilen yer.*
[396] Türkiye Büyük Millet Meclisi, Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri, s.6594.
[397] "Yeşil Kart Başladı", *Sabah,* 25 Şubat 1992.
[398] "İlk Yeşil Kart Fatma Tümer'e", *Milliyet,* 5 Şubat 1992.

şarkı söylediği tören adeta festivale dönüşmüş, Sağlık Bakanı Yıldırım Aktuna, Neşe Dilekçioğlu'yla "Leylim Ley" şarkısını söylemiş, Kızılcahamam halkına katılarak çiftetelli oynamıştır.

Mart 1992 tarihiyle Türkiye'nin farklı yerlerinde, 6 ay içerisinde de Tüm Türkiye'de yaygınlaşacağı belirtilen Yeşil Kart'a sahip olanların sayısı, 1993 yılının ilk yarısında 1.109.436'ya ulaşmıştır. Yeşil Kart için 1.000.863 kişi başvururken illere gönderilen Yeşil Kart sayısı 2.000.000'u geçmiştir.[399] 1994'te bu sayı 3.325.000'e ulaşmıştır.[400] Bu kişilerin tedavilerinin karşılanabilmesi için 1992 yılında 127.6 milyar, 1993'te 762 milyar, 1994'te de 1.2 trilyon lira ayrılmıştır.

Yeşil Kart, ekonomik gücü olmayan vatandaşlar için oldukça yararlı olsa da uygulamada bazı sorunları mevcuttu. Yeşil Kart kapsamında ücretsiz tedavi, yatarak tedavilerde geçerliydi. Böylece ameliyat olmak yerine ayakta tedavi olan hastalar, tedavi ücretlerini ödemek durumunda kalıyorlardı. Bu durumda da hastalar herhangi bir ücret ödememek için kendilerini hastanede yatmış olarak göstermeye çalışıyordu.

Diğer bir sorun ise bazı vatandaşlar tarafından uygulamanın suistimal edilmesi idi. Maddi gücü olan ve lüks araçları bulunan vatandaşlar bir şekilde Yeşil Kart sahibi olarak, ücretli doktor muayenesinden sonra Yeşil Kart ile hastaneye yatmış yada özel odalarda kalarak farkı ödeyip diğer masraflar için Yeşil Kartı kullanmışlardır[401]. Hastane çalışanları tarafından fark edilen durum basına yansımış ve yetkili kişilerin Yeşil Kartları dağıtırken daha dikkatli olmasına, daha titiz araştırmalar yapılmasına dikkat çekilmiştir.

3.2.4. Birinci Ulusal Sağlık Kongresi

23-27 Mart 1992 tarihlerinde Sağlık Bakanlığı tarafından 1. Ulusal Sağlık Kongresi düzenlenmiştir. Kongre'ye sağlık meslek kuruluşları, yabancı uzmanlar, yerel yönetim temsilcileri, üniversite temsilcileri, gönüllü kuruluşlar ve bakanlıklar katılmıştır.[402] Kongre'de 34 farklı çalışma grubu tarafından belirli konular tartışılmış ve her grubun hazırladığı raporlar komisyon başkanı tarafından sunulmuştur. Bu kongre'nin önemi ise yapılan çalışmalar sonucu Türkiye'nin yeni sağlık stratejisini belirlemesidir. Kongrede hazırlanan raporlar, kongre sonrası tüm katılımcılara ve ilgili kurum ve kuruluşlara yollanmış, gelen eleştiri ve öneriler üzerine ''Ulusal Sağlık Politikası''

[399] "Yeşil Kart Sahipleri Bir Milyonu Aştı", *Milliyet,* 7 Mayıs 1993.
[400] "Yeşil Kart Sahiplerine Yeni Avantajlar Geliyor", *Milliyet,* 3 Ağustos 1994.
[401] "Lüks Arabalı Yeşil Kartlılar", *Milliyet,* 19 Ağustos 1994.
[402] "Aktuna: Sağlık Politikası Devlet Politikası Olmalıdır", *Tercüman,* 24 Mart 1992, s.12.

hazırlanmıştır. Hazırlanan Ulusal Sağlık Politikasında 33 hedef belirlenmiş ve bu hedeflerin gerçekleştirilmesi için çeşitli stratejiler belirlenmiştir.

Bu stratejilerden bazıları "Ulusal Sağlık Akademisi bünyesinde bir Sağlık Hukuku Bölümü kurulması, hukuk. fakültelerinin idare hukuku, kamu hukuku, ceza hukuku, anayasa hukuku, sosyal güvenlik hukuku, medeni hukuk bölümlerinde sağlığın ele alınmasını sağlayacak girişimlerde bulunulması[403], Avrupa Topluluğu ülkelerinin sağlık mevzuatı incelenerek uyumlandırma çalışmaları yapılması, Sağlık Bakanlığı bünyesinde bir teknoloji danışma kurulu oluşturulması ve kalite kontrol belgelenmesi için TSE, Üniversiteler ve özel sektör arasında koordinasyon kurulması, tıbbi cihazların bakım ve onarımı ile ilgili birimlerin kurulması[404], Sağlık Bakanlığı'nın merkez ve taşra teşkilat kanunu hazırlaması, bakanlık merkezinin, operasyonel sorumluluklarını oluşturarak bölge yönetimlerine devretmesi ve kendi asli görevlerine dönmesi, bölge sağlık yönetiminde katılıma anlayışının benimsenmesi, profesyonel sağlık yöneticiliği teşvik edilerek, bu konuda insan gücü yetiştirilmesi, kırsal alanda sağlık-evi, sağlık ocağı yapıları sürerken kentlerde küçük nüfus esasına dayalı genel pratisyen/aile hekimi sistemi oluşturulması[405], aile hekimleri bireylere yönelik koruyucu ve birinci basamak tedavi hizmetlerini vermekten sorumlu olması, ücretlerini kendilerine kayıtlı kişilerin adedine göre genel sağlık sigortası sisteminden alınması, hastanelerde maliyet muhasebesi sistemine geçilmesi[406], acil durumlar dışında kullanılacak temel sağlık hizmetleri sisteminden geçmeyen hastaların, hastaneye kabul edilmemesi, aile hekimlerinin hastalarını hastanede de takip edebilmesinin sağlanması, hastanelerin özerkleştirilmesi ve verimlilik esasına dayalı kurumlar olarak çalışmasına ilişkin çalışmaların 1993 yılı içinde bitirilmesi ve pilot uygulamalara başlanması, hastanelerin tedricen gruplar halinde bu uygulamaya dahil edilmesi[407], Ulusal Sağlık Akademisi'nde ilaçların kontrolü ve ruhsatlandırılması ile sorumlu bir birim ve laboratuvarların kurulması, ilaç endüstrisinin kurulup gelişebileceği organize sanayii bölgeleri oluşturulması, birinci basamak hizmetlerde kullanılacak ilaçların sınırlandırılması, bazı ilaçların sigorta kapsamı dışına çıkmasının sağlanası, reçete kontrol sisteminin getirilmesi, ilaçla ilgili sağlık personeline

[403] T.C Sağlık Bakanlığı Sağlık Projesi Genel Müdürlüğü, Ulusal Sağlık Politikası, Ankara Mart 1993, s.13-61.
[404] *Gösterilen yer.*
[405] *Gösterilen yer.*
[406] *Gösterilen yer.*
[407] *Gösterilen yer.*

sürekli eğitim verilerek rasyonel ilaç kullanımının sağlanması[408], temel sağlık hizmetlerinin verilişini düzenleyen yasanın 1993 yılı içinde çıkarılması ve 1994 yılı içinde pilot uygulamaya geçilmesi, sistemin ülke genelinde Genel Sağlık Sigortası uygulaması ile paralel olarak yayılması, enerji üretiminde uzun vadeli tercihlerin temiz kaynaklardan yana olması, çimento, gübre, demir-çelik gibi ana sektörlerde, işletmelerin bulunduğu yer ve etkiledikleri alan dikkate alınarak belirli öncelikler sıralaması dahilinde gerekli çevre koruma tesisleri tamamlanması, sularla ilgili mevzuat 1994 yılı sonuna kadar bütünlük oluşturacak şekilde gözden geçirilmesi ve aksayan noktaların düzeltilmesi, katı atık depolama sahalarının havza dışında tutulması[409], mevcut su kaynaklan envanterinin her yöreyi kapsayacak şekilde geliştirilerek yaygınlaştırılması 50 yıllık ihtiyaçlar (içme, kullanma, endüstri, sulama, su ürünleri, nakliye ve rekreasyon) dikkate alınarak planlar hazırlanması ve her 10 yılda bir gözden geçirilerek ileriye götürülmesi, katı ve sıvı atık alanında planlama, uygulama ve sorunların çözümü konusunda işbirliği ve koordinasyon sağlamak amacıyla meslek örgütlerinin, kamu organlarının ve gönüllü kuruluşların katılımının sağlandığı yerel ve ulusal düzeyde sürekli bir mekanizmanın oluşturulması[410], bir "Gıda Kanunu" ve bunun öngördüğü diğer mevzuat hazırlanarak yürürlüğe konulması, gıda kontrolü ile ilgili insan gücünün görev, yetki ve sorumlulukları hukuki bir temele dayandırılması, kırsal yerleşimlerde tezek yerine biogaz kullanımını yaygınlaştırılacak önlemlerin araştırılması[411], insanlara sigarasız bir yaşam seçme hakkı tanınacak ve bu hak korunması, sigara içmeyenlerin, içenlerin zararlı etkilerinden korunmaları için ortak çevrelerin sigarasız olmasını sağlayacak yasal düzenlemeler yapılması, sigara ve alkol tüketiminin azaltılması amacı ile fiyat ve vergi politikaları gözden geçirilerek, talebin fiyat elastikiyetine göre ayarlamaların yapılması"[412] şeklinde olmuştur.

Toplumun beslenmesinden, çevre sağlığına kadar her konuyu ele alan ve oldukça kapsamlı olan Ulusal Sağlık Politikasında "Sağlıklı Türkiye Hedefleri" kısmına da yer verilerek; Kanserin erken teşhisinde aile hekimleri ve sağlık ocaklarının işlev kazanması, akraba evliliklerinin önüne geçilmesi, 2000 yılına kadar 5 yaş altı ölümlerin binde 50'ye,

[408] *Gösterilen yer.*
[409] *Gösterilen yer.*
[410] *Gösterilen yer.*
[411] *Gösterilen yer.*
[412] *Gösterilen yer.*

bebek ölüm hızının ise binde 30'a düşürülmesi, AIDS'in tamamen önlenmesini, hedeflenmiştir.

Stratejiler arasında en dikkat çekeni Genel Sağlık Sigortası olmuştur. 17 Mayıs 1993'e kadar pilot bölge olan Bilecik'te uygulanmaya başlayacağı 1998 yılına kadar tüm vatandaşlara Genel Sağlık Sigortası uygulanacağı dönemin Sağlık Bakanı Yıldırım Aktuna tarafından kongre sonrası yapılan basın toplantısında söylenmiştir.[413] Fakat Genel Sağlık Sigortası bu dönemde hükümetlerin programında yer alsa da bir taslak olarak kalmış, Türkiye Genel Sağlık Sigortası'na ancak "5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu"nun 16 Haziran 2006 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanmasıyla kavuşmuştur.

Stratejiler arasında dikkat çeken bir diğer konu da aile hekimleridir. Sağlık hizmetlerinin birinci basamağını oluşturan Aile hekimi uygulamasının 17 Mayıs 1993 tarihiyle pilot bölgelerde başlaması planlanmış ve 5 yıl içinde de ülkenin genelinde uygulanması hedeflenmiştir[414]. Uygulamanın başında Aile hekimlerinin, pratisyen hekimlerden seçileceği ve seçilenlerin daha sonra aile hekimi olacağı ve her mahalleye 1 aile hekimi düşeceği (aile hekimi sayısının mahallerdeki nüfusa bağlı orantılı olacağı) belirtilmiştir. Fakat Türkiye'de Aile Hekimliği uygulaması ilk olarak 6 Temmuz 2005 tarihli 25867 sayılı Resmi Gazete'de "Aile Hekimliği Pilot Uygulaması Hakkında Yönetmelik"in yayımlanmasıyla birlikte 15 Eylül 2005 tarihinde Düzce'de pilot uygulama olarak başlanmış; 2010 yılının sonunda ise tüm ülkede aile hekimliği uygulamasına geçilmiştir.[415]

3.2.5. İkinci Ulusal Sağlık Kongresi

Sağlık sistemi mevzuatının düzenlenmesi ve sağlık reformu kapsamında hazırlanan yasa taslaklarının tartışılması amacıyla 12-16 Nisan 1993 tarihleri arasında Ankara'da , İkinci Ulusal Sağlık Kongresi toplanmıştır. Sağlık Kongresi'nin açılış günü olaylı bir şekilde geçmiş; Sağlık meslek birlikleri temsilcilerinin "yasalar yeniden tartışılsın*"* yazılı rozetleriyle kongredeki katılımcılara yasa taslaklarındaki; hastanelerin özelleştirme, aile hekimliği, genel sağlık sigortası uygulamalarının eleştiri bildirisini

[413] "Genel Sağlık Sigortası Primi 10 Bin Lira Oldu", *Milliyet,* 7 Mart 1993.
[414] "Pratisyenler Aile Hekimi Olacak", *Cumhuriyet,* 18 Ağustos 1992.
[415] https://hsgm.saglik.gov.tr/tr/ailehekimligi/1394-t%C3%BCrkiye-de-aile-hekimli%C4%9Fi.html, Erişim Tarihi: 17 Temmuz 2019.

dağıtması, Sağlık Bakanı Yıldırım Aktuna'yı sinirlendirmiştir.[416] Aktuna'nın ağır eleştirilerde bulunmasıyla Türk Tabipleri Birliği Başkanı Dr. Selim Ölçer ile arasında tartışma çıkmıştır. Gergin bir ortamda sürdürülen kongre, Birinci Sağlık Kongresinde kararlaştırılan temeller üzerinden devam etmiştir. Meslek Birlikleri tarafından yapılan eleştiriler yada birinci kongrede hazırlanan çalışma raporlarından devam edilmesi isteğinin, Sağlık Bakanlığı tarafından reddedilmesi bu kişilerin kongreyi terketmesine yol açmıştır.[417] Oldukça olaylı geçen kongre sonrası Sağlık Bakanlığı, kamuoyunun önünde açık bir şekilde devam ettirdiği politikalarını gizlilik içerisinde sürdürmüştür. [418]

3.2.6. Çiller Hükümetleri Dönemi ve İkinci Sağlık Projesi

25 Haziran 1993-6 Mart 1996 tarihleri arasında 50., 51. Ve 52. olmak üzere, Tansu Çiller başkanlığında 3 hükümet kurulmuştur. Bu dönemde İkinci Sağlık Projesinin dış finansmanının sağlanması için Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası ile 28 Eylül 1994 tarihinde İkraz Anlaşması imzalanmıştır. 22 Aralık 1994 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanan anlaşmaya göre göre Türkiye, Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası'ndan 150 milyon dolar kredi almıştır. Adıyaman, Ağrı, Ardahan, Artvin, Batman, Bayburt, Bingöl, Bitlis, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Gümüşhane, Hakkâri, İğdır, K.Maraş, Kars, Malatya, Muş, Siirt, Şırnak, Şanlıurfa, Tunceli ve Van illerinde[419] en geç 2000 yılına kadar sağlık hizmetlerinin, ülkenin batısında varolan seviyeye ulaşması ve adı geçen illerde yaşamsal istatistiklerin artması amaçlanan projenin 50 milyon dolarını ise Türk hükümeti sağlamıştır. 1995-2001 yıllarını kapsaması planlanan proje, 16 Ocak 1995'te başlamıştır.

50. Hükümet döneminde Resmi Gazete'de 11 Ocak 1995 tarihinde yayımlanan, "Kamu Kurum ve Kuruluşlarına Ait Sağlık İşletmelerinin Yönetimi İle Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik"' kabul edilmiştir. 3359 sayılı Sağlık Hizmetleri Temel Kanunu kapsamındaki kamu kurum ve kuruluşlarına ait sağlık işletmelerinin tanımı, görevi ve ilkelerini kapsayan bu yönetmelikle kaliteli sağlık hizmetlerinin verilmesi amaçlanmıştır.

---

[416] "Sağlık Kongresi Olaylı Başladı", *Cumhuriyet,* 13 Nisan 1993.
[417] İlker Belek, "Türkiye Aile Hekimliği Modeli: "Herkes İçin Sağlık'' Perspektifli Bir Değerlendirme", *Toplum ve Hekim,* C.12, S.78 Mart-Nisan 1997, s.15.
[418] İ. Belek, *a .g.m.*, s.9.
[419] "Türkiye Cumhuriyeti ve Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası Arasında İkraz Anlaşması (İkinci Sağlık Projesi)", Resmi Gazete, 22 Aralık 1994/22149, s.2-14.

3.2.7. Sağlık Kurumları ve Personeller

Tablo 3.4. 1990-1995 yılları arasındaki sağlık personellerinin sayısı[420]

Yıl	Hekim	Diş Hekimi	Hemşire	Eczacı	Ebe	Sağlık Memuru
1990	50 639	10 514	44 984	15 792	30 415	21 547
1991	53 264	10 623	47 540	16 002	33 724	23 813
1992	56 985	10 703	50 456	16 593	35 096	24 160
1993	61 050	11 069	54 268	17 696	36 263	28 776
1994	65 832	11 457	56 280	18 366	37 604	30 811
1995	69 349	11 717	64 243	19 090	39 551	34 342

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, *İstatistik Göstergeler 'Statistical Indicators' 1923-2013*, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara 2014

Tablo 3.5 1990-1995 yılları arasındaki sağlık kurumları sayısı [421]

Yıl	Toplam Hastane	Sağlık Bakanlığına Bağlı	Üniversite	Özel	Diğer
1990	857	686	23	125	23
1991	899	719	25	133	22
1992	928	739	25	143	21
1993	962	764	27	151	20
1994	982	781	29	154	18
1995	1009	792	33	166	18

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, *İstatistik Göstergeler 'Statistical Indicators' 1923-2013*, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara 2014

Tablolar incelendiğinde plan dönemi sonunda sayısal hedeflerin çoğunun gerçekleştiği görülmektedir. Sağlık personellerinin arasında sadece 11 bin 800 olması hedeflenen diş hekimi 1994'te 11 bin 457'e yükselerek hedef oranına ulaşamamıştır.

Sağlık Evleri 1990'da 11 bin 75'e, 1991'de 11 bin 262'ye, 1992'de 11 bin 490'a, 1993'de 11 bin 630'a 1994'te de 11 bin 878'e yükselmiştir. Sağlık Ocakları ise 1990'da 3 bin 454'e, 1991'de 3 bin 672'ye, 1992'de 3 bin 901, 1993'de 4 bin 226, 1994'te 4 bin 575'e yükselmiştir.[422] Böylece Sağlık Evleri ve Ocakları'nda plan dönemi sonu hedef sayılarına ulaşılmıştır.

Sağlık Kurumlarının sayıları artmış, buna bağlı olarak yatak sayıları da artış göstermiştir. 1990 yılında toplam 120.738 yatak bulunurken plan dönemi sonu olan 1994

[420] İstatistiki Göstergeler 1923-2013, s.52.
[421] İstatistiki Göstergeler 1923-2013, s.50.
[422] T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1996-2000, s.44.

yılında yatak sayısı 134.665'e, 1995'te de 136.072'e yükselmiştir. 1995 yılında 102.388 yatak, Sağlık Bakanlığına bağlı hastanelerde, 20.811'i Üniversite Hastanelerinde, 8.934'ü Özel Hastanelerde 3.939'u da diğer kuruluşlarda bulunmaktadır. [423]

Sağlık hizmetlerinin büyük bir oranının Kamu kuruluşları tarafından yapıldığı görülmektedir. Koruyucu sağlık hizmetleri birimlerinin hepsi, yatakların %95'i, diş hekimlerinin %33'ü, hemşirelerin %98'i, uzman hekimlerin %76'sı, pratisyen hekimlerin ise %96'sı Kamu kuruluşlarının içindedir.[424] Bu dönemde özel sektör, sağlık hizmetlerinde küçük bir orana sahiptir ve gelişmesi ise ilerleyen dönemlere rastlamaktadır.

3.3. Doğal Afet ve Kazalar

Coğrafi konumu bakımından afet bölgesinde bulunan Türkiye'de, her çağda her dönemde birçok doğal afet ve kazalar gerçekleşmiştir. Yaşanan olaylar sonucu pek çok vatandaş hayatını kaybederken geride kalanlar ya evlerini kaybetmiş ya da doğal afet ve kazalar sonucunda oluşan yeni şartlarda yaşamak durumunda kalmıştır.

1990 dönemi de Türkiye'de doğal afet ve kazaların sayısının arttığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde basına en çok sel ve çığ düşmesi haberleri yansırken vatandaşlara büyük ölçüde zarar veren deprem ve facialar da meydana gelmiştir.

Çalışmamızın bu bölümünde ise 1990-1995 yıllarında Türkiye'yi büyük ölçüde etkileyen doğal afet ve kazaları, sonrasında yaşanan olayları ve topluma etkilerinden bahsedeceğiz.

3.3.1. Deprem

%92'sinin deprem bölgesinde bulunduğu Türkiye'de, bu dönemde 1990 yılında 344, 1991'de 380, 1992'de 507, 1994'de 304, 1995'de 447 kere deprem olmuştur.[425] Meydana gelen depremlerin büyük oranında can ve mal kaybı yaşanmazken en büyük kayıplar 1992 Erzincan ve 1995 Dinar depremlerinde verilmiştir.

Erzincan depreminin yıkıcılığı, ülkede bir farkındalık yaratarak ilk olarak 28 Ağustos 1992 3838 Sayılı Erzincan, Gümüşhane ve Tunceli İllerinde Vuku Bulan Deprem Afeti İle Şırnak ve Çukurca'da Meydana Gelen Hasar Ve Tahribata İlişkin

[423] İstatistiki Göstergeler 1923-2013, s.57.
[424] T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1996-2000, s.41.
[425] https://deprem.afad.gov.tr/genelistatistikler, Erişim Tarihi: 26 Temmuz 2019.

Hizmetlerin Yürütülmesi Hakkında Kanun"un çıkartılmasını sağlamıştır. Bu kanun ile deprem sebebiyle hasar gören iskân ruhsatına sahip olan binalara ait satış senedine sahip olanlara, iskân ruhsatına sahip olmayan konut sahiplerine, ahır ve samanlık sahiplerine ve işyeri sahiplerine[426], 7269 sayılı kanunda belirtilen borçlandırma ve kredilendirme usulleri çerçevesinde hak sahipliği tanınmıştır. Bu kanun 1995 yılında 4123 Sayılı Tabii Afet Nedeniyle Meydana Gelen Hasar Ve Tahribata İlişkin Hizmetlerin Yürütülmesine Dair Kanun'a çevrilerek tüm ülkeyi kapsayacak hale getirilmiştir.[427]

Erzincan depremi aynı zamanda 1993 yılında günümüzde de hala çalışmalarına devam eden, Türkiye Deprem Vakfı'nın kurulmasına vesile olmuştur. Vakıf, Kadıköy Asliye Altıncı Hukuk Hakimliği'nin 26 Şubat 1993 tarih 1992/851 esas ve 1993/95 nolu kararı ile tescil edilmiş[428], 15 Nisan 1993 tarihli Resmi Gazete'de ilanı yayımlanmıştır. Prof. Dr. Rifat Yarar, Prof. Dr. Semih S. Tezcan,Prof. Dr. Kazım Ergin, Prof. Dr. Kemal Kafalı, Yük. Müh. Selahattin Uzel, Prof. Dr. Güven Önal, Prof. Dr. Remzi Ülker, Prof. Dr. M. Hasan Boduroğlu'nun kurucu üye olduğu vakfın amacı ise; depremler sonunda oluşabilecek can ve mal kayıplarının en aza indirilebilmesi için, deprem öncesi ve sonrasında alınması gereken önlemler hakkında yurtiçi ve yurtdışındaki ilgili bilimsel kuruluşlar ile işbirliği yapmak, etkinliklerini desteklemek, deprem ve deprem mühendisliği mesleğinin gelişmesini sağlamak, depreme karşı hazırlıklı ve bilinçli vatandaşların oluşmasında katkıda bulunmak[429] olarak belirlenmiştir.

3.3.1.1. Erzincan Depremi

13 Mart 1992 tarihinde 19.18 sularında 6.6 şiddetinde gerçekleşen depremin üssü Erzincan, Erzurum ve çevresidir. 30 saniye süren Deprem, Ağrı, Amasya, Artvin, Batman, Bayburt, Bingöl, Çorum, Diyarbakır, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Gümüşhane, Kars, Kayseri, Malatya, Mardin, Mersin, Muş, Ordu, Rize, Samsun, Siirt, Sinop, Sivas, Trabzon ve Tokat illerinde hissedilmiştir. En çok hasar verdiği iller ise Erzincan, Erzurum ve Bingöl olmuştur. Yaşanan depremde Erzincan merkez ve bir köyde 330,

[426]"Erzincan, Gümüşhane ve Tunceli İllerinde Vuku Bulan Deprem Afeti ile Şırnak ve Çukurca'da Meydana Gelen Hasar ve Tahribata İlişkin Hizmetlerin Yürütülmesi Hakkında Kanun", *T.C. Resmi Gazete*, 5 Eylül 1992/21336, s.2-4.
[427] Ömer Kıral, "1939 ve 1992 Erzincan Depremleri Şehircilik Düzenimizde Hasar Yarattı Mı Sivil Şehircilik Reformuna Doğru" *Planlama*, TMMOB Şehir Plancıları Odası Yayını, Aralık 2001, s.15.
[428]http://www.turkiyedepremvakfi.org.tr/kurumsal.asp?id=2597&t=T%C3%BCrkiye-Deprem-Vakf%C4%B1-Tarih%C3%A7e, Erişim Tarihi: 27 Temmuz 2019.
[429] T.C Resmi Gazete, 15 Nisan 1993/2155, s.102.

Gümüşhane'nin Kelkit ilçene bağlı bir köyde 5 kişi toplamda ise 653 kişi hayatını kaybederken, 6702 bina hasar görmüş ya da yıkılmıştır.[430]

Deprem, halkı büyük bir panik içerisine sokmuş halk depremin ardından 48 saat geçmesine rağmen evlere girmeyi reddetmiş ve sokaklarda yatmıştır. Afet, Felaket, Salgın Göç ve Olağanüstü Durumlar Sağlık Koordinasyon Merkezi tarafından bölgeye 664 kişilik bir sağlık ekibi ile 22 ambulans gönderilmiş, Kızılay bölgeye çadırlar yollamış, depremin ilk günleri 5 bin çadır yollansa da bu çadırlar depremzedelere yeterli gelmemiştir.

Ankara'da hastanelerde ve kan merkezlerinde deprem bölgesine gönderilmek üzere kan bağışı yapılmış, İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Nurettin Sözen belediye personeli ile kan vereceğini açıklamış, İzmir Büyükşehir Belediyesi depremzedeler için bir yardım kampanyası başlatmış, SHP depremzedelere yardım amaçlı banka hesabı açtırmış, Türkiye Mimarlar Odası teknik inceleme için bir ekip göndermiştir.[431] Yurtiçinde yapılan yardımların yanı sıra yurt dışından da yardımlar gelmiş, merkez üssü İncirlik'te bulunan Amerikan Kuvvetleri, deprem bölgesine bir C-130 nakliye uçağı ve üç MH-60 Pave Hawk helikopterleriyle sağlık personeli ve yardım malzemesi getirmiş, Fransız Kızılhaç'ı olan Secours Populaire ve Secours Catholique örgütleri yardım kampanyası başlatmış, Medecins sans Frontieres kuruluşu ise sağlık personeli, tıbbi malzeme, battaniye ve çadır yardımında bulunmuştur.[432] Aynı zamanda İsveç, Norveç, İngiltere, Avrupa Topluluğu Komisyonu ve Uluslararası Kızılhaç Federasyonu sağlık personeli, tıbbi malzeme, battaniye, çadır ve para yardımlarında bulunmuştur.

Depremde en çok 6-7 katlı apartmanlar ve kamu binaları yıkılmıştır. Bölgede bulunan Sağlık Koleji, Askeri Hastane, SSK Hastanesi, Güvenlik Mahkemesi Lojmanları, Emniyet Müdürlüğü, Çocuk Yurdu, 8 İşhanı, 2 Cami (camilerin 1'inde bulunan 200 kişi ölmüştür.) gibi en çok kamu binalarının zarar görmesi depremin suçlusunun devlet olduğu algısını oluşturmuş ve TBMM'de gerçekleştirilen Bütçe Görüşmelerinde SHP'li Salman Kaya'nın "Deprem katliamı" sözü DYP, ANAP ve RP taraflarından tepki gelmesine sebep olmuş ve mecliste gergin anlar yaşanmıştır. Cumhurbaşkanı Özal ve Başbakan

[430] https://deprem.afad.gov.tr/tarihteBuAy?id=75, Erişim Tarihi: 25 Temmuz 2019.
[431] "Erzincan'a Yardım Yağıyor", *Cumhuriyet,* 15 Mart 1992.
[432] ''Erzincan Depremi Mitterrand'ın İmdadına Yetişti", "Fransa, Tutumunu Dengeliyor" *Milliyet,* 16 Mart 1992.

Demirel ise afet bölgesini ziyaret ederek gözlemlerde bulunmuştur. Demirel'in, Erzincan'dan döndükten sonra yorumu ise şu şekilde olmuştur: [433]

> "Bir mühendis olarak gördüğüm burada "şehir olmaz" denilen bir yere, çok katlı binalar neden yapılır? Bu, ilme ve fenne aykırıdır. İlk nazarda büyük binalar yıkılmıştır. Bunların yapılması imar disiplinine aykırıdır. Şehircilik açısından buradan alınacak dersler var. Türkiye bir deprem bölgesidir. Yıkılanı yaparız. Ama daha akıllıca, fenne ve ilme göre yaparız."

Depremden sonra ise Erzincan bölgesinde adeta hayat durmuştur. Sadece vatandaşlar değil devlet kurumları da bölgeyi terk etmiştir. 3500 memur tayin için başvururken, Laborant Meslek Lisesi Afyon'a Polis Okulu Erzurum'a taşınmıştır. Bölgede okulların tatil edilmesi ve devlet kurumlarının bölgeyi terk etmesi, vatandaşlarda "Erzincan'da yarını meçhul yaşayacağıma gider İstanbul'da hamallık yaparım'' düşüncesini yerleştirmiş ve göçecek yeri ve durumları olan vatandaşlar memleketlerini terk etmiştir. Böylece şehrin otobüs terminalinde yoğun bir izdiham yaşanmış bilet almak isteyen vatandaşlar uzun sıralara girmiş; ek seferler düzenlenmişse de yeterli gelmemiştir.[434] Bu durumda, Erzincan Valisi Recep Yazıcıoğlu ise 1290 konutun ihalesinin yapıldığını 1400'ünün hazırlığının hala sürdüğünü ve Vilayet hesabına sadece 4 milyar geldiğini belirterek vatandaşlardan sabırlı olmalarını istemiştir.[435]

Deprem sonrası Erzincan'ın yeniden yaşanılabilir bir hale gelmesi için 480 milyon dolarının Avrupa İskan Fonu ve Dünya Bankası'ndan finanse edilecek 5 trilyon liralık "Erzincan Depremi Rehabilitasyon ve Yeniden Yapılandırma Projesi" oluşturulmuştur. Projeyle birlikte 20 km kent içi yol, 100 km devlet yolu, 3 adet kurtarma aracı, 6200 konutun onarımı, 4380 yeni konut inşaatı, 3700 iş yeri, 3640 kooperatif konutu, 14 bin konuta 5'er milyon lira onarım yardımı, toplam 11 bin baş hayvan için ailelere ödeme, 2500 ahır ve 1600 samanlık inşaatı, 300 adet öğretmen lojmanı, toplam 3 hastane ve 500 adet sağlık personeli lojmanı yapılması planlanmıştır.[436] Erzincan Depremi Rehabilitasyon ve Yeniden Yapılandırma Projesi kapsamında, Bayındırlık ve İskan Bakanlığı tarafından Erzincan'da 3040 çoklu konut ve 4955 kırsal konutun onarımı, 15082 kırsal konutun küçük onarım işleri ve 350 eğitim tesisinin onarımı gerçekleştirilmiştir.[437]

---

[433] "Önce Devlet Binaları Çöktü", *Cumhuriyet,* 15 Mart 1992.
[434] "Erzincanda Göç Başladı", *Sabah*, 19 Mart 1992.
[435] "Önce Toprak Göçtü Ardından İnsanlar", *Cumhuriyet*, 28 Mayıs 1992.
[436] "Doğu'nun Paris'i Erzincan", *Milliyet*, 10 Aralık 1992.
[437] Ö. Kıral, *a.g.m.,* s.14.

3.3.1.2. Dinar Depremi

1 Ekim 1995 tarihinde saat 17.57'de Afyonkarahisar'ın Dinar ilçesinde 6.1 şiddetinde deprem meydana gelmiştir. Afyonkarahisar, Denizli, Isparta, Burdur ve Uşak illerinden de hissedilen deprem en büyük hasarı Dinar'a bağlı Yakaköy, Kızıllı ve Yapağılı mahallerine vermiştir. Batı Anadolu Fay Hattı üzerinde bulunan kentte 4340 bina ağır derecede, 3712 bina orta derecede, 6104 bina ise hafif derecede hasar görmüştür[438]. Depremde 90 kişi hayatını kaybetmiş, 212 kişi ise yaralanmıştır.

Afet bölgesine, Sağlık Bakanlığı tarafından tıbbi malzeme, ilaç, 100 adet ilkyardım çantası, seyyar tuvalet ve 3 seyyar çadır gönderilmiş, Ankara'dan 15 Ambulans, uzman hekim, hemşire ve sağlık personelleri, İstanbul'dan 1 seyyar hastane, 5 beyin cerrahı ve 5 ortopedist gelmiş, BM'nin ısı yalıtımlı 1500 çadırı yollanmıştır.[439] Kızılay 7500 çadır ile 13000 battaniye dağıtmış, Emlak Bankası ise 5 milyar lira vererek yardım kampanyası başlatmıştır.[440] İlişkilerin gergin olduğu Yunanistan ise depremden hemen sonra C-130 uçağı ile depremzedeler için malzemeler ve 21 kişilik bir sağlık ekibi göndermiştir. [441]

Depremden sonra ise Dinar'dan yoğun göç hareketleri başlamış, vatandaşlar özellikle Antalya, Denizli ve Isparta İllerine göç etmiştir. Bu dönem Dinar'ın 40.000 olan nüfusu 10 00'e düşmüştür.[442] Devlet de göç eden vatandaşlara 7 milyon liraya kadar kira yardımı yapılmasına karar vermiş; Maliye Bakanı İsmet Atilla, depremden zarar gören 70 çocuğun Maliye Meslek Liselerine alınacağını belirtmiştir.[443]

3.3.2. Sel

Türkiye coğrafi konumu ve doğal özellikleriyle sel afetinin sıklıkla görüldüğü bir ülkedir. Ülkemizde sel, çoğunlukla Karadeniz, Akdeniz ve Marmara bölgelerinde görülmekle birlikte şiddetli yağışlar sonucunda en çok insan eliyle doğal yapısı bozulmuş, yeşil örtüsü azalmış yerlere zarar vermiştir. 1990'lı yıllarda meydana gelen sel ve taşkınlara baktığımızda;

---

[438] Ramazan Demirtaş, vd., " Ekim 1995 Dinar Depremi", *49. Türkiye Jeoloji Kurultayı Bildiri Özleri,* TMMOB Jeoloji Mühendisleri Odası, ISSN 1019-0821, 1996, s.5.
[439]"BM'den 1500 Çadır", *Hürriyet,* 6 Ekim 1995.
[440]"Emlak Bankası Kampanya Başlattı", *Sabah,* 6 Ekim 1995.
[441]Teşekkürler Yunanistan, *Akşam,* 5 Ekim 1995.
[442]"Dinar Boşalıyor", *Milliyet,* 6 Ekim 1995.
[443] "Maliyeden Destek", *Hürriyet,* 8 Ekim 1995.

1990 yılının Haziran ayında Trabzon ve çevresinde sel ve heyelan sebebiyle 51 kişi hayatını kaybetmiş, 12 kişi kaybolmuş ve 59 kişi de ağır yaralanmıştır. [444] Bu felakette en çok Akçaabat, Çarşıbaşı, Söğütlü ve Tonya zarar görmüştür. Buradaki afetzedelere 150 çadır dağıtılmıştır. Söğütlü'de 20 ev yıkılmış, 150 ev de hasar görmüştür. Yine Söğütlü'de bulunan TEK'in enerji üretim sistemi yerle bir olmuştur. Felaketin ardından Trabzon'a 200 Giresun'a 100 milyon lira ödenek ayrılmış, ABD hükümeti de 10 bin dolar yardımda bulunmuştur. Aynı zamanda bölgeye 170 milyon liralık tıbbi malzeme ve ilaç gönderilmiştir. [445]

1991 yılının Mayıs ayında ise Elazığ, Bingöl ve Malatya'da şiddetli yağışlar sebebiyle oluşan sel suları 30 kişinin hayatını kaybetmesine, 16 kişinin ise kaybolmasına yol açmıştır. Elazığ'ın Arıcak ilçesinde yağan şiddetli yağışlar ilçe merkezinden geçen dereyi taşırmış, ilçenin haberleşme sistemini ise tamamen kesmiştir. Elazığ'da 12 kişi hayatını kaybederken kaybolan kişilerinin 5'inin cesedi bulunmuş, 2 kişi ise yaralanmıştır. Bingöl'de ise sel suları Genç ilçesine bağlı Selvi bucağının Yansöğüt ve Gündoğdu köylerini etkilemiş, Bingöl-Genç karayolu üzerinde bulunan köprü yıkılmıştır. Malatya'da şiddetli yağışlar içme suyu tesislerinde hasarlar oluşturunca kent merkezi susuz kalmış, Kozluk köyünde ise dağlardan yuvarlanan kayalar yaklaşık 100 evin yıkılmasına yol açmıştır. [446]

Yine 1991 yılının Ekim ayında İstanbul'da 3 gün aralıksız süren şiddetli yağışlar Esenyurt'ta 4 kişinin boğulmasına 12 kişinin ise yaralanmasına yol açmıştır. Aynı zamanda Esenyurt ve Haramidere'de bulunan gecekonduları su basmış, vatandaş eşyalarını kurtarma derdine düşmüştür. Elektrik ve su hizmetlerinin durduğu Çatalca'da ise 1 kişi hayatını kaybederken; toprak kayması sebebiyle gecekondular yıkılmış, 250 kişi okullara yerleştiriliştir.[447]

1992, 1993 ve 1994 yılları selin meydana gelmesi bakımından daha sakin geçerken 1995 yı lında, Türkiye'yi yine sel vurmuştur. İlk olarak Mayıs ayının başında Bitlis'te şiddetli yağışlar sonucu Bitlis Çay'ı taşmış ve 40 iş yeri yıkılmış, 5'i resmi 13

[444]"Sel Gitti Acı Kaldı", *Hürriyet*, 24 Haziran 1990, "Sel Kurbanları 51'e Yükseldi, 12 Kayıp Aranıyor", *Hürriyet,* 26 Haziran 1990.
[445]"Sel Kurbanları 51'e Yükseldi, 12 Kayıp Aranıyor, *Hürriyet,* 26 Haziran 1990.
[446]"Bahar Seli 30 Can Aldı, 12 Kayıp Var" *Güneş*, 17 Mayıs 1991.
[447]"Bereket Değil Felaket Getirdi", *Hürriyet,* 7 Ekim 1991, "Sel, Su Kesintisine Yol Açtı" *Hürriyet,* 8 Ekim 1991.

araç kullanılamaz bir hale gelmiş[448], pek çok yapıyı su basmıştır. Bu sel, Bitlis'e 1 trilyon lira zarar ettirmiştir.

İstanbul'da ise son 62 yılın en yağışlı temmuz ayının yaşanması, İstanbul'u afet bölgesine dönüştürmüştür. 4 günlük yağış sonrası meydana gelen selde Küçüksu Deresi taşmış, Adalar'dan 55, Bakırköy'den 90, Beşiktaş'tan 62, Beyoğlu'ndan 30, Fatih'ten 13, Gaziosmanpaşa'dan 165, İstinye'den 57, Kocasinan'dan 135, Kadıköy'den 224 Kartal'dan 285, Sarıyer'den 33, Üsküdar'dan 234 su baskını ihbarı gelmiş, toplamda 1383 yer sular altında kalmıştır.[449] Selin etkisiyle yer yer elektrik kesintileri yaşanmış, trafolar arızalanmış yada elektrik direkleri devrilmiş aynı zamanda binlerce dekar tarım alanı zarar görmüştür. Selden zarar gören vatandaşlara 2 milyar lira yardımda bulunulmuş, İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Recep Tayyip Erdoğan ise vatandaşlara ayni ve maddi yardımın yapılacağını belirtmiştir.

1995 yılının Temmuz ayında İstanbul sular altındayken, Isparta'nın Senirkent ilçesi de sağanak yağışlar sebebiyle sele teslim olmuştur. 13 Temmuz'da başlayan sağanak yağmur neticesinde selin ve heyelanın vurduğu bölgede 70 vatandaş hayatını kaybetmiştir. Çamurla kaplanan ilçe için 300 iş makinası, 3 eğitimli köpek kurtarma çalışmalarına katılmıştır. İlk etapta ilçeye 10 milyar lira gönderilmiş, çevre belediyelerden ekmek talep edilmiş, Kızılay, Turban ve İçişleri Bakanlığı tarafından seyyar mutfaklar kurumuştur. Yaşanan felakette 13.795 dekar ekili alan zarar görmüş, yetkililer tarafından toplam zararın 25 milyar lira civarında olduğu tespit edilmiştir.

Eylül ayında Rize'de meydana gelen sel sebebiyle elektrik, içme suları ulaşım ve haberleşme zarar görmüş, 10 kişi hayatını kaybetmiş, 10 kişi yaralanmış, mahsur kalan 22 kişi de yapılan çalışmalar sonucunda kurtarılmıştır. [450] Kasım ayında İzmir'de meydana gelen sel ise daha ciddi can ve mal kayıplarına sebep olmuştur. Güzelbahçe, Narlıdere ve Örnekköy'de en çok etkisini gösteren selde 55 kişi hayatını kaybederken[451] 50 kişi de yaralanmıştır. Sel sırasında kanalizasyonlar patlayınca halk, şebeke suyunun içilmemesi ve fareler konusunda uyarılmış, halka tankerlerle su dağıtılmıştır. Evlerin yıkıldığı, yolların balçık içinde kaldığı İzmir'de halka günde 15 bin ekmekle yeterli

[448]"Delişmen Selde Ölüm", *Akşam*, 4 Mayıs 1995.
[449]"Yağmura Teslim Olduk", *Cumhuriyet,* 12 Temmuz 1995.
[450], "Rize'de Kayıp 2 Çocuktan Umut Kesildi", *Akit* 2 Eylül 1995,"Rize'de Sel Bitti Acısı Kaldı", *Akit* 3 Eylül 1995.
[451] "Evim Gözümün Önünde Sele Kapılıp Gitti", *Akşam,* 6 Kasım 1995.

miktarda kuru gıda dağıtılmış, 2 seyyar mutfak hizmete sokulmuş, Kızılay tarafından 5 bin battaniye ile 200 çadır dağıtılmıştır.[452]

1990-1995 yıllarında meydana gelen sel ve taşkınların çoğunda vatandaşlar hayatlarını kaybetmiş ve afetin vurduğu bölge ciddi maddi ve manevi zarar görmüştür. Bu dönemde şiddetli yağışların sele ve taşkına dönüşmemesi için herhangi bir önlem alınmamıştır. Doğal afet meydana geldikten sonra bölgeye yardımlar götürülmüş, ardından tahrip olan bölgenin onarımına başlanmıştır. Günümüzde de bu dönemdeki kadar yoğun olmamakla beraber sel ve taşkınlar görülmekte, doğal afet vurduğu yerde ciddi can ve mal kaybına yol açabilmektedir.

3.3.3. Çığ

Türkiye'de, 1990 yılında 4, 1991'de 12, 1992'de 112, 1993'de 31, 1994'de 6, 1995'de 3 kere çığ düşmüştür. 5 yılda çığ düşmesinden toplam 507 kişi hayatını kaybetmiştir. [453]

1992 yılı çığ sayısının arttığı ve en çok ölümlerin verildiği bir yıl olmuştur. 1 Şubat 1992 tarihinde Güneydoğu'yu vuran çığ, Şırnak'ın Görmeç köyünde, 2 subay, 71 eri, Uludere Jandarma Bölük Komutanlığı'nda 2 eri, Siirt'te de Eruh'un Tünekpınar Jandarma Karakolu'nda 22 eri şehit ederken 56 köylünün de hayatını kaybetmesine sebep olmuştur.[454] Görmeç köyündeki enkaz çalışmaları hala devam ederken 3 Şubat 1992 tarihinde Şırnak'ın Seslice köyüne de çığ düşmüş felaket sonucu 4 kişi hayatını kaybederken 2 kişi de yaralanmıştır. [455]

Güneydoğu'da karlı kışın sebep olduğu çığ facialarının yaraları daha sarılamamışken 7 Şubat 1992 tarihinde düşen çığ sebebiyle Şırnak'ın Beytüşşebap ilçesine bağlı Boğazören köyünün Akçayol mezrasında 31, Bingöl'ün Solhan ilçesine bağlı Gençtavus köyünde de 7 kişi hayatını kaybetmiştir[456]. Aynı hafta içinde Batman'ın Sason ilçesine bağlı Kaşyayla, Kayadüzü, Taşvuya ve Dörtbölük köyüne, Kozluk ilçesine bağlı Akçakışla köyüne, Gercüş ilçe merkezine, Diyarbakır'ın Karakaya köyüne, Elazığ'ın Buzludere, Güllüce ve Yarımtepe köyüne, Erimli mezrasına çığ düşerek

[452]"Büyük Afet", *Akit,* 5 Kasım 1995.
[453] Japonya Uluslararası İşbirliği Ajansı, *Türkiye'de Doğal Afetler Konulu Ülke Strateji Raporu,* Ankara 2004, s.38-40.
[454]"102 Şehit", *Sabah,* 2 Şubat 1992, "Türkiye Ağlıyor", *Sabah* 3 Şubat 1992.
[455]"Bir Çığ Felaketi Daha!" *Meydan*, 4 Şubat 1992.
[456]"95 Kişi Daha Öldü", *Meydan,* 9 Şubat 1992.

toplamda 57 kişinin canını almış, Arıcak ilçesinin Güllüce, Kırkbulak ve Yarımtepe köyleri tehlikesine karşı boşaltılmıştır.[457]

Yaşanan felaketlerinden sonra, afetzedelere pek çok kurum ve kuruluştan yardım gelmiştir. Sağlık Bakanlığı 1 yıllık bütçesini 1 ayda afetzedeler için kullanmış, Türk-Alman Vakfı yardım paketi hazırlamış, UNESCO yarısı nakit yarısının da okul yapımında kullanılacağı 50 bin dolarlık yardımda bulunmuş, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği 100 milyon lira bağışlamış, DYP Grup Başkanvekili Güneş Müftüoğlu hem Grizu hem de çığ felaketzedelerine 1 milyon lira yardımda bulunacaklarını belirtmiş, Türkiye İş Bankası yardım kampanyası başlatmış, Sanayi ve Ticaret bakanlığı 2 ton yağ yollamıştır. Dönemin Başbakanı Süleyman Demirel ise felaketzedelere 1 Trilyonluk yardımın yapılacağını Emekli Sandığından hayatını kaybeden subayların ailelerine 170'şer, erlerin ailelerine 107'şer, milyon lira verileceğini ve maaş bağlanacağını söylemiştir. [458]

Yaklaşık 1.5 ay Doğu ve Güneydoğuanadolu'da çığ felaketinin sürdüğü bu dönemde PKK'nın askeri kanadı ERNK, çığ felaketlerinin PKK tarafından yaptırıldığı şeklinde açıklamalar da bulunmuştur. ERNK'nin bu açıklaması Ankara'daki yetkili çevrelerce PKK'nın her zaman başvurduğu propagandaya ve kendi yandaşlarına moral vermeye yönelik uydurmalarından bir tanesi şeklinde yorumlanmıştır.[459]

1992 yılında zorlu bir kış geçiren Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesini yaklaşık 1 sene sonra 18 Ocak 1993 tarihinde yine çığ vurmuş, Bayburt'un Üzengi köyünde 56 kişi yaşamını yitirirken 22 kişi de yaralanmıştır.[460] Ölümcül çığlardan bir tanesi de 2 Şubat 1994 tarihinde 17.00 sularında Hakkari'nin Çukurca ilçesine bağlı Çeltik Köyü'ndeki Jandarma Karakolu'nu vurarak 12 güvenlik görevlisinin yaşamını yitirmesine sebep olmuştur; yardıma giden helikopter ise kar ve tipi sebebiyle düşmüş, Pilot Yarbay Yusuf Turgut ve bir er yaralanmıştır.[461] 1995 yılı ise çığ felaketi bakımından daha sakin geçmiştir.

3.3.4. Heyelan

Bir diğer ismi toprak kayması olan heyelanlar, bu dönemde çoğunlukla şiddetli yağışların oluşturduğu sel felaketiyle birlikte meydana gelmiştir. 1990 Haziranında

[457] "Çığ Dün de 54 Can Aldı", *Sabah,* 8 Şubat 1992.
[458]"Çığ Can Almaya Devam ediyor", *Sabah,* 5 Şubat 1992.
[459]"PKK'nın Olayı Üstlenmesi Propaganda" *Milliyet,,* 4 Şubat 1992.
[460]"Çığ'ı Düşüren Bir Avcı", *Meydan,* 21 Ocak 1993.
[461]"Yardıma Giden Helikopter Dağa Çakıldı'', *Gün,* 4 Şubat 1994.

Trabzon ve Giresun çevresinde, 1991 yılında Zonguldak ve çevresinde, 1995 yılında ise Isparta ve çevresinde ve Rize'de gerçekleşen sel felaketlerini buna örnek verebiliriz.

10 Nisan 1993 tarihinde Sinop'taki heyelan vakası ise; şiddetli kar yağışlarının, özellikle yüksek kesimlerde kar kalınlıklarının artması ve havaların ani olarak ısınması sonucu toprak sularının doygun hale gelmesi sebebiyle meydana gelmiştir. Yaşanan afet sonrasında Sinop merkez ilçesine bağlı 3 köyde, Ayancık'a bağlı 34, Türkeli ilçesine bağlı 7, Gerze iline bağlı 6, Dikmen ilçesine bağlı 5, Durağan ilçesine bağlı 1 köy olmak üzere toplam 112 ev zarar görmüş ve evlerin hepsi heyelanların devam etmesi tehlikesine karşı boşaltılmıştır. Afetzedelere ise, Afet İşleri Genel Müdürlüğü'nün acil yardım olarak gönderdiği 100 milyon lira ile gıda ve giyecek yardımında bulunulmuştur. Kızılay'dan ise çadır istenmiştir.[462]

3.3.5. Zonguldak Kozlu Maden Faciası

3 Mart 1992 tarihinde Türkiye Taşkömürü Kurumu Kozlu Müessese Müdürlüğü'ne ait Kozlu İncirharmanı maden ocağında saat 20.20 sıralarında grizu patlaması meydana gelmiştir.[463] Patlama sırasında maden ocağında bulunan 700 işçinin 263'ü hayatını kaybetmiştir. Madenin içerisinde bulunan zehirli gazlar sebebiyle zaman zaman ara verilen kurtarma çalışmalarında 77 yaralı işçi kurtarılmış ve bu yaralılar, Devlet ve SSK hastanelerine yatırılmıştır. Ocağın içerisinde devam eden yangınlar kurtarma ekiplerinin cesetlere ulaşmasını engellediğinden 147 ceset ise 5 ay sonra çıkarılmıştır.[464]

Maden işçilerinden Burhan Öztürk faciayı şu sözlerle anlatmıştır: [465]

> "Yukarıdan aşağıya bir toz bulutu geldi. Kafamdaki bareti fırlattı. Grizu olduğunu söylediler. Birkaç arkadaş yukarı doğru kaçmaya başladık. Her yer dumandı. 1 saatte 3 kilometre yürüyerek kuyu dibine geldik. Oradan da asansörle bizi yukarı çıkardılar. Yürürken bir madenci 'Beni kurtarın' diye bağırıyordu. Onun yanına gittik. Yüzü kan içindeydi. Kurtarmaya çalıştık ama olmadı. Mecbur bırakmak zorunda kaldık. Çok zor nefes alıyorduk. Oksijen yetersizdi. Yukarıya çıkmamız gerekiyordu. Sonra bir madencinin cesedini gördük. Her tarafı su basmıştı. Yerlerde baretleri görüyorduk. Yukarıya çıkınca anladık olayın büyüklüğünü. Çoğu arkadaşımızı orada

[462]"Karadeniz'i Heyelan Korkusu Sardı", *Cumhuriyet,* 12 Nisan 1993.
[463]"Zonguldak'ta Grizu Faciası'', *Sabah* 4 Mart 1992.
[464]"Şehit Madencilere 5 Ay Geciken Tören" *Milliyet*,, 3 Ağustos 1992.
[465]http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/263-madencinin-oldugu-kozlu-faciasinin-yil-donumu-28347483, Erişim Tarihi: 6 Ocak 2020.

yitirdik. Allah rahmet eylesin. Recep'in cesedi de 1 yıl sonra çıktı. Baret numarasıyla kendisini teşhis etmişler o zaman. Her gün beraber işe gidip gelirdik.*"*

Faciadan sonra yakınlarını kaybeden aileler için yardım kampanyası başlatılmış bu kampanyayla birlikte 5 milyar lira toplanmış ve ailelere eşit miktarda dağıtılmıştır. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı Mehmet Moğultay ise faciada yaşamını yitiren işçilerin ailelerine 2.5'ar milyon lira avans verileceğini söylerken;[466] 32 bin maden işçisinin üye olduğu "Amele Birliği" sosyal kuruluşu da yakınlarını kaybeden ailelere 4.5 milyon lira yardımda bulunacağını belirtmiştir. Amele Birliği Başkanı Şeref Çakar yapılacak olan yardımın ölen maden işçilerinin çocuklarına ilk,orta ve lise öğrenimleri sırasında da devam edeceğini ve üniversiteye geçen çocuklara karşılıksız burs verileceğini söylemiştir.[467]

Genel Maden İşçileri Sendikası Hukuk Danışmanı Cemalattin Atağan devlet tarafından ölen işçi ailelerine verilecek tazminatı "Ölen işçinin eş ve çklarına kıdem tazminatı ile TTK'da kalan ücret, ikramiye, prim ve toplu sözleşme farkları ödenecek. Manevi tazminattan, ölen maden işçinin eş ve çocukları ile birlikte anne, baba ve kardeşleri de yararlanacak. Destek yoksun kalma tazminatı ise sadece eş ve çocuklarına ödenecek**.**" [468] sözleriyle açıklamıştır.

3.3.6. Ümraniye Çöplüğü Patlaması

28 Nisan 1993 tarihinde İstanbul'un Anadolu Yakası'nda bulunan Ümraniye Hekimbaşı'ndaki çöplükte bir çevre faciası yaşanmıştır. Sabah saat 10.00 sularında çöplükte açığa çıkan metan gazının birikip patlaması sonucunda çöp dağı, Kazım Karabekir Mahallesi'ndeki derenin kenarında bulunan 30'a yakın evin üzerine çökmüş, yer yer çıkan yangınlar itfaiye ekipleri tarafından söndürülmüş, yeni bir patlama olasılığına karşı bölge boşaltılmıştır.[469] Belediye dozerlerinin, itfaiye ekiplerinin askeri birliklerin ve çevik kuvvet ekiplerinin katıldığı kurtarma çalışmalarında 39 kişinin hayatını kaybettiği anlaşılmış[470], hayatını kaybeden 12 kişinin ise cesedine ulaşılamamıştır.

[466]"Facia İçin Soruşturma", *Sabah,* 7 Mart 1992.
[467]"Maden İşçisine Eğitim Yardımı", *Milliyet,* 6 Ağustos 1992.
[468]"Grizu Faciasına 5 Milyar", *Milliyet,* 20 Mart 1992.
[469]"Çöp Çığı Ölüm Saçtı", *Tercüman,* 29 Nisan 1993.
[470]"Doğa da Patladı Toplum da", *Akşam,* 9 Kasım 1995.

Patlamadan önce Ümraniye Belediyesi bir türlü kaldırılmasını sağlayamadıkları çöplük için 8 Mayıs 1995 tarihinde referandum yapılmasına karar vermiş ve seçmen yaşını 7 olarak belirlemiştir. Fakat referandum yapılamadan çöplük patlamış ve vatandaşa ve çevreye büyük zarar vermiştir. Ümraniye Belediye Başkanı Şinasi Öktem olay sonrasında "Buraya çöp döken Üsküdar, Beykoz ve Kadıköy Belediyelerini mahkemeye verdik. 8 Mayıs'ta çöplükle ilgili referandum yapacaktık. Delinin aklına gelen, başına geldi. Böyle olacağını biliyorduk."[471] Diyerek çöplüğün kaldırılması için o tarihe kadar yaptıkları girişimleri rapor halinde hazırlamıştır. Çevre Bakanlığı Müsteşar Vekili Aytaç Bilgiç ise "Biz, 11 Ağustos 1992 tarihinde, tüm Türkiye genelinde belediyelere, çöplüklerin ıslahı tedbirleri ile ilgili bir genelge gönderdik. Ümraniye Belediyesi'nin bugüne kadar bize bu manada bir talepleri olmamış, tabii bu üzücü kaza meydana gelmiştir. "[472] Demiştir.

Felakette hayatını kaybeden Dilber Çınar, Zehra Çınar, Şehriban Çınar, İpek Çınar, Ayşe Öztürk, Ayça Öztürk, Saime Öztürk, Recep Öztürk, Melek Öztürk,Ayla Öztürk, Gülnihal Yağcı, Sema Yağcı, Seda Yağcı, Keziban Nazmiye Çetinkaya, Fadime Çetinkaya, Ayşe Çetinkaya, Münire Bayrak, Beyaz Bayrak, Keziban Acar, Ziynet Öneryıldız, Gülnaz Öneryıldız, Selahattin Öneryıldız, İdris Öneryıldız, Fatma Öneryıldız, Mesut Öneryıldız, Abdülkerim Öneryıldız ve Zeynep Öneryıldız'ın cesetleri'ne ulaşılırken Nebahat Çınar, Barış Çınar, Berivan Çınar, Gülizar Ayan, Nevriye Ayan, Asiye Ayan,Songül Ayan, Hasan Şahin, Serkan Şahin, Hasan Kaya, Tuncay Asil ve Remziye Öneryıldız'ın cesetlerine yapılan çalışmalar sonucunda ulaşılamamıştır.[473] Hayatını kaybeden vatandaşlar adına dere kenarına TBMM ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından anıt yaptırılmıştır.[474]

Vatandaşların yaşadıkları acı ve içinde bulundukları durum içler acısıdır. Yaşanan felakette kimi vatandaş evini ya da aile ferdini kaybederken, kimisi metan gazı sebebiyle görme yetisini kaybetmiştir. Bazı vatandaşlar ise yaşadıkları acıya dayanamayarak ikamet ettikleri bu bölgeyi terk etmiştir. Acı durumla karşı karşıya kalan 5 aile 1999 yılında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne başvurarak haklarını aramıştır. Yıllarca süren dava sonucunda Türkiye'nin 1993 yılındaki faciada aile fertlerini kaybeden Cemil Öztürk'e 27

[471]"Faciayı Önleyemedik", *Hürriyet,* 29 Nisan 1993.
[472] "Bakanlık: Herkesi Uyardık", *Cumhuriyet,* 29 Nisan 1993.
[473] "Kurbanların Kimlikleri", "Kayıpların Kimlikleri", *Hürriyet,* 30 Nisan 1993.
[474]https://www.gzt.com/lugat/28-nisan-1993-umraniye-coplugu-patladi-39-kisi-hayatini-kaybetti-3344892, Erişim Tarihi: 26 Temmuz 2019.

bin Euro, Osman Yağcı'ya 18 bin 500 Euro, Lütfullah Acar'a 16 bin Euro'yu 2007 yılında ödemesi kararlaştırılmıştır.[475]

Felaketten sonra çöplüğün bulunduğu alan afet bölgesi ilan edilmiş, gecekondu sakinleri Büyükşehir Belediyesi tarafından afet konutlarına yerleştirilmiştir. Çöplük ise üstü toprakla örtülerek kapatılmış ardından ağaçlandırılmıştır. Daha sonra ise çöplük alanına sosyal tesisler ve spor tesisleri yapılmıştır.

3.4. Toplumsal Hareketler

3.4.1. Büyük Madenci Yürüyüşü

Türkiye'nin yakın tarihinde ve basınında önemli bir yer tutan; Zonguldak Maden işçilerinin Ankara yürüyüşü, Türkiye Maden-İş Sendikası ile KamuSen arasında gerçekleşen ve Türkiye Kömür İşletmeleri'nde çalışan 28 bin 500 işçinin toplu sözleşmelerini içeren görüşmelerde ücretler hakkında uyuşmazlığa gidilmesiyle başlamıştır.

Yapılan görüşmelerde uyuşmazlığa gidildiği belirtildikten sonra Türkiye Maden-İş Sendikası Başkanı Hasan Hüseyin Kayabaşı, daha önce Türkiye Taş Kömürü Kurumu'nda ve Maden Tetkik ve Arama'da çalışan bin civarında işçi için uyuşmazlıkta olan Genel Maden İş Sendikası Başkanı Şemsi Denizer ile birlikte bir basın toplantısı düzenleyerek; 60 günlük toplu pazarlık süresinde havanda su dövüldüğünü söylemiş ve "Yaşam ücretini vereceklerdir veya kömürü bizzat çıkaracaklardır" sözleriyle de ağır koşullar altında çalışan ve asgari düzeyde bir maaş alan maden işçilerinin bu çemberi kırmaya ve istedikleri yaşam ücretini de almaya kararlı olduklarını belirtmiştir.[476] TİSK ise sözleşmelerde yaşanan bu uyuşmazlıkları enflasyonla açıklamış, aynı zamanda politik nedenlerin de olduğunu belirterek; bazı sendikaların yapılacak grevler ile erken seçimin olacağını düşündüğünü, Türk-İş'in ise bu gerginliği kopma noktasına götürmeyeceğini söyleyerek;[477] gerginliğin giderek arttığı ortamda geri adım atmamıştır.

16 Kasım 1990 tarihinde sözleşmelerinde uyuşmazlık yaşanan TKİ'ye bağlı 13 işletmedeki, 28 bin 500 maden işçisi hem uyuşmazlığı hem de Kamu-Sen'in tutumunu

[475] https://www.haberturk.com/yasam/haber/158851-aihmden-turkiyeye-500-bin-tl-ceza, Erişim Tarihi: 26 Temmuz 2019.

[476] *"28 Bin İşçi Daha Grev Kapısında", Tercüman,* 9 Kasım 1990.
[477] "Sözleşmelerde Yüksek Gerilim", *Cumhuriyet*, 15 Kasım 1990.

protesto etmek amacıyla; viziteye çıkarak üretimi durdururken 17 Kasım'da Zonguldak ve yöresindeki 45 bin maden işçisinin sözleşme problemlerini görüşmek üzere; Zonguldak ile alakalı siyasal ve demokratik örgütlenmeler, bütün partilerden milletvekilleri, bilim adamı, yazar ve sendikacının da katıldığı Zonguldak Kurultay'ında, Genel Maden-İş Sendikası Genel Başkanı Şemsi Denizer, Devlet Bakanı İbrahim Özdemir'in "Büyüteç" programında yaptığı açıklamalardan sonra sözleşmeler için umudun kalmadığını ve bu durumu protesto etmek için 20 Kasım'da grev kararının alınacağını 30 Kasım'da[478] ise greve başlanacağını bildirmiştir.

Maden işçileri, kendi hayat şartlarını iyileştirecek bir ücret artışında bulunurken; Zonguldak'ta gerçekleşen kurultaya katılan siyasi partilerden, SHP Genel Sekreter Yardımcısı Ertuğrul Günay, DYP TBMM Grup Başkan Yardımcısı Köksal Toptan ANAP Zonguldak Milletvekili Pertev Aşçıoğlu, DSP, HEP Genel Başkanı Fehmi Işıklar Sosyalist Parti Genel Sekreteri Yalçın Büyükdağlı, Zonguldak Belediye Başkanı Yüksel Aytaç gibi temsilcilerin imzaladığı, sözleşmelerde yaşanan uyuşmazlığın greve gerek kalmadan ve ülke ekonomisini kayba uğratmadan, TTK'nın zararlarından işçiler sorumlu tutulmadan olumlu sonuçlanmasını istediklerini, maden işçisinin insan onuruna yaraşır düzeyde ve emeğinin gerçek karşılığının alması gerektiğini belirttikleri ortak bir açıklamada bulunmuşlardır.[479]

Yapılan bu açıklamadan sonra, 24 Kasım'da SHP, "Emek ve Barış" mitingi düzenlemiş; partinin genel başkanı Erdal İnönü, madenci bareti giyerek grevi ertelemenin bir çözüm olmadığını dile getirmiş, "Avrupa sözleşmelerinin altını imzalamak kolay ama Türk insanı da emeğinin karşılığını istemek hakkına sahip değil midir"[480] sorusuyla maden işçilerinin greve başladıkları takdirde yanlarında olacağını söylediği bu miting, vatandaşların büyük bir ilgisiyle izlenmiştir.

Maden işçilerine siyasi partilerden ve vatandaşlardan destekler yağarken; dönemin cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın Zonguldak'taki kömür havzasında çıkarılan ve satılan kömürün maden işçilerinin ücretlerini karşılamadığı ve bu sebep dolayısıyla da ücretlerde yüksek bir artışın olmayacağını belirtmesi üzerine, Genel Maden-İş Sendikası ile Kamu-Sen arasında yapılacak son görüşmelerden de Genel Maden-İş Sendikası'nın anlamı ve işlevi kalmadı denilerek vazgeçmesiyle sonuçlanmıştır. 30 Kasım'da ise maden

[478] "İşçiler Hak Arayışında", *Güneş*, 18 Kasım 1990.
[479] "Siyasi Partiler Madencinin Arkasında", *Cumhuriyet,* 19 Kasım 1990.
[480] "İnönü: ANAP'ın Ekmeğine Yağ Sürmeyelim", *Günaydın,* 25 Kasım 1990.

işçileri, Zonguldak'ta grevlerine yürüyüşlerle başlamış, on binlerce işçi hükümetin ve cumhurbaşkanının istifasını isteyerek; slogan ve türküler eşliğinde, ocaklardan Genel Maden-İş Merkezi'nin önüne kadar yürümüştür.[481]

30 Kasım'da başlayan maden işçilerinin grevleri, pek çok kesimden destek görmüş; siyasilerden Bülent Ecevit, Erdal İnönü ve Süleyman Demirel Zonguldak'a giderek maden işçilerine desteklerini belirtmiş, Teksif, Özdemir-İş, Otomobil-İş, Mess işyerleri için, Selüloz-İş Sendikası ise SEKA işyerleri için grev kararı almış[482], Bakırköy Belediye Tiyatroları "Bedava Mı Sandın" adlı oyuna ek matine koyarak oyunun tüm gelirini maden işçilerine vererek[483], Zonguldak esnafı da yürüyüşlere katılarak ve yürüyüş saatlerinde dükkanlarını kapatarak; maden işçilerine destekte bulunmuştur. Her gün maden işçileri; eşleri, çocukları ve yerel esnafla mitinglerine devam etmiş, her geçen gün madencilere verilen destek artmış; grevin 16. Gününde konser vermek iç Zonguldak'a aydın ve sanatçıların geleceği haberi duyulunca sendikaya gelen kalabalık sebebiyle ve izdiham yaşanmasıyla, Edip Akbayram, Mehmet Gümüş, Hüseyin Başaran ve İlhan İrem'in konserleri iptal edilmiştir.[484] Grevin 24. Gününde ise TMMOB'ye bağlı bütün odaların ve şubelerin yöneticileri, İstanbul Barosu Yönetim Kurulu, İzmir Anakent Belediye Başkanı Çakmur, İstanbul Kamu Çalışanları Sendikal Haklar Platformu, Eğit-Sen, Tüm-Bel Sen, Tek Gıda-İş Sendikası'na bağlı birçok şubeden yönetici ve işçiler, Zonguldak'a gelerek yürüyüşe katılmıştır.[485]

Maden işçilerin direnişi kar kış demeden toplumdan da destek görerek büyümeye devam ederken; hükümetle yapılan görüşmelerden hiçbir sonuç alınamaması sebebiyle, ilk olarak 3 Ocak 1991 tarihinde Türk-İş'in işçileri bir günlük iş bırakma eylemi, 4 Ocak 1991 tarihinde de genel grev ve arkasından da büyük Ankara yürüyüşü yapılmasına karar vermiştir. Hükümetin greve karşı tutumu ise sert olmuş; Ankara 6. ve 8. İş Mahkemeleri, Kamu İşveren Sendikası'nın başvurusunun ardından Türk-İş'in 1 günlük iş bırakma eylemini, yasadışı grev oluşturabileceği sebebiyle "ihtiyati tedbir" kararı almış, Başbakan Yıldırım Akbulut yasadışı greve karşı her türlü hukuki işlemin yapılacağını açıklamış, Devlet Bakanı Cemil Çiçek 3 Ocakta eyleme katılacak işçilerin Pazar yevmiyelerinin

[481]"Kara Elmas Diyarında Sinirler Gergin", *Sabah,* 1 Aralık 1990, s.19., "Kömür İşçisine Halk Sahip Çıktı", *Milliyet,* 1 Aralık 1990.
[482]"Greve Esnaf Desteği", *Tercüman,6 Aralık* 1990, "Grevde Rekor", *Tercüman,* 29 Aralık 1990, "Grevler Arka Arkaya Geliyor", *Cumhuriyet*, 4 Aralık 1990.
[483]"Madenciler İçin Tiyatro", *Cumhuriyet,* 22 Aralık 1990.
[484]"Grevde Karnaval", *Cumhuriyet,* 16 Aralık 1990.
[485]"Meydan Madencinin", *Cumhuriyet,* 24 Aralık 1990.

kesilmesi hatta gerekirse işten çıkarılmalarının gerektiğini savunmuş, Cumhurbaşkanı Turgut Özal ise yayınladığı yeni yıl mesajında işçiler ve hükümet arasındaki problemlere değinerek sorunların uzlaşma ile çözülmesi gerektiğini, zorbalıkla hak alınamayacağını ve herkese kanunların eşit tatbik edildiğini, kanunları çiğnemek isteyenlerin karşısında ise devleti bulacağını söylemiştir. Hükümetin sert tutumu ise eleştirilerle karşılanmış; SHP lideri Erdal İnönü, cumhurbaşkanı Özal'ın her şeye karıştığını söyleyerek ücretler hakkında olumlu bir sonuç alınamazsa bunun sorumlusunun Özal olacağını belirtmiştir.[486]

Hükümetin sert tutumunun bilinmesine rağmen işçiler, 3 Ocak 1991 tarihinde, İstanbul Ankara İzmir gibi büyük şehirlerde gerçekleşmiş; pek çok belediye otobüsü ve vapur sefere çıkmamış; ulaşım sekteye uğramış, çöpler toplanmamış, Batman TPAO'da üretim durmuş, Mersin ve İzmir rafinelerinde üretim yarıya düşmüş, İstanbul'da işçilerin çoğunlukta olduğu yerlerde esnaf dükkanlarını kapatmış, Sümerbank Beykoz Kundura Fabrikası'nın çalışanları eylemi yürüyüş gösterisi ile yapmıştır.[487] Bir günde 500 kişi gözaltına alınmış olsa da bir günlük iş bırakma eylemi ülke genelinde olaysız geçmiştir. Bir günlük eyleme; demiryolu, havayolu, PTT, Atatürk Orman Çiftliği, Türk Metal, Özdemir-İş, Otomobil-İş ve Çelik-İş sendikalarının çalışanları gibi farklı sektörlerden yaklaşık bir milyon 700 işçi katılmıştır. [488]Eylemin ardından ise 4 ocakta işçiler, Ankara yürüyüşüne başlamışlardır.

4 Ocak 1991 tarihinde Zonguldak'ta başlayan "Büyük Ankara Yürüyüşü", maden işçilerinin eşleri ve yakınlarının da katılımıyla saat 09.30'da başlamış, ilk gün 7 saatte "Ankara'ya kar yağıyor üşümedin mi? Özal sen bu işin sonunu düşünmedin mi?", sloganlarıyla 23 km yürüyerek Karamanlar Köyü'ne ulaşan daha sonra da Devrek'e giden madenciler, geceyi Devrek'te geçirmişlerdir.[489] Yürüyüşün 2. Gününde Genel Maden-Sendikası Başkanı Şemsi Denizer ile Başbakan Yıldırım Akbulut Bolu'da görüşmüş fakat bu görüşmeden de bir sonuç alınamamıştır ve aynı günde maden işçileri yürüyüşlerine devam ederken; Dorukhan Tüneli girişinde asker barikatıyla karşılaşmıştır. Daha sonra barikatın açılmasıyla ikinci günde madenciler Mengen'e ulaşmıştır.[490] Üçüncü günde de

[486]"Genel Greve Hükümetten Sert Tavır", *Sabah,* 27 Kasım 1990, "Aykut, Özal'a Hangi Bakanı Şikayet Etti", *Sabah,* 29 Aralık 1990, "Eylem Gerginliği", *Cumhuriyet,* 29 Aralık 1990, "3 Ocak Atışması Sertleşiyor'', *Cumhuriyet,* 30 Aralık 990.
[487]"İşçiden İktidara Uyarı", *Türkiye,* 4 Ocak 1991, "İşçinin Tarihsel Eylemi", *Cumhuriyet,* 4 Ocak 1991, "2 Milyon İşçi Dün İş Başı Yapmadı !", *Meydan,* 4 Ocak 1991.
[488]"Genel Greve Bir Milyon 700 Bin İşçi Katılacak" , *Sabah,* 24 Aralık 1990.
[489]"Özal İşçi Düşmanı!", *Meydan,* 5 Ocak 1991, "İşçinin Büyük Yürüyüşü", *Güneş,* 5 Ocak 1991.
[490]"Mengen'de Gergin Bekleyiş", *Güneş,* 6 Ocak 1991, "Yürüyüşe Devam", *Günaydın,* 6 Ocak 1991, s.1.

Deller Köprüsü'nde Jandarma ve çevik kuvvetin kurduğu barikatlarla işçilerin önü kesilmiş, İstanbul'dan Zonguldak'a ilaç, battaniye ve yiyecek yardımı gönderilmiş ve bu yardım sadece işçilere değil; polis ve çevik kuvvete de verilmiştir, hükümet ise ''yürüyüşe son verilmezse görüşmeyiz'' tutumunu ısrarla sürdürmüştür.[491] Her ne kadar SHP Genel Başkanı İnönü'nün ve Türk-İş Genel Başkanı Şevket Yılmaz'ın arabuluculuk yapmasına rağmen hükümet geri adım atmamışsa da madenciler direnmiş; madenci eşlerine geri dönmeleri söylenmişse de kadınlar geri adım atmamış ve ''Ölmek var, dönmek yok'' sloganlarıyla yürüyüşe devam etmişlerdir.[492]

Dördüncü günde Mengen'den başlanılan yürüyüş 12 km uzaklıkta olan başka bir barikatla karşılaşılana kadar devam etmiş; kurulan bu yeni barikatın önünde polisler ellerindeki listelerden isimler okuyarak 200 kişiyi yasaya aykırı yürüyüşe katıldıkları gerekçesiyle gözaltına almıştır. Polisin kurduğu barikatı zorla geçme gibi bir niyeti olmadıklarını belirten Denizer, hava şartlarını kötü olması sebebiyle yürüyüşün daha fazla ilerleyemeyeceğini bu yüzden Mengen'e dönüleceğini fakat Mengen'den daha geriye de gidilmeyeceğini belirtmiş; işçiler, Devlet Bakanı İmren Aykut ile Denizer arasında yapılacak olan görüşmeyi Mengen'de beklemiştir.[493] 112 km yol alınan yürüyüşün beşinci ve son gününde ise; Şemsi Denizer'in, Bakan Aykut ile görüşmesinden sonra yaptığı ve ücretlerin hesaplanması yönteminde anlaşmaya varıldığını, başbakan Yıldırım Akbulut ile de ücretleri konuşacaklarını belirttiği konuşmasından sonra, Denizer Ankara'ya maden işçileri ise alınan karara uyarak Zonguldak'a dönmüştür.[494]

Emeklerinin karşılığını almak isteyen, bunun için çabalayan, toplumun ve birçok siyasinin desteğini alan, gittiği her yerde desteğini artıran, 10 binlerle başlayan yürüyüşünü 100 binlerle bitiren, 3 günde 112 km yolu soğuk, kar, kış demeden üzerinde battaniye ile yeri geldiğinde sokaklarda uyuyarak ve eşlerinin desteğini her zaman yanında bularak hükümete karşı direnişini hiçbir aykırılık yapmadan gerçekleştiren maden işçileri; Körfez Savaşı'nın başlaması sebep gösterilerek 60 gün grevin yasaklanması ve Bakan Aykut ile Denizer arasında geçen ve yine sonuç alınamayan görüşmelerden sonra nihayet 6 Şubat'ta 4.5 saat görüşmenin ardından Genel Maden-İş Sendikası ile Türk Kamu-Sen arasında işçilerin ücretlerini; birinci yılın ilk altı ayı için ortalama 50 bin lira, ikinci altı ay için ise 64 bin liraya çıkarılmış 3. Altı ayda ücretler

[491] "Barikat Gerginliği'' *Günaydın,* 7 Ocak 1991. .
[492] "Kadınlar Eşlerini Yalnız Bırakmadı", *Günaydın,* 7 Ocak 1991.
[493] ''*Yürüyüşe İtidal Freni*'', *Milliyet,* 8 Ocak 1991, "*Madenciler Bekleyişte", Milliyet,* 8 Ocak 1991.
[494] *"İşçi Döndürüldü", Güneş,* 9 Ocak 1991.

ortalama 80 bin lira 4. Altı ayda ise 100 bin civarı olacak şekilde maden işçilerinin tam olarak istediği zam olmasa da %147 zam ile son bulmuş.[495] Aylar süren emekler ve uğraşlar sonucu maden işçileri Türkiye tarihinde hatırlanacak olan bu grevi sona erdirmiştir.

3.4.2. Sivas Katliamı

Sivas Katliamı, Türkiye Cumhuriyeti'nin yakın tarihinde din, siyaset ve toplumsal hareketi bir arada barındıran günümüzde de güncelliğini koruyan önemli olaylardan biridir.

2 Temmuz 1993 tarihinde Sivas'ta Geleneksel Pir Sultan Abdal şenlikleri için pek çok sanatçı toplanmıştır. Şenlikler için gelenler arasında Aziz Nesin de bulunmaktaydı. Nesin bu dönemlerde Salman Rushdie'nin *Şeytan Ayetleri* isimli kitabının çevirisini yapmasıyla muhafazakâr kesimin oldukça dikkatini çeken ve tepki gösterdiği bir isimdi. Yine şenlikler sırasında yaptığı röportajında dini görüşü hakkındaki konuşmasıyla orada bulunan kişiler galeyana gelmiş ve bugün Madımak Olayları, Sivas Katliamı gibi isimlerle anılan olaylar baş göstermiştir.

Nesin'in 2 Temmuz sabahı standında kitaplarını imzalarken yapmış olduğu röportajında "(…) Ben Müslüman olmaya mecbur değilim. Ama Müslümanlara ve dinlere saygım var"[496], "(…) Allahu Taala'nın sözlerine ben inanmıyorum çünkü bunlara inanmam için aklımı kaybetmiş olmam lazım"[497] şeklinde sözler sarf etmesi orada bulunan bazı vatandaşları sinirlendirmiş ve Nesin'e "Niye bu insanların fikirlerine saygı duymuyorsun ?" gibi tepkilerin gelmesine sebep olmuştur.

Aynı zamanda, zaten gergin olan şenlikte, davulla gösteri yapan oyuncuların ezanı bastırmak istediği düşüncesi muhafazakâr kesimde hakim olmuş; cuma namazından çıkan öfkeli cemaat, "Vali istifa", "Şeytan Aziz", "İnançlarımızla alay ettirmeyiz", "Bu vali Sivas'ta Duramaz"[498] sloganlarıyla ilk olarak hükümet binasının önüne gelmiş buradan sonra binlerce kişiden oluşan kalabalık şenliklerin yapıldığı kültür merkezine yönelmiştir. Kültür merkezinin içerisinde Arif Sağ'ın konserine gelen kişilerden bazılarının dışarı çıkmasıyla iki grup arasında olaylar başlamıştır.

---

[495] *"Madenci Ucuza Gitti"*, *Meydan,* 7 Şubat 1991.
[496] *Madımak Yangını: Sivas Katliamı Davası*, (haz.Şenal Sarıhan), I, Ankara Barosu Yayınları, Ankara 2009, s.124.
[497] *Madımak Yangını: Sivas Katliamı Davası*, s.129.
[498] "Sivas'ta Fitne: 35 Ölü", *Türkiye,* 3 Temmuz 1993.

Olayların şiddeti büyürken polisin yetersiz olmasıyla olaylara müdahale edilememiş, göstericiler Ozanlar Anıtı'nı taşlamaya başlamıştır. Amerikan bayrağı yakıp, kültür merkezini taşlayan kalabalığın sayısı giderek artmış, saat 16.00 sularında çevre illerden ve ilçelerden 442 polis-jandarma-asker gücü gelirken kabalığın sayısı 5 bine ulaşmıştır.[499] Dönemin Sivas Belediye Başkanı Temel Karamollaoğlu konuşma yaparak grubu dağıtmaya çalışmış fakat kalabalık bir derece sakinleşse de ilerleyen zamanda tansiyon yeniden yükselmiştir.

Kalabalığın tepkisini azaltmak için ozanlar anıtının İç İşleri Bakanının talimatıyla kaldırılmasına karar verilmiş[500] fakat öfkeli kalabalık kaldırılan anıtı yerlerde sürükleyerek,[501] Aziz Nesin ve sanatçı, yazar ve oyunculardan oluşan diğer konukların kaldığı Madımak Oteli'ne doğru yönelmiştir.[502] Otelin önünde sayısı 15 bine kadar çıktığı belirtilen kalabalık oteli taşlamış, 19.50 sularında ise otelin önündeki arabalar yakılmış "Müslüman Türkiye" sloganlarıyla kalabalık tarafından otel ateşe verilmiştir. Oteli ateşe veren kalabalık, "Ya Allah, intikam, Allahuekber", "İslam'a uzanan eller kırılsın", "Yaşasın Şeriat" gibi sloganlarıyla hükümet konağını taşlamaya devam etmiştir.[503] Asker, 20.55 sularında havaya ateş ederek Sivas valisini hedef alan kalabalığı dağıtmaya çalışmış; 23.00 sularında ise sokağa çıkma yasağı ilan edilerek sokaklarda kontrol sağlanmıştır. Asker olaylara müdahale edene ve sokağa çıkma yasağı ilan edilene kadar ölülerin sayısı 37'ye yaralıların sayısı ise 60'a çıkmıştır.

Olaylar bir gün sonra basına bomba gibi düşmüş; günlerce Sivas Olayları üzerine yazılmış her gazete kendi dünya görüşü doğrultusunda olaylarda bir suçlu aramıştır. Olayların gerekli önlemler alınarak önüne geçilebileceği düşünüldüğünden dönemin SHP Genel Başkanı ve Başbakan Yardımcısı Erdal İnönü kendi partisi içinden dahi çok büyük bir tepki almış; kendisi hükümetle birlikte istifaya çağırılmıştır. Grup toplantısında milletvekillerinden ağır eleştiriler alan[504] Erdal İnönü ise olaylarda kendisinin de aldatıldığını İçişleri Bakanı'nı aradığında; kendisine Cumhurbaşkanı Demirel, Başbakan Çiller ve Genelkurmay Başkanı Güreş ile toplantıda görüşüldüğünü bu doğrultuda da şehre 6 bin askerin geleceğinin söylendiğini belirtmiş ve onun da bu sözleri teminat olarak kabul ettiğinden gerekli önlemlerin alındığını düşündüğünü söylemiştir. "Benim ordum

[499] "Bu Kara Aklanmalı", 4 Temmuz 1993.
[500] "Halka Saatlerce Yalvardım", *Türkiye,* 5 Temmuz 1993.
[501] "İşte Sivas Valisi'nin Raporu", *Günaydın*, 4 Temmuz 1993.
[502] "Sivas'ta Katliam", *Günaydın,* 3 Temmuz 1993.
[503] "İşte Sivas Valisi'nin Raporu", *Günaydın*, 4 Temmuz 1993.
[504] "Hedefteki İki Adam", *Meydan,* 8 Temmuz 1993.

yok ki, kendi ordumu göndereyim"[505] diyen İnönü, olaylarda yaşanan gecikmede kendisi kadar toplantıya katılan isimlerin de sorumlu olduğu olduğunu ifade etmiştir.[506]

Dönemin Sivas Belediye Başkanı Temel Karamollaoğlu ise otelden kurtarıldığı sırada "Vurun şu kafire", "Yakalayın şeytanı, kaçmasın" diyerek Nesin'i halka linç ettirmek istediği gerekçesiyle eleştirilerin odağı olmuş; basında Karamollaoğlu'nun Nesin'e yumruk attığı da belirtilmiştir. Karamollaoğlu ise yaptığı açıklamada fotoğraflardaki kişinin kendisinin olmadığını, Nesin kurtarılırken kendisinin Vali'nin yanında olduğunu, otelin önünde toplanan kalabalığı yatıştırmak için saatlerce konuşma yaptığını konuşmanın etkisiyle kalabalığın bir ara dağıldığını daha sonra kalabalığın yeniden toplanarak olayların başladığını, çıkan olayların da Alevi-Sünni kavgası olmayarak, Nesin'e duyulan tepki olduğunu söylemiştir.[507] Sivas Valisi Ahmet Karabilgin, şeriatçıların olaylara sebep olduğunu, Sivas halkının olaylara katılmadığını belirtirken[508] "Camiden çıkan kalabalığın kontrolü kaybedildi. Çevre illerden takviye kuvvet gelmesi gecikince paniğe kapıldık. Bir an sonumun geldiğini sandım" sözleriyle olaylardaki güvenlik yetersizliğine de değinmiş; Can Dündar'ın yönetmenliğini yaptığı Madımak Katliamı belgeselinde ise "araçlar yanarken tek bir itfaiye aracını otelin önüne ulaştırabilseydik kesinlikle oteli yaktırmazdık, itfaiye istekli miydi? İtfaiye de isteksizdi."[509] demiştir.

Dönemin Başbakanı Tansu Çiller de Sivas'ta vatandaşların Alevi-Sünni çatışmasından dolayı hayatlarını kaybetmediklerini Aziz Nesin'in tahrik edici konuşması sebebiyle olayların meydana geldiğini belirterek o dönem oldukça ses getiren şu sözleri söylemiştir:[510]

> "Ölen hiç kimse, Alevi-Sünni çekişmesinden dolayı ölmüş değildir. Hatta, otelin etrafını saran vatandaşlarımıza da hiçbir biçimde zarar gelmemiştir. Onlardan ölen ve yaralanan da yoktur."

Aziz Nesin ise 4 Temmuz'da gerçekleştirdiği basın toplantısında, yaşanan olayları anlatmıştır. Hükümetin aşırı dincilere tahkikat açmadığını fakat kendisini "tahrik eden" olarak belirttiğini söyleyen Nesin olayları şu sözleriyle yorumlamıştır:[511]

---

[505] "En Az Benim Kadar Sorumlular", *Meydan,* 8 Temmuz 1993.
[506] "En Az Benim Kadar Sorumlular", *Meydan,* 8 Temmuz 1993.
[507] "Halka Saatlerce Yalvardım", *Türkiye,* 5 Temmuz 1993.
[508] "Vali Karabilgin: Şeriatçilerin İşi", *Milliyet* 3 Temmuz 1993.
[509] "Vali: Paniğe Kapıldık" *Meydan,* 4 Temmuz 1993.
[510] "Başbakan: Tahrik Yok", *Türkiye,* 4 Temmuz 1993.
[511] "Aziz Nesin 'Ben Bahaneyim' Dedi", *Meydan,* 5 Temmuz 1993.

"Ben suçluysam 3 önemli kayıt var bunlar incelensin. Bir tanesi video kasetlerdir. Bir tanesi beni dinleyen binden fazla insandır. Bir tanesi de Sivas Valisi'dir. Vali diyor ki (Aziz Nesin'in konuşması bahane edildi). Bu bir Sünni-Alevi çatışmasıdır. Bunu anlamamak için geri zekâlı olmak lazım. (…) Türkiye bir felakete gitmektedir. On binlerce yığın (Şeriat isteriz) diye bağırıyor. Bazıları, Aziz Nesin'i suçluyor. Bu ayıptır. 8 buçuk saat (şeriat isteriz) diye bağırıp yapmadıklarını bırakmadılar. Ben tahrik etmişim. Ben tahrik etmişsem onları yakmak mı lazım."

Kendisini tahrik sebebi olarak gösteren İçişleri Bakanı Mehmet Gazioğlu için ise oldukça sert yorumlar yapan Nesin; İçişleri Bakanı'nın yaptığı açıklamalarda "tahrik var" diyerek yalan söylediğini bu yalana Cumhurbaşkanın da katıldığını; Bakanın daha minderi ısınmadan ilk icraatının yalan söylemek olduğunu belirtmiştir.[512] Çiller'in ise "Ezan sesi severim" açıklamasını; Çiller'in İslam'ın 5 şartını yerine getirmiş bir insan olmadığından oy almak için yapılan bir dalkavukluk olarak değerlendirmiştir.[513] Sivas Belediye Başkanı Temel Karamollaoğlu'nu ise olayları başlatmakla suçlamıştır.[514] Olanların kişisel sorun değil, Türkiye'nin bir sorunu olduğunu belirten Nesin ise "Türkiye Cumhuriyeti devleti şeriata teslim olmuştur. (…) Türkiye mahvolmak üzeredir"[515], "İyi ki Sivas'a gitmişim"[516] gibi sözleriyle tepkisini göstermiştir.

Köşe yazılarında da günlerce konuşulan olaylarda basının tutumu farklılık göstermiştir. Kimi gazetede olayların suçlusu Aziz Nesin ve Pir Sultan Abdal şenliklerine izin verenler olarak görülmüş; gerçekleştirilen eylem ise halkın mukaddes değerleri için yaptığı meşru bir savunma hareketi olarak tanımlanmıştır.[517] Kimisi Nesin'in hatalı davranışı olduğunu fakat bunun karşılığında verilen tepkiyi hak etmediğini,[518] kimisi Nesin'in 20. yüzyılda fikirlerini söyleyebileceğini buna tepkilerin de gelebileceğini fakat önemli ve zor olanın günün sonunda ortaya çıkabilecek olaylara müdahale edebilecek bir yönetim anlayışının olması gerektiğini ve bunun da Türkiye'de olmadığını[519], kimisi Türkiye'de artık ırk ayrımına dayalı terörün dışında inanç ayrımına dayalı terörün de eklendiğini belirterek güvenlik güçlerinin bu eylemleri engelleyemediğini ve hükümetin olayların sebebi Nesin'e duyulan tepkidir gibi sözlerle yaşanan felaketi hafifletmesinin

[512] "İyi ki Sivas'a Gitmişim", *Tercüman*, 5 Temmuz 1993.
[513] "İyi ki Sivas'a Gitmişim", *Tercüman*, 5 Temmuz 1993.
[514] "Nesin, Herkesi Suçladı", *Günaydın*, 5 Temmuz 1993.
[515] "Devlet Şeriata Teslim Oldu", *Cumhuriyet*, 5 Temmuz 1993.
[516] *Gösterilen yer.*
[517] "Politika Günlüğü", *Türkiye*, 4 Temmuz 1993.
[518] *Tercüman*, 4 Temmuz 1993.
[519] "Kolay Olmayan Yol", *Günaydın*, 3 Temmuz 1993.

yanlış olduğunu her partinin siyasi hesapları bir kenara bırakarak Sivas olaylarını kınamasının gerektiğini,[520] kimisi de İçişleri Bakanı Mehmet Gazioğlu'nda, mecliste ve basında suçluları savunma eğilimi olduğunu fakat yirmi birinci yüzyıla girerken böyle bir katliamın hiçbir nedenle haklı gösterilemeyeceğini, bu facianın yıllardan beri şeriatçılığa yapılan yatırımların doğal bir sonucu olduğunu ve kara irticanın planlı bir şekilde devlet olanaklarını kullandığını[521] köşe yazılarında belirterek olayları yorumlamıştır.

Yaşanan olaylarda en çok İçişleri Bakanı Mehmet Gazioğlu'nun açıklamaları dikkat çekmiş; Aziz Nesin'i ve kültür merkezinin önüne dikilen heykeli tahrik sebebi olarak gösterdiği konuşmasında saldırganlar için herhangi bir şey dememesi[522] eleştirilerin başlıca sebebi olmuştur. SHP Genel Sekreteri Cevdet Selvi, olayların başından beri konuşmalarında gerçekleri saptıran, makamında bir gün daha durmasının yeni sakıncalar yaratacağını belirttiği; İçişleri Bakanı'nın hemen istifa etmesinin gerektiğini[523] söylemesi, üzerine Gazioğlu "siyasi sorumluluğum olsaydı bana güvenoyu vermezlerdi"[524] sözlerini söyleyerek istifa etmeyi düşünmediğini belirtmiş; SHP Genel Başkanı ve Başbakan Yardımcısı Erdal İnönü ise Selvi'nin sözlerini "duygusal tepki" olarak değerlendirmiş; söylenen sözlerinin de şüphesiz Selvi'nin kendi görüşleri olduğunu belirtmiştir.[525] Fakat sadece Selvi değil; pek çok SHP'li milletvekili "Bu anlayış ve davranış biçimde olanlarla daha ne kadar gidilir"[526] düşüncesiyle Gazioğlu'nun istifasını istemiştir. SHP Grup Başkanvekili Fehmi Işıklar da kendisine İçişleri Bakanı'nın gitmemesi durumunda koalisyonun bozulup bozulmayacağı şeklindeki bir soruya "Bozulursa bozulsun, ne yapalım, vahşete mi göz yumalım"[527] şeklindeki cevabıyla tepkisini göstermiştir. Aldığı eleştirilere karşın Gazioğlu 24 Ekim 1993 tarihine kadar görevini sürdürmüş;[528] olaylarda ihmalleri olduğu gerekçesiyle Sivas Valisi Ahmet Karabilgin ile Emniyet Müdürü Doğukan Öner ise Bakanlar Kurulu kararıyla görevden alınmıştır. İçişleri Bakanlığı kararıyla da Sivas Belediye Başkanı Temel Karamollaoğlu ile Belediye Meclis Üyesi Cafer Erçakmak görevlerinden el çektirilmiştir.[529]

[520] "Yeni Bir Felaket", *Milliyet*, 3 Temmuz 1993, "Sivas Olayları", *Milliyet,* 4 Temmuz 1993.
[521] "Geleceğimiz İçin…", *Cumhuriyet,* 4 Temmuz 1993.
[522] "Evet, 'Milli Birlik'", *Milliyet,* 5 Temmuz 1993.
[523] "İçişleri Bakanı İstifa Etsin", *Milliyet,* 6 Temmuz 1993.
[524] "Gazioğlu: İstifa Etmeyeceğim", *Günaydın*, 7 Temmuz 1993.
[525] "İçişleri Bakanı İstifa Etsin", *Milliyet*, 6 Temmuz 1993.
[526] "SHP'liler İstifa İçin Bastırıyor", *Günaydın,* 7 Temmuz 1993.
[527] "Gazioğlu'na İsyan Büyüyor", Meydan, 7 Temmuz 1993.
[528] "Kabinede İlk Deprem", *Milliyet,* 25 Ekim 1993.
[529] "Sivas Valisi Görevden Alındı", *Tercüman,* 9 Temmuz 1993.

Çıkan yangın sebebiyle hayatını kaybeden 20 kişinin cenaze törenleri, 6 Temmuz'da Ankara-Dikmen'deki Pir Sultan Abdal Kültür Merkezi'nin önünde düzenlenmiştir.[530] Törende 100 bin kişi "Türkiye, İran olmayacak" diyerek 25 km'lik bir yürüyüş gerçekleştirmiş ve hükümetin istifasını istemiştir. Dikmen'den Hipodroma kadar yürünen törende TBMM'nin önünde yuvarlanarak eylem yapmak isteyen bir genç kızı, polisler engellemeye çalışınca yürüyüşçüler polislere taş, pet şişe fırlatmış; Kortej Milli Savunma Bakanlığı'nın ve Başbakanlığın önünde de durarak "Meclis istifa", "SHP katil", "Hükümet istifa", "Mollalar İran'a" gibi sloganlarla olaylara tepkilerini göstermiştir. Yürüyüş sonunda ise Sivas'ta hayatını kaybedenler Karşıyaka Mezarlığı'na defnedilmiş; cenaze töreninden sonra ise topluluk olaysız dağılmıştır.[531]

Törene siyasilerden SHP Genel Başkanı ve Başbakan Yardımcısı Erdal İnönü ve SHP'li Bakanlar, TBMM Başkan Vekili Fehmi Işıklar, Grup Başkanvekili Aydın Güven Gürkan, İstanbul Anakent Başkanı Nurettin Sözen, Anakara Anakent Belediye Başkanı Murat Karayalçın, gibi isimler bulunurken; DYP'den hiçbir isim katılmamıştır.[532] Törene katılan kalabalık ise SHP'li siyasilere oldukça tepki göstermiş; İnönü topluluk tarafından yuhalanmıştır. Güçlükle törene katılabilen isimlerin yanı sıra SHP Genel Sekreteri Cevdet Selvi'nin arabasından inerek törene katılmasına izin verilmemiştir.

10 Temmuz'da ise Sivas'ta hayatını kaybeden Asım Bezirci ve Nesimi Çimen İstanbul'da toprağa verilmiştir. Binlerce kişinin katıldığı bu cenaze töreninde de "Devlet baktı, yobazlar yaktı", "Hükümet istifa", "Sivas'ın katili faşizm" gibi sloganlarla olaylar protesto edilmiştir. [533] Halk, cenaze törenlerinin dışında da olaylara tepkilerini göstermiş; Ümraniye Belediyesi işçilerinden oluşan bir grup, belediye binası önünde toplanarak Çetin Emeç Parkı'na kadar sloganlı yürüyüş gerçekleştirmiş; İzmir Karşıyaka Belediye işçileri ise Çarşı içerisindeki Atatürk Anıtı'na siyah çelenk bırakmıştır.[534]

Halkın oldukça tepki gösterdiği Sivas Katliamı'nın dava süreci ise oldukça uzun ve sancılı bir şekilde geçmiştir. Olayın gerçekleştiği ilk günlerde 190'a yakın kişi tutuklanmış ve ilk dava Sivas Ağır Ceza Mahkemesi'nde gerçekleşmiştir. Bu davada 78 kişi için "Görevli memura görevinden dolayı cebir ve şiddetle hakaret, birlikte ölümle tehdit, birlikte kamu malına toplu ızrar, birlikte basit ızrar, birlikte yanıcı-patlayıcı madde

[530] "Katliam Öfkesi Meclis'e Döndü", *Cumhuriyet,* 7 Temmuz 1993.
[531] "Daha Ne Kadar Gözyaşı Dökeceğiz?", *Tercüman,* 7 Temmuz 1993.
[532] "Meclis'e Taşlı-Sopalı Protesto", *Günaydın,* 7 Temmuz 1993.
[533]"İstanbul'da Olaylı Tören!", *Meydan,* 11 Temmuz 1993.
[534] "Daha Ne Kadar Gözyaşı Dökeceğiz?", *Tercüman,* 7 Temmuz 1993.

ile ızrar, yangın çıkartarak 35 kişiyi aynı kasıt altında öldürmek, 45 kişiyi yangın çıkartmak suretiyle öldürmeye tam kalkışma, bu son iki suça müzaharet ve muavenet ile iştirak, bu suçları işlemeye teşvik"[535] suçlarından, Kayseri Devlet Güvenlik Mahkemesi'nde 94 kişi için "3713 sayılı Terörle Mücadele Kanunu'na muhalefet" suçundan[536], Sivas Asliye Ceza Mahkemesi'nde de 102 kişi için "2911 say l Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu'na muhalefet"[537] suçlarından üç ayrı dava açılmıştır. Üç ayrı şekilde açılan davalar; 25 Kasım 1993 tarihli karar ile Ankara DGM altında birleştirilmiştir.[538]

21 Ekim 1993 tarihinde Ankara DGM'de başlayan duruşmada karar; 26 Aralık 1994 tarihinde verilmiştir. Bu duruşmada yargılanan 124 kişiden 26'sına 15'er yıl, 60'ına 3'er yıl hapis cezası, 37 kişinin ise beraatine karar verilmiştir.[539] Mahkeme ilk önce 26 sanığa TCK'nın 450-6. maddesine göre ölüm cezası vermiş sonra bu cezayı 20 yıl hapise çevirmiş, ardından olaylarda Aziz Nesin'i tahrik sebebi olarak görerek; sanıkların cezalarını 15 yıla indirmiş, 3'er yıl hapis cezası alan 12 kişinin ise cezaevinde geçirdiği süre göz önüne alınarak tahliye edilmiştir.[540] Yargıtay'ın bozma kararı vermesiyle birlikte dava süreci 19 Kasım 1999'da tekrardan başlamıştır. Bu yargılama sürecinde 14 sanığa beraat verilirken; tutuklu olan 4 sanığın tahliyesine, firari olan 6 sanığın ise dava dosyalarının ayrılmasına karar verilmişse de bu davada da yargıtay bozma kararı vermiş ve böylece dava süreci 26 Şubat 1999 tarihinde yeniden başlamıştır.[541]

Sivas Katliamı'nın dava süreci 16 Haziran 2000 tarihinde; 33 sanık için idam, 4 sanık için 20 yıl, 1 sanık için 15 yıl, 9 sanık için 7 yıl 6'şar ay, 1 sanık için ise 5 yıl ağır hapis cezası kararı vermiştir. 2002 yılında idam cezasının kaldırılması ile idam cezasına çarptırılan suçluların cezaları müebbet hapse çevrilmiştir. Firari olan 7 kişinin ise dosyayı ayrılmış; bu kişilerin davası 2012 yılında 2'sinin ölümü, diğer 5'inin ise zaman aşımına uğraması ile kamu davasının düşürülmesine karar verilmiştir.

Böylece 1993 yılında meydana gelen Sivas Katliamı 2012 yılında sonuca kavuşmuştur. Gerek olaylar gerçekleşirken ki devletin ilgisiz tavrı, gerek geç müdahaleler

---

[535] *Madımak Yangını: Sivas Katliamı Davası*, s.240-241.
[536] *Deniz Kırca, "Geçmişte Kalan İnsan Hakları İhlalleri İle Yüzleşmek: Onarıcı Adalet Yaklaşımı Kapsamında Sivas Katliamı", İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009, s.48.*
537 Gösterilen yer.
[538] *Madımak Yangını: Sivas Katliamı Davası*, s.288-289.
[539] "Sanıklar Mahkemeye Saldırdı", *Milliyet*, 27 Aralık 1994.
[540] "Sanıklar Mahkemeye Saldırdı", *Milliyet*, 27 Aralık 1994.
[541] D. Kırca, *a.g.t.*, s.50.

gerek devletin kendi ihmalkârlığını gündeme dahi getirmeyerek günah keçisi olarak Aziz Nesin'i bellemesi gerek dava sürecinde yaşanan olaylar halkın tepkisine yol açmış ve hafızasına kazınmıştır. Sivas olaylarıyla yeterince yıpranan halk 2 sene sonra Gazi olaylarının baş göstermesiyle birlikte kendini devlet güçlerinden biri olan; polisin daha sonra da askerin karşısında bulmuştur.

3.4.3. Gazi Olayları ve Cumartesi Anneleri

"Cumartesi Anneleri" tanımı ve her cumartesi Taksim'de Galatasaray Lisesi'nin önünde oturularak yapılan eylemler; 12-15 Mart 1995 tarihleri arasında meydana gelen Gazi Olaylarıyla bağlantılı olarak Hasan Ocak'ın ortadan kaybolmasıyla başlamıştır. Gazi Olayları ise; 12 Mart 1995 tarihinde Gaziosmanpaşa Gazi Mahallesi'nde çoğunluğunu Alevi vatandaşların oluşturduğu 3 kıraathanenin ve 1 pastanenin kimlikleri bilinmeyen kişilerce taranmasıdır.

12 Mart 1995 tarihinde şoförünün öldürüldüğü bir taksiden, Gazi Mahallesi'ndeki pastane ve kıraathanelerin üstüne açılan ateşle 5'i ağır 25 kişi yaralanmış; Alevi dedesi olarak tanınan 76 yaşındaki Halil Kaya öldürülmüştür.[542] Olayların duyulmasıyla birlikte pek çok Alevi vatandaş sokaklara çıkmış; olaylara geç müdahale ettiği gerekçesiyle de "Polis nerede", "Faşizme karşı omuz omuza" ve "Faşistlere ölüm" sloganlarıyla taranan kıraathanelerden biri olan Doğu Kıraathanesi'nin önüne kadar yürümüştür.[543] Gazi karakolunun önüne yürüyerek gelen vatandaşların yürüyüşünü engellemek amacıyla polisin havaya ateş açmasıyla olaylar daha da büyümüş; vatandaşlar da polise taş ve sopalarla karşılık vermiştir. Böylece olaylarda çok sayıda polis de yaralanmıştır.

Sabaha kadar süren halkla güvenlik güçleri arasındaki çatışmada 16 kişi hayatını kaybetmiş 100'den fazla kişi ise yaralanmıştır.[544] Polisler, Gaziosmanpaşa Hacı Bektaşi Veli Kültürünü Tanıtma Derneği'ne ait Cemevinin önünde duran grubun üstüne ateş açmış; olayların giderek şiddetlenmesi ve ölü sayısının artması endişesiyle birlikte İçişleri Bakanı Nahit Menteşe İstanbul Valiliği'nde acil durum toplantısı yapmıştır.[545] İkinci bir emre kadar da Gaziosmanpaşa ilçesindeki Esentepe, Gazi ve Zübeyde Hanım

[542] "Alevilere Saldırı", *Cumhuriyet,* 13 Mart 1995.
[543] *Gösterilen yer.*
[544] "Beyrut Provası", *Yeni Şafak,* 14 Mart 1995.
[545] "Olacağı Buydu", *Vakit,* 14 Mart 1995.

Mahallerinde sokağa çıkma yasağı ilan edilerek, Gazi Mahallesi asker ablukası altına alınmıştır.[546]

Sokağa çıkma yasağıyla birlikte Gazi Mahallesi durulurken; gerginlik ülkenin diğer bölgelerine sıçramış; İzmir, Bursa ve Adana'da protesto gösterileri yapılmış, Ankara Kızılay'da 14 Mart 1995 tarihinde Gazi Mahallesi'ndeki olayları protesto etmek amacıyla yaklaşık üç bin kişi yürüyüş yapmış[547] ve bu yürüyüşte bir pankart sopasının barikatların ilerisine tutulmasıyla gerginlik başlamış; polisin yürüyüş yapanların üzerine panzerlerle su sıkması, pek çok kişiyi gözaltına alması ve vatandaşların da polise inşaat alanındaki beton kalıplarını atmasıyla da sonuçlanmıştır.[548] Maltepe Gülsuyu'nda bin kişilik bir grubun protesto yürüyüşü sonrasında kimlikleri bilinmeyen kişilerce bir cami taşlanmış, muhtarlık binasına ateş açılmıştır. Grup, polis müdahalesiyle dağılmıştır.[549]

Gazi Mahallesi'ndeki gerginlik ülkenin genelinde hakim olurken; 15 Mart 1995 tarihinde de protestolar Kağıthane, Kartal, Okmeydanı ve Piyalepaşa'da gerçekleşmiş, Ümraniye'de ise tansiyon yükselmiştir. Ümraniye'deki protestoda sivil bir kişinin kalabalığın üstüne ateş açmasıyla başlayan ve polisin de ateş etmesiyle devam eden olaylar neticesinde 4 kişi ölmüş, 4'ü ağır 16 kişi yaralanmış,[550] Ümraniye'de Mustafa Kemal, İstiklal, Namık Kemal; Üsküdar'da da Örnek Mahalleleri'nde sokağa çıkma yasağı ilan edilmiştir.[551] Böylece Mart'ın 12'sinde başlayan olaylarda ölen kişi sayısı 15'ine gelindiğinde 30'a ulaşmıştır.

Olayların başlangıcında; Gazi Mahallesi'ndeki cemevinde "Eylem Komitesi" kurularak; sokağa çıkma yasağının kaldırılması, cenazelerin teslim edilmesi, polis ve askerlerin mahalleden çekilmesi ve gözaltına alınanların serbest bırakılması gibi isteklerde bulunulmuş ve bu istekler gerçekleşene kadar da direneceklerini belirtmişlerdir.[552] Bu isteklerden biri olan cenazeler; 15 Mart 1995 tarihinde ailelere güvenlik önlemleriyle birlikte teslim edilmiş, cenazelerin teslim edilmesi ve toprağa verilmesiyle birlikte göstericiler ve güvenlik güçleri arasında uzlaşma sağlanmış; Gaziosmanpaşa'da barikatlar kaldırılmıştır.[553]

---

[546] "Olay Bölgede Sokak Yasak", *Milliyet,* 14 Mart 1995.
[547] Tamaşa F. Dural, *Aleviler ve Gazi Olayları*, Ant Yayınları, İstanbul 1995, s.105.
[548] ""Başkentte de Gerginlik", *Milliyet* 15 Mart 1995, "Kızılay Meydanı'nda Çatışma", *Cumhuriyet,* 15 Mart 1995.
[549] "Çetin Saptırıyor", *Vakit*, 15 Mart 1995, "Terörü Tırmandırıyorlar", *Cumhuriyet,* 15 Mart 1995
[550] "Ümraniye'de Sokak Çatışması", *Türkiye,* 16 Mart 1995.
[551] "Ümraniye'de Sokağa Çıkma Yasağı Kondu", *Sabah,* 16 Mart 1995.
[552] "Ülke Barut Fıçısı!", *Meydan,* 15 Mart 1995.
[553] "Halka Ateş Açıldı", *Cumhuriyet,* 16 Mart 1995.

Cenazelerin teslim edilmesiyle gerginlik azalmaya başlamış; 16 Mart 1995 tarihinde olaylarda öldürülen Ali Yıldırım, Genco Demir, Hasan Puyar, İsmail Baltacı ve İsmihan Yüksel'in cenaze törenleri gerçekleştirilmiş ve törenler olaysız geçmiştir.[554] Ümraniye'de sokağa çıkma yasağı kaldırılırken; Gaziosmanpaşa'da tatil edilen okullarda yeniden dersler işlenmeye, olaylarda zarar gören yerler ve sokakların temizlenmesine başlanmıştır.[555] Bu tarihlerden sonra da adı geçen yerlerde gündelik hayat yavaş yavaş canlanarak eski haline dönmüştür.

Sokaklara halka teller örüldüğü, polisin halkın üzerine ateş açtığı, vatandaşların hayatını kaybettiği, ülkenin adeta polis-asker ve halk arasındaki savaş alanına dönmesine sebep olan; Gazi Olaylarına dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in tepkisi "Ülkenin birliğine, dirliğine musallat insanların ekmeğine yağ sürmenin yararı yoktur"[556] şeklinde olmuştur. Devletin o gece orada olmadığı yönündeki sözlere de; devletin orada olduğunu belki de bu sözleri söyleyenlerin devleti görmediğini, devlet yoktur diye işin içinden çıkılırsa bu olayların hakkından kimsenin gelemeyeceğini söyleyerek cevap vermiştir.[557] İçişleri Bakanı Menteşe; olayların PKK ve Hizbullah'ın ortaklaşa olarak gerçekleştirmiş olabileceğini söylerken,[558] dönemin Başbakanı Tansu Çiller, olayların provokasyon olduğunu ve vatandaşların sakin kalmaları gerektiğini söylemiştir.[559] ANAP Genel Başkanı Mesut Yılmaz "Türkiye'yi barut fıçısı haline getirdiler"[560] diyerek hükümeti suçlamış, RP Genel Başkanı Necmettin Erbakan ise dış güçlerin etnik ayrılıktan sonra mezhep ayrılığı yaratmaya çalıştıklarını söylemiştir.[561]

Olaylar sırasında İçişleri Bakanı Menteşe, siyasi çevreden ve halktan pek çok tepki almış; bazı CHP'li milletvekilleri, Menteşe'yi istifaya çağırırken CHP Genel Başkanı Çetin ise "ilk ateş sırasında iki kişi öldü. Bunun üzerinde ciddiyetle durulmalı. Neden insanlarımız güvenlik güçlerine güven duymuyor?"[562] sözleriyle Başbakan Çiller'in olaylara sağduyulu yaklaştığını belirttiği polisleri suçlamıştır. DYP grubu ise Menteşe'yi "Polis neden vatandaşların üzerine ateş açtı? Organize bir olaysa, neden önceden istihbarat edinemediniz, sokağa çıkma yasağını, 16 kişi öldükten sonra mı ilan

[554] "Acılar Gömülüyor", *Milliyet,* 17 Mart 1995.
[555] "Gazi Normale Döndü", *Sabah,* 17 Mart 1995.
[556] "Olaya Tepkiler: Tahriklere Kapılmayın", *Cumhuriyet,* 14 Mart 1995.
[557] *Gösterilen yer.*
[558] "İçişleri Bakanı Nahit Menteşe: Türkiye'yi Karıştırmak İstiyorlar", *Milli Gazete,* 14 Mart 1995.
[559] "Çiller: Karanlık Güçler Amaçlarına Ulaşamayacak", *Meydan,* 14 Mart 1995.
[560] "Olaya Tepkiler: Tahriklere Kapılmayın", *Cumhuriyet,* 14 Mart 1995.
[561] "Dış Güçlerin Oyunu Tutmayacak", *Milli Gazete,* 16 Mart 1995.
[562] "Çetin Saptırıyor", *Vakit,* 15 Mart 1995.

etmek aklınıza geldi? İstanbul Emniyet Müdürü İmparator mu?''[563] sözleriyle eleştirirken Menteşe, olaylara geç müdahale edilmesinde İstanbul Valisi Hayri Kozakçıoğlu'nu suçlamış ve istifasının söz konusu olmadığını söylemiştir.[564]

Halk ise hem yurtiçinden hem de yurtdışından tepkisini göstermiş; Yurtiçinde Demokrasi Platformu İstanbul Eşgüdüm Kurulu, 20 Mart 1995 tarihini yas ilan edip saat 09.00 ile 11.00 arasında iş bırakma eylemi yaparken[565], Ankara Demokrasi Platformu olaylar sırasında görevlerini yapamadıkları gerekçesiyle Menteşe, Kozakçıoğlu ve İstanbul Emniyet Müdürü Necdet Menzir'in görevden alınması için imza kampanyası başlatmıştır.[566] Yurtdışında ise çeşitli bölgelerde yapılan yürüyüşlerle olaylar protesto edilmiş; Almanya'nın Köln şehrinde Alevi Birlikleri Federasyonu'nun düzenlediği mitingde polisin tavrı kınanmış, suçların cezalandırılması ve içişleri bakanının da istifa etmesi gerektiği dile getirilmiştir.[567] Fransa'nın Alsace bölgesinde ise Türk derneklerinin düzenlediği ve 3 bin kişinin katıldığı gösteride Gazi olayları kınanmış, sorumluların bulunması istenmiştir.[568]

Yapılan otopsiler sonucunda adli tıp raporlarında polislerin kullandığı mermilerle 7 kişinin hayatını kaybettiği anlaşılınca; olaylarda yer alan 20 polis hakkında Eyüp Cumhuriyet Başsavcılığı'nca kasten adam öldürmekten dava açılmıştır.[569] İlk duruşma 12 Temmuz 1995 tarihinde görülmüş ve yargılanan polislerin müdafaa ve zaruret sınırını aşarak adam öldürmek, müdafaa ve zaruret sınırını aşarak müstakil faili belli olmayacak şekilde adam öldürmek ve adam yaralamak suçlarından 24'er yıl hapisleri istenmiştir.[570] Daha sonradan güvenlik gerekçesiyle davalar, 11 Eylül 1995 tarihinden itibaren Trabzon Ağır Ceza Mahkemesi'nde görülmeye başlanmış ve dava süreci 5 yıl sürmüştür. 3 Mart 2000 tarihinde karara bağlanan davanın sonucunda ise yargılanan 20 polisten 18'i beraat ederken 2'si toplamda 4 yıl 32 ay hapis cezasına çarptırılmıştır.[571] Olaylarda yakınlarını kaybeden aileler dava sonucunun onanmasıyla birlikte Avrupa İnsan Hakları

[563] "Suçlu Aranıyor", *Cumhuriyet,* 15 Mart 1995.
[564] Tamaşa F. Dural, *a.g.e.,* s.110.
[565] "Genel Yas Çağrısı", *Milliyet,* 19 Mart 1995.
[566] "Sorumlular İstifa Etsin", *Cumhuriyet,* 19 Mart 1995.
[567] "Provokatörlere Gurbetçi Tokadı", *Sabah,* 19 Mart 1995.
[568]"Alevilerden Köse'ye Tepki", "İstifa İçin Kampanya", *Cumhuriyet,* 19 Mart 1995.
[569] "20 Polis Yargılanacak", *Milliyet,* 12 Temmuz 1995.
[570] "Gazi'de 4 Bin Mermi Harcanmış", *Cumhuriyet,* 17 Temmuz 1995.
[571] "Cinayetten Tahliye", *Milliyet,* 4 Mart 2000.

Mahkemesine başvurmuş; AİHM ise Türkiye'yi yakınlarını kaybeden ailelere toplamda 510 bin euro tazminat ödemeye mahkum etmiştir.[572]

Kimlikleri ve amaçları bilinmeyen kişilerce sadece dakikalar içerisinde gerçekleştirilen bir eylem; 3 gün boyunca İstanbul'un karışmasına adeta kaosa teslim olmasına sebep olmuştur. Alevi vatandaşların tepkisinin sebebi; polisin olaya geç müdahale etmesi ve olaya karşı duyarsız olması idi. Tepkilerini göstermek için toplanan vatandaşlara karşı polisin tavrı, gerilimin artmasına sebep olmuş ve olayların rengi tamamen değişerek halk ve polis arasındaki bir çatışmaya dönüşmüştür. Olaylar kontrol edilemeyince asker de işin içine dahil edilmiş, uygulanan şiddet giderek artmıştır. Özlem Tunç isimli vatandaşın öldüğü sanılıp; yerde sürüklenerek çöp konteynırının yanına bırakılması ve polisler tarafından tekmelenmesi gibi olaylar halkın tepkisini çekmiş kaos ve gerilim Gazi Mahallesi'nden çıkarak Ümraniye'ye, İstanbul'un dışına çıkarak da Ankara'ya ulaşmıştır. Olayların gidişatından sorumlu olan ve görevlerini yapamadıkları hem halk hem de siyasi çevrelerce dile getirilen İçleri Bakanı Nahit Menteşe, Emniyet Genel Müdürü Mehmet Ağar, İstanbul Valisi Hayri Kozakçıoğlu, İstanbul Emniyet Müdürü Necdet Menzir herhangi bir yaptırımla karşı karşıya kalmamış sadece Gaziosmanpaşa Emniyet Müdürü Mehmethan Tokuş açığa alınmıştır.[573]

İstanbul'da kaosun hakim olduğu bu 3 gün içerisinde Terörle Mücadele Şubesi'ne bağlı ekipler tarafından pek çok kişi gözaltına alınmış ve bu kişilerden uzun bir süre haber alınamamıştır. Gözaltına alınan kişilerin yakınları, yaptıkları başvuruların sonuçsuz kaldığını ve karakollardan yakınlarının gözaltında olduğunu teyit edemediklerini belirtmişlerdir.[574]

İstanbul Emniyet Müdürlüğü'nce herhangi bir açıklama yapılmazken gözaltına alınıp haber alınamayan ve gözaltında olduğu da İstanbul Emniyet Müdürlüğü tarafından teyit edilemeyen 20 kişiden biri olan Hasan Ocak'ın; ailesi 30 Mart 1995 tarihinde İnsan Hakları Derneği'nin önünde bir basın açıklaması yapmış ve oğullarından 21 Mart'ta gözaltına alındıktan sonra haber alamadıklarını ve İstanbul Emniyet Müdürlüğü'nün oğullarının gözaltında olduğunu kabul etmediğini dile getirmiştir.[575]

---

[572] https://www.evrensel.net/haber/375412/gazi-katliaminin-24-yil-donumu-adalet-talebi-suruyor Erişim Tarihi:12 Aralık 2020.
[573] "Gaziosmanpaşa Emniyet Müdürü Görevden Alındı", *Türkiye,* 16 Mart 1995.
[574] "Gazi Mahallesinde Çok Sayıda Gözaltı", *Cumhuriyet,* 29 Mart 1995.
[575] "Gözaltında Kayıplara Ailelerden Büyük Tepki", *Cumhuriyet,* 31 Mart 1995.

Seslerini duyurmaya kararlı olan aileler harekete geçmiş; ilk olarak kayıplardan biri olan Hasan Ocak'ın 9 arkadaşı CHP Fatih İlçe Başkanı Çetin Soysal ile görüşmek istemiş ve CHP ilçe binasının penceresine "Hasan Ocak gözaltında kaybedilemez" yazılı pankart asmışlardır.[576] İlçe binasına giren polisler ise öğrencileri gözaltına almak istemiş ve öğrencilerin direnişiyle karşılaşınca şiddete başvurmuşlardır. Yakınlarını kaybeden aileler ise İstanbul Valiliği önünde "Gözaltındaki kayıplar bulunsun", "Devlet terörüne karşı tek yumruk, tek barikat" pankartlarıyla oturma eylemi yapmak isteyince güvenlik güçlerinin müdahalesiyle karşılaşmış, cop ve sopalarla gözaltına alınmışlardır.[577] Aileler, Terörle Mücadele Şubesi'nde tutulurken İHD İstanbul Şubesi, TBMM'yi, İçişleri Bakanı'nı, İstanbul Valisi ve Emniyet Müdürü'nü kayıpları bulmak için göreve çağırmıştır.

Hasan Ocak'ın ailesi oğullarına ulaşabilmek için 4 Nisan 1995 tarihi itibariyle açlık grevine başlamış; CHP İl Başkanlığı'nda basın açıklaması yaparak devlet tarafından kabul edilmese de gözaltına alınırken görülen oğullarını bulununcaya kadar eylemlerine devam edeceklerini belirtmişlerdir.[578] Hasan Ocak'ın ailesi 12 Nisan 1995 tarihinde İstanbul Vali Yardımcısı Osman Demir ile görüşmüş, İHD İstanbul Şubesi, 15 Nisan 1995 tarihinde TBMM, İçişleri Bakanlığı ve Başbakanlığa telgraflar çekerek hükümeti protesto etmiş, Hasan Ocak'ın annesi Aysel Ocak ve Hasan Gülünay'ın eşi Gülşen Birsen Gülünay, Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nde İHD Genel Başkanı Akın Birdal'ın duruşmasının sonunda "kayıplarımızı istiyoruz. Gözaltında kaybedilmek istenen oğlumu istiyorum. Hâkim bey oğlumu bulun" sözlerini söyleyerek DGM'nin düzenini bozdukları gerekçesiyle 1 ay hapis cezasına çarptırılmışlardır.[579]

Kayıplardan biri olan Hasan Polat'ın ise emniyet tarafından gözaltına alınmadığı söylendiği halde Terörle Mücadele Ekiplerince "Gaziosmanpaşa provokatörü" olarak basına tanıtılması kayıpların ailelerinde "(…)Bakanlık yetkililerine bile doğru bilgi verilmiyor. Kime güveneceğiz?"[580] sorusunun sorulmasına sebep olmuş, Hasan Ocak'ın yakınları ve arkadaşları CHP İl merkezinin giriş-çıkışını tutmuş; "Hasan Ocak gözaltında, serbest bırakılsın" pankartı asarak ve "Hasan Ocak kaybedilemez; Ocak'ı sağ aldınız, sağ

[576] "CHP Fatih Binasında 9 Öğrenciye Gözaltı", *Cumhuriyet,* 1 Nisan 1995.
[577] "Valilik Önünde Eylem", *Milliye*t, 5 Nisan 1995, "Kayıp Ailelerine Dayak", *Cumhuriyet,* 5 Nisan 1995.
[578] "Ocak'ın Yakınları Açlık Grevinde", *Cumhuriyet,* 8 Nisan 1995.
[579]"Ocak'ın Kaybı Devletin Suçu", *Cumhuriyet*, 13 Nisan 1995, "Gözaltındaki Kayıplara Son", *Cumhuriyet,* 16 Nisan 1995, "Kayıp Oğlunu Arayan Anneye 1 Ay Hapis Cezası", *Cumhuriyet*, 18 Nisan 1995.
[580] "Polis Kendini Yalanladı", *Cumhuriyet,* 19 Nisan 1995.

istiyoruz." Sloganlarıyla eylemlerini gerçekleştirmiş, CHP İl merkezini işgal ederek; il merkezinde bulunan il kadın komisyonu eski başkanı, basın danışmanlarını, il meclis üyelerini ve personelleri rehin almış, CHP yetkililerinin konu hakkında resmi başvuruları yaptıklarını söylemelerine rağmen Hasan Ocak sağ salim gelene kadar eylemlerine devam edeceklerini bildirmişlerdir. 6 gün süren ve 10 personelin rehin alındığı işgal; Hasan Ocak'ın babası ve yakınlarının eylemcilerle konuşmasına üzerine 27 Nisan 1995 tarihinde son bulmuştur.[581] Ailenin yurtdışında yaptığı başvurularla Hasan Ocak'a ilgi oluşmuş; Uluslararası Af Örgütü, Kızılhaç, Avrupa Parlementosu ve Alman Milletvekilleri Başbakan Tansu Çillere tüm dünyanın gözünün Türkiye'deki gözaltı olaylarında olduğunu söyleyerek Ocak'ın bulunmasını istedikerini gönderdikleri mektuplarla belirtmişlerdir.

3 aydır aranan Ocak'ın 26 Mart'ta Beykoz Ormanı'nda boğazı telle sıkılarak öldürüldüğünün, 15 gün morgda bekletilerek Fatih'teki Kimsesizler Mezarlığı'na gömüldüğünün mayıs ayında anlaşılması[582] üzerine basında "çok sayıda kişinin emniyet birimlerinde gözaltında kaybedildiği iddiası, Türkiye'de ve Avrupa'daki tüm birimlere bildirildiği halde, sahipsiz ve darp izleri taşıyan bir ceset bulunduğu neden kayıp ailelerine bildirilmedi?, Bulunan cesetin eşyalarına ne oldu?, Emniyet neden bir sahipsiz ceset üzerinde inceleme yapıp kimlik tespitine gitmedi?"[583] sorularının sorulmasına sebep olmuştur.

Kayıplarını bulmak ve seslerini duyurmak isteyen 30 kadar kişi ilk defa 27 Mayıs 1995 tarihinde saat 12.00'de İstiklal Caddesi'ndeki Galatasaray Lisesi'nin önünde "Hasan Ocak gözaltına alındı, yüzlercesi gibi kayboldu ve ölü bulundu. Katilleri İstiyoruz. Rıdvan Karakoç gözaltına alındı, yüzlercesi gibi kayboldu ve ölü bulundu. Katilleri İstiyoruz."[584] yazılı pankartlarıyla oturma protestolarını gerçekleştirmiştir.[585] Hiçbir slogan atılmadan sessizce oturulan protesto, her cumartesi aynı yerde aynı saatte yapılmaya devam edilmiş, kayıpların aileleri ya da bu ailelere destek vermek isteyen insanlar protestoya katılmaya devam etmiş ve zamanla protesto basının hatta dış basının da ilgisini çekmiştir. Eyleme, Sezen Aksu "Bekleye bekleye geçiyor günler, gün sağır

[581] "Damdaki İşgalciler", *Akşam*, 24 Nisan 1995, "CHP'de İşgal Devam Ediyor", *Milliyet,* 24 Nisan 1995, "CHP'deki İşgal Devam Ediyor", *Cumhuriyet,* 25 Nisan 1995, "CHP'de İşgal Bitti", *Milliyet,* 28 Nisan 1995, "Hasan Ocak Eylemi Sona Erdi", *Cumhuriyet,* 28 Nisan 1995.
[582] "Gözaltında Denilen Genç Ölü Bulundu", *Meydan*, 17 Mayıs 1995.
[583] "Hasan Ocak'ın Ölüsü Bulundu", *Cumhuriyet*, 17 Mayıs 1995.
[584] Nimet Tanrıkulu, "Bizde Yok!", Toplumsal Hareketler Konuşuyor, (yay.haz.Leyla Sanlı), Alan Yayıncılık, Ocak 2003, s.279.
[585] "Oturmalı Protesto" *Sabah,* 29 Mayıs 1995.

dilsiz, sustu bülbüller, kemiğim etim kapı önlerinde, can kayıp can kayıp, Allah'ım bu nasıl dünya, bu nasıl bir ayıp" sözlerini içeren "Cumartesi Türküsü" adlı şarkıyı besteleyerek desteğini vermiştir.[586] Siyasilerden de destek gören harekete Temmuz 1996'da CHP Milletvekilleri Ercan Karakaş, Algan Hacaloğlu, TMMOB Başkanı Yavuz Önen, Özgürlük ve Dayanışma Partisi Genel Başkanı Ufuk Uras da katılmıştır. [587] Mayıs 1998'de ise Arjantin Mayıs Meydanı Anneleri, Sultanahmet'te eyleme katılarak desteğini göstermiştir.[588]

Cumartesi Anneleri protestoları, sesini duyurmak isteyen her kişinin gidebileceği bir yer olmuş, halkın zorla kaybedilen kişilerin olduğunu öğrenmesini sağlamış ve bir kamuoyu oluşturmuştur. 1997 yılında devlet, protestonun yapıldığı yere Kayıp Kişileri Araştırma Gezici Merkezi adıyla bir başvuru otobüsü göndermişse de kayıp yakınları resmi makamlara başvurularını yaptığından gönderilen otobüse ilgi göstermemiştir.[589]

27 Mayıs 1995'te başlayan eyleme katılanlar, 170. haftasından sonra 30 hafta boyunca polis şiddetine ve biber gazına maruz kalmış, 431 kişi gözaltına alınmış, polise mukamet ve gösteri yasasını ihlal etmekten haklarında dava açılmıştır.[590] 200. haftaya gelindiğinde 13 Mart 1999'da Cumartesi Anneleri, 30 haftadan beri aralıksız olarak süren şiddetten dolayı eylemlere ara verildiğini duyurmuştur. 2000'lerde ise Cumartesi Anneleri protestolarını sürdürmüş, AK Parti döneminde İnsan Hakları İnceleme Komisyonu kurularak kayıplar hakkında çalışmalar başlatılmıştır.[591] Cumartesi Annelerinin 25 yıllık eylemi hala daha devam etmektedir.

Gazi Olaylarına ve zorla kaybetmelere bağlantılı olarak ortaya çıkan Cumartesi Anneleri protestosunun amacı kaybolan yakınlarının akıbetini öğrenmek ve seslerini duyurmak olmuştur. Hatta yakınlarla yapılan röportajların genelinde kayıplarını bulamayan aileler, yakınlarının kemiklerini gömecek bir mezarının dahi olmamasından yakınmıştır.[592]

---

[586] "Sezen'in Kayıpları" *Milliyet,* 12 Temmuz 1996.
[587] N. Tanrıkulu*, a.g.m.,* s.282.
[588] "Cumartesi Annelerine Dış Destek" *Milliyet,* 1 Haziran 1998.
[589] Cumartesi Anneleri Tarihçesi Belgeseli, İnsan Hakları Derneği, Ağustos 2009, N. Tanrıkulu*, a.g.m.,* s.283.
[590] Cumartesi Anneleri Tarihçesi Belgeseli, İnsan Hakları Derneği, Ağustos 2009.
[591] Ayşem Sezer Şanlı*, Gündelik Hayatın Dönüşümünde Bir İmkân Olarak Toplumsal Muhalefetin Değerlendirilmesi: Cumartesi Anneleri Üzerine Bir Araştırma*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2018, s.176-177.
[592] Kayıp Yakınları ile yapılan röportajlar için bkz. Ayşem Sezer Şanlı*, Gündelik Hayatın Dönüşümünde Bir İmkân Olarak Toplumsal Muhalefetin Değerlendirilmesi: Cumartesi Anneleri Üzerine Bir Araştırma,* Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2018.

Bakıldığında Hasan Ocak ve Rıdvan Karakoç kaybolan ilk kişiler değildir fakat ailelerin oğullarını bulmak için göstermiş olduğu çabalar sayesinde "Cumartesi Anneleri" adıyla anılan eylemler başlamış, 1980 Darbesi'nden sonra da devam eden zorla kaybetmeler basının da protestolara ilgi göstermesiyle kamuoyuna duyurulmuştur.[593]

Kamuoyunun oluşmasının bir diğer sebebi ise 90'lı yıllarda kaybolan kişi sayısının artış göstermesidir. 1991'de 18 olan bu sayı, 1992'de 22'ye, 1993'de 103'e, 1994'de 518'e çıkmış; 1995 itibariyle ise düşüş yaşayarak 232'e, 1996'da 170'e, 1997'de 94'e, 1998'de de 50'ye düşmüş, 1999'da ise 76'ya çıkmıştır. [594] Cumartesi Annelerinin ve oluşturulan kamuoyunun etkisiyle de kayıp kişi sayısında düşüşler yaşandığı ve 2000'lerden sonra ise kaybetme olayının yaşanmadığı görülmektedir.[595] Kaybetmeler ise çoğunun OHAL bölgesi içinde yer aldığı sırasıyla Diyarbakır, Şırnak, Mardin, Batman, İstanbul, Hakkari, Tunceli, Şanlıurfa, Adana, Bitlis illerinde gerçekleşmiştir.[596]

Devlete ve aynı zamanda yerel yönetimlere yapılan resmi başvurulara genellikle gelen cevap "Bizde yok" şeklinde olmuştur. Bunun yanında bu kişiler PKK gibi terör örgütleriyle ilişkilendirilmiş, kayıplarını arayan aileler de başına aynı şeylerin gelebileceği şeklinde tehdit edilmiştir.[597]

Zorla kaybetmeler, 90'lı yıllarda sistematik bir politika haline gelmiş olmasına karşın kişi hak ve özgürlüklerine aykırı bir olaydır. Bugün Türkiye, "Birleşmiş Milletler Zorla Kaybedilmeye Karşı Herkesin Korunmasına İlişkin Sözleşme"yi imzalamadığından ülke içerisindeki hukuktan yararlanamayan ailelerden bazıları, AİHM'ye başvurarak Türkiye'ye tazminat ödettirmiştir.[598] Yine bu aileler ülke içinde hukuka başvurulamadığından 25 yıldır süren Cumartesi Anneleri hareketiyle kayıpları öne çıkararak; gelecek kuşaklara aktarılmasını hedeflemektedir. [599]

[593] N. Tanrıkulu, *a.g.m.,* s.291-292.
[594] Özgür Sevgi Göral, Ayhan Işık, Özlem Kaya, *Konuşulmayan Gerçek: Zorla Kaybetmeler*,Anadolu Kültür Yayınları, Ocak 2013, s.26.
[595] A. S. Şanlı, *a.g.t.,* s.173.
[596] Ö. S. Göral vd., *a.g.e.,* s.27.
[597] Ö. S. Göral vd., *a.g.e.,* s.40-44.
[598] A. S. Şanlı, *a.g.t.,* s.264.
[599] *Gösterilen yer.*

3.4.4. Kadın ve Kadın Hareketleri

1990'lı yıllarda Türkiye'deki kadınların statüsü ve devletin kadınlara bakış açısı, o dönemlerde yayımlanan kadın dergilerindeki yazılarda şu şekilde geçmektedir: [600]

> "Bu ülkede evin reisi hala koca, evli kadın yarım ehliyetli sayılıyor, kadının en temel görevi çamaşır-bulaşık ve çocukları doğurup yetiştirmek; evlilik içi doğan çocuklar baba nüfusuna yazılıp baba soy ismini taşıyorlar, velayette üstün rey babanın, evlilik dışı doğan çocuk anasının nüfusuna yazılıyor ancak nüfus kağıdı alamıyor, nüfus kağıdı alıp vatandaşlık haklarını kazanabilmesi 5 yılda bir devletin bu ayıbı AF etmesine bağlı, ana ise evlilik dışı doğan çocuğunun velayetini ancak hakim kararıyla alabiliyor, genelevde kadın bedeni satılması yasal, çalışma yaşamına ilişkin mevzuat koruma adı altında kadının işgücü piyasasına eşit katılımını engelleyici ve çalışan kadının evlilikten sonra eve dönmesini teşvik edici hükümlerle dolu, hiçbir kadın kocasının izni olmadan kürtaj olamıyor. Bu ülkede tecavüzcü cezalandıran hükümlere göre bir kadın 18 yaşın altında cinsel ilişkiye ''evet'' diyemiyor ama ana-babası onu evlendirebiliyor. Bir kadın 18 yaşının üzerinde ise bu kez cinsel ilişkiye ''hayır'' diyemiyor. Zira evli kadına kocası tarafından yapılan tecavüz cezalandırılmadığı gibi, evli olmadığı kadına tecavüz eden erkek onu karısı yaptığında ceza almaktan kurtuluyor. Özetle kadının doğurganlığı gibi cinselliği de kendi kontrolünde değil, kanunlar daha çok hangi kadın avlanma mevsiminde hangileri mevsim dışı bunu söylüyor. Yoksa kadınların beden bütünlükleri ve kendi bedenleri üzerinde tasarruf hakları olduğu ve tecavüzün bu hakka müdahale olduğu için yasaklanması gerektiği göz ardı edilmiştir…''

Avrupalıların, göçmen Türk kadınlarına bakışı özellikle bu yıllarda Almanya'da çoğunlukta bulunan göçmen Türk kadınları hakkındaki düşünceleri ise, Almanya'da klişelere dayalı yayıncılığın en somut örneği olarak yorumlanan Spiegel Dergisi'nde 1990 yılında yayımlanan bir makalede aşağıdaki gibi verilmiştir: [601]

> *"Almanya'daki Türk kadınları diğer yabancılar arasında en büyük güçlükleri yaşayanlardır. Almanlar tarafından ayrımcılığa tabi tutulurlar, kocaları onlara zulmeder, çoğu kez vatanlarının orta çağ kalıntısı namus normlarıyla modern endüstri toplumlarının talepleri arasında kendi yollarını bulma şansını bulamazlar. 1,6 milyon Türk pasaportlu göçmenin aşağı yukarı 750 bini kız ve kadındır. Bunların namusu söz konusu olduğunda Anadolu'nun en ücra köşesindeki şiddet yasası geçerli olur: Almanya'nın göbeğinde ortaçağ. Toplumda yabancı düşmanlığı, evlerinin dört duvarı arasında ise erkeklerin şiddetine karşı çaresizlik. Toplumda onlar kadar zavallı durumda olan başka hiçbir kesim yoktur. Onlar dışarıdan yardım almadan yönlerini tayin edemezler (...) Almanya'daki kadın evleri zalim kocalarından kaçan Türk kadınlarla doludur. Türkler, Almanlardan sonra ikinci sırayı alırlar. Kocasından ayrılmak, geleneksel düşünen türk kadını için radikal bir adımdır, sadece çocukları yitirmeyi değil, bütün aileyle bozuşmayı beraberinde getirir. Çoğunlukla Türk kadınları, kendi ayakları üzerinde durmayı hiçbir zaman öğrenemedikleri için bu adım başarıya ulaşmaz."*

Ankara Bültenin'de, Almanya'daki Türk kadınlarına yönelik yapılan bu görüşe, yer verilen yazıda ise makalede çizilen kadın tipinin, Türkiye'deki kadınların büyük bir

[600] "Devlet Gönüllü Kadın Örgütleri İlişkisi Onlar Bizi "Ham" Yaparlar", *Dolaşan Mavi Çorap*, Şubat 1994, s. 18.
[601] "Göçmen Kadınları Nasıl Görüyor?", *Ankara Bülteni,* Mart 1993, s.26.

kısmını oluşturduğu kabul edilmektedir. Fakat Almanya'daki kadınlar için aynı genellemeyi yapmak ve onları başkaldıramayacak zavallılar olarak nitelendirmek; etnomerkezci bakış ve diğer kültürleri tanımadan, Avrupa kültürünün üstün olduğunu varsayan bakış açısının tipik bir örneği olarak yorumlanmıştır. [602]

1990'larda hem yurtiçinde hem de yurtdışında çoğunlukla hakkında yukarıda belirtilenlere benzer görüşlerin varolduğu Türk kadınları için; 1990'lar, feminizmin toplumda yaygınlaştığı ve kadın hareketlerinin kurumsallaştığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde 80'lerdeki eylemci ruhtan, kurumsallaşma sürecine 1990 yılında İstanbul Üniversitesi Kadın Sorunları Araştırma Merkezi, Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı ve Türkiye'de ilk ve tek kadın kütüphanesi olan Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı**,** 1991'de Altındağ Kadın Dayanışma Merkezi, 1992'de Marmara Üniversitesi Kadın İşgücü ve İstihdamı Araştırma Merkezi ve Ankara Üniversitesi Kadın Sorunları Araştırma Merkezi, 1993'de Kadın Dayanışma Vakfı ve ODTÜ Kadın Araştırmaları Merkezi'nin kurulmasıyla geçilmiştir.

11 Eylül 1990 tarihinde Bakırköy Belediyesi tarafından 30 kişilik, ilk Kadın Sığınma Evi açılmıştır. Ardından aynı ay içerisinde, Şişli Belediyesi tarafından Etiler'de 15 kadın ve çocuklarını barındırabilecek Kadın Evi açılmıştır.[603] Fakat Bakırköy Belediyesi'nin açtığı sığınma evi, Ocak 1992'de, Şişli Belediyesi'nin açtığı ise 1994 yılında kapatılmıştır.[604] 1993 yılında Kadın Dayanışma Vakfı ile Altındağ Belediyesi'nin işbirliği ile kadın sığınma evi açılmıştır fakat 1995 yılında bu kadın sığınma evi de, belediyenin binaya ihtiyacı olması gerekçesiyle kapatılmıştır.[605] 1995 yılında ise Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı 20 kadın ve 18 çocuğu 3 ay süreyle barındırabilecek bir kadın sığınma evi açmıştır.[606] Açılan sığınma evleri sadece İstanbul ve Ankara ile sınırlı kalmamış, 1990 yılında İzmir'de Bornova Belediyesi Kadın Danışma Merkezi, 1992 yılında Aydın'da Nazilli Kadın Dayanışma Merkezi hizmete girmiştir.

Kurulan vakıflara ve kurumlara bu dönemde büyük ilgi gösterilmiştir. İlgi, sadece kadınlardan değil erkeklerden de gelmiştir. 1989 tarihinde kurulan Altındağ Aile Merkezi'ne açıldığı tarihten 1 Ocak 1991'e kadar 487 erkek, eşinden şiddet gördüğü

---

[602] *Gösterilen yer.*
[603] "Adresi Gizli Kadın Evi", *Milliyet,* 22 Eylül 1990.
[604] "Kadın Sığınma Evinde Sorun, *Aktüel,* 9 Şubat 1992, "İstanbul'daki Kadın Evi Kapatıldı", *Jiyan,* S.2, 8 Haziran 1993, s.15.
[605] *Ankara Bülteni,* Mart 1992, s.8, "RP'li Belediye Kadın Sığınma Evini Kapatıyor", *Milliyet,* 10 Ocak 1995.
[606] "Mor Çatı Kadın Sığınağı Açılıyor", *Pazartesi,* S.5, Ağustos 1995, s.5.

gerekçesiyle başvurmuştur.[607] Türkiye'nin ilk kadın sığınma evi olan ve Bakırköy Belediyesi tarafından açılan, kadın sığınma evi hizmet verdiği 2 sene boyunca 350 kadın ve 255 çocuğun barınma ihtiyaçlarını karşılamış, Şişli Belediyesi'nin açtığı Kadın Evi'ne ise iki yılda 600 başvuru gelmiş ve 190 kadına hizmet sunulmuştur.[608] 11 Aralık 1 Temmuz 1992 tarihinde ise Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı'nca, eşlerinden dayak yiyen kadınlara hizmet vermek amacıyla açılan "Alo Dayak" hattına, 7 ayda 27.557 kadın başvurmuştur.[609] Yine Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı'nca 1995 yılında açılan kadın sığınağına ise açıldığı ilk aylarda 2000 kadın başvurmuştur.

3.4.4.1. Kadınlara Yönelik Resmi ve Yasal Düzenlemeler

Feminist grupların 1990 yılının başında en çok protesto ettiği kanun, TCK'nın 438. maddesiydi. Kamuoyunun tüm dikkatini çeken hayat kadınlarına tecavüz edilmesi suçuna ceza indirimi sağlayan 765 sayılı TCK'nın 438. Maddesi'nin yürürlükten kaldırılması teklifinin Anayasa Mahkemesi tarafından reddedilmesi bu dönemde protestoların ve tepkilerin çoğalmasına sebep olmuştur.

Kanunun kaldırılmasının reddedilmesi üzerine, SHP Grup Başkanlığı tarafından 16 Ocak 1990 tarihinde TCK'nın 438. Maddesinin hayat kadınlara karşı tecavüz suçuna verilen cezanın üçte ikisine kadar indirilmesini sağlamasının; Anayasasının 10. Maddesinin ön görmüş olduğu herkesin dil, ırk, din gözetmeksizin kanun önünde eşitliğine aykırı olduğu ve devlet organlarının, bütün işlemlerde bu kanunu uygulaması gerektiği[610] gerekçesiyle maddenin yürürlükten kaldırılması teklifi TBMM'ye sunulmuştur.

TCK'nın 438. Maddesi, 21 Kasım 1990 tarihinde kabul edilen, 29 Kasım 1990 tarihinde de Resmi Gazete'de yayımlanan "765 Sayılı Türk Ceza Kanununun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine Dair Kanun" ile yürürlükten kaldırılmıştır.

1990 yılında halk türküleri sanatçısı bir kadın, eşine açtığı boşanma davasında, eşinin kendisini sömürdüğünü ve bunu önlemek amacıyla boşanma davası açtığını fakat bunun üzerine eşinin çalışmasına izin vermediğini bu sebeple de Medeni Kanun'un 159. maddesi gereğince çalışma izni istediğini belirtmiştir. Davacı kadının, Medeni Kanun'un

---

[607]"Kadınların Yuvasına Erkeklerden İlgi Dayak Yiyen Kocalar Sığınma Evlerinde" *Milliyet,*, 15 Şubat 1991.
[608] *Kadın Hareketinin Yüzyılı*, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, İstanbul 2000, s.253.
[609]"Alo Dayak'a Rekor Başvuru", *Milliyet,* 26 Mart 1993.
[610] TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:18 Yasama Yılı: 3 S.Sayısı:399, s.13-14.

159. maddesinin, Anayasa'nın 10. maddesine aykırı olduğu görüşünü savunması, davayı gören İzmir 4. Sulh Hukuk Mahkemesi tarafından ciddi görülmüş ve Anayasa Mahkemesi'ne taşınmıştır. [611]

Anayasa Mahkemesi Kurulu, 29 Kasım 1990 tarihinde, Medeni Kanun'un, kadının çalışmasını kocasının iznine tabii tutan 159. Maddesini, "(…)Kocanın, eşinin mesleğini veya işini yürütmesi için izin vermesi veya uygun görmezse izin vermemesi kadının kişilik haklarını ihlâl ettiği gibi Anayasa'nın 10. maddesindeki yerini bulan kadın erkek eşitliği ilkesine de aykırılık oluşturur."[612] Gerekçesi ile, ''Herkes, dil, ırk, renk, cinsiyet ayrımı gözetmeksizin kanun önünde eşittir.'' Hükmünü içeren Anayasa'nın 10. Maddesine, "Çalışma herkesin hakkı ve ödevidir" hükmünü içeren 49. Maddenin birinci fıkrasına aykırı bularak, oybirliği ile iptaline karar vermiştir.[613] Karar, 2 Temmuz 1992 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir

159. Maddenin iptal gerekçesi olarak ise Anayasa'nın 12. maddesine göre kişiye bağlı, dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez nitelikteki çalışma hak ve özgürlüğünün evli kadınların da hakkı olduğu, bu hakkın erkeklerin sahip olduğu haklardan hiçbir farkın olmadığı bundan dolayı da Medeni Yasa'nın 159. maddesine dayanarak kocanın, eşinin çalışmasına engel olması ya da bunu eşini kusurlu göstererek boşanma sebebi olarak kullanması; Anayasa'nın 49. maddesinde yer alan temel haklardan biri olan çalışma özgürlüğüne de aykırılık oluşturması olarak gösterilmiştir.[614]

20 Nisan 1990 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanan "1211 Sayılı Kanun ile 2547 Sayılı Kanunda Değişiklik Yapılması ve Kadının Statüsü ve Sorunları Başkanlığının Kurulması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname" ile Kadının Statüsü ve Sorunları Başkanlığı kurulmuştur. Kurulan Başkanlığın görevleri ise; "Kadının statüsünün korunması, sorunlarının çözümlenmesi, Kadının toplumla bütünleşmesi, kadının statüsü ve sorunları ile ilgili kamuoyu yaratmak, Kadın ile ilgili konularda dokümantasyon, yayın ve tanıtma faaliyetlerinde bulunmaktır. "[615] şeklinde belirlenmiştir.

25 Ekim 1990 tarihinde ise *"*Türk kadınının eğitim seviyesini yükseltmek, tarım, sanayi ve hizmetler kesiminde ekonomik hayata katılımını artırmak, sağlık, sosyal ve

[611]"Kadınlar Çalışmak İçin Eşlerinden İzin Almayacak", *Türkiye***,** 30 Kasım1990.
[612] *T.C. Resmi Gazete,* 2 Temmuz 1992/21272, s.5.
[613]"Kadınlar Çalışmak İçin Eşlerinden İzin Almayacak", *Türkiye* 30 Kasım 1990.
[614] T.C. Resmi Gazete, 2 Temmuz 1992/21272, s.18.
[615] "*1211 Sayılı Kanun ile 2547 Sayılı Kanunda Değişiklik Yapılması ve Kadının Statüsü ve Sorunları Başkanlığının Kurulması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname",* T.C. Resmi Gazete, 20 Nisan 1990/20498, s.1-4.

hukukî güvenliğini sağlamak ve böylece kadının statüsünü genel olarak geliştirmek üzere eşitlik içinde sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasî alanlarda hak ettiği statüyü kazandırmak''[616] amacıyla Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığına bağlı Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü kurulmuştur. 24 Haziran 1991 tarihinde de Başbakanlığa bağlanmıştır. Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, Birleşmiş Milletler Uluslararası Kadının İlerlemesi İçin Araştırma ve Eğitim Merkezi'nin 17-20 Şubat 1992 tarihinde gerçekleştirdiği toplantısında, Türkiye'de kadın konusunda yapılacak çalışmalar için merkez seçilmiştir.

1993 yılında, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı ve Dünya Bankası tarafından yürütülecek iki proje kapsamında Türk kadının sosyal, ekonomik, hukuki ve eğitim alanında konumunu iyileştirilmesi hedeflenmiştir. Bu doğrultuda 5 yıl sürecek ve 660 bin dolara mal olacak "Kadının Kalkınmaya Katılımını Güçlendirme Ulusal Programı" hazırlanarak, UNDP'nin desteği alınmıştır. Dünya Bankası tarafından yürütülen ve işçilerin eğitilmesini öngören "İstihdam ve Eğitim Projesi" de uygulanmaya başlanmıştır. Proje kapsamında Dünya Bankasından 67 milyon dolar tutarında kredi alınmıştır. Alınan kredinin 27 milyon dolarlık kısmı meslek edindirme ve kendi işini kurma programı için ayrılmıştır. [617] 1994 yılında ise İstihdam ve Eğitim Projesi'nin alt projelerinden biri olan "Kadının İstihdamının Geliştirilmesi Projesi", Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü tarafından yürütülmeye başlanmıştır. 28 Eylül 1994 tarihinde ise Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü bünyesinde, Bilgi Başvuru Bankası (3B) kurulmuştur. Bu kurumla kadınlara hukuki ve psikolojik danışmanlık verilmesi amaçlanmış ve barınma talep eden kadınlar bu doğrultuda sığınma evlerine yönlendirilmiştir.[618]

6-8 Aralık 1993 tarihinde ise kadın gruplarından, siyasi partilerden, derneklerden, vakıflardan, sendikalardan gelen kadınlardan ve akademisyen kadınların bir araya geldiği "Türkiye'de Kadın Kimliği" kongresi, Başbakanlık Kadın ve Sosyal Hizmetler Müsteşarlığı, Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü ve Ankara Üniversitesi Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi tarafından düzenlenmiştir. Yapılan kongrede "Her ilde iletişim noktaları ve ortak bir iletişim bürosu kurulmasına, tüm katılan

[616]"Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğünün Kurulması ile 14.1.1970 Tarihli ve 1211 Sayılı ve 4.11.1981 Tarihli ve 2547 Sayılı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında 422 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulüne Dair Kanun", *T.C. Resmi Gazete,* 28 Ekim 1990/20679, s.1-3.
[617]"Dünya Bankası'ndan 67 Milyon Dolar Kredi'', *Milliyet,* 30 Haziran 1993.
[618] *Kadın Hareketinin Yüzyılı,* s.261.

kuruluşlardan kadınlarla Diyarbakır'a ve çevresine gidilmesine, 1994'ün barış yılı olarak ilan edilmesine, "Türk-Kürt kadını kardeştir-Savaşa hayır!" sloganıyla kampanya başlatılmasına"[619] genel kurulda oybirliğiyle karar verilmiştir.

1992-1994 yıllarında GAP Bölgesi için yapılan araştırmalardan biri olan GAP Bölgesi'nde Kadının Statüsü ve Kalkınma Sürecine Entegrasyonu Araştırması'nın sonuçları doğrultusunda 1995 yılından itibaren GAP Projesi içerisinde yer alan bölgelerde, Çok Amaçlı Toplum Merkezleri kurulmuştur.[620] ÇATOM'un temel ilkesi "Kadınlara ne yapacaklarını değil, hangi koşullarda neler yapılabileceğini göstermek"[621], amacı ise "kadınların sorunlarının farkına varmalarına ve çözümü için fırsat yaratmalarını sağlamak, kadını toplumun her alanında daha aktif ve güçlü hale getirmek"[622] olarak belirlenmiştir.

Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, 4. Dünya Kadın Konferansı'ndan önce kadınların konumunu iyileştirici politikaları belirleyebilmek için 8-11 Haziran 1995 tarihleri arasında Sinop DSİ'de bir toplantı düzenlemiştir. Kadın Aile ve Sosyal Hizmetlerden sorumlu Devlet Bakanı Aysel Baykal'ın, ANAP ve RP'li kadınların, milletvekillerinin, akademisyenlerin, sendikacıların, kadın köşe yazarlarının da katıldığı[623] toplantıda kadının güçlendirilmesi için "Çerçeve eşitlik yasasının kabul edilmesi, kadınların kamu yaşamına katılımının özendirilmesi, kotamn sendikalar, partiler, odalar gibi birçok alanda yaygınlaştırılması, kadının ev dışında çalışmasının desteklenmesi, kadın istihdamını artırıcı tedbirlerin alınması, kadın sağlığı politikasında bilgilendirmenin önemsenmesi, uzmanların daha duyarlı olması için eğitilmesi ve kadınlara sağlık sigortasının desteklenmesi, eğitimde cinsiyet ayrımının ders kitaplarından öğretmenlerin tutumlarına dek her noktada ortadan kaldırılması, kız çocuklarının okumasının teşvik edilmesi, ileriye yönelik olarak prestijli mesleklerde desteklenmesi, kitle iletişim araçlarında şiddeti normalleştirici yayınlar konusunda önlem alınması"[624] kararları alınmıştır.

4-15 Eylül 1995 tarihinde Pekin'de gerçekleştirilen Türkiye'nin de katıldığı, 4. Dünya Kadın Konferansı'nda "Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu" kabul

[619] "Bir Kongre-Üç Yüz Kadın İleştik!", *Dolaşan Mavi Çorap,* Şubat 1994, s. 17.
[620] https://www.gapcatom.org/hakkimizda/gap-catom-nedir/, Erişim Tarihi: 6 Ağustos 2019.
[621] https://www.gapcatom.org/hakkimizda/catomun-ilkeleri/, Erişim Tarihi: 6 Ağustos 2019.
[622] https://www.gapcatom.org/hakkimizda/projenin-amaci/, Erişim Tarihi: 6 Ağustos 2019.
[623] "Kadın Haklarında Yolun Başındayız", *Posta,* 10 Haziran 1995.
[624] "Sinop Zirvesi", *Pazartesi,* S.4, Temmuz 1995, s.12.

edilmiştir.[625] 1996 yılının sonunda ise Türkiye'de, Konferansın sonuçlarının uygulanmasına yönelik, Ulusal Eylem Planı için hazırlıklara başlanmıştır.[626]

3.4.4.2. Kadın Hareketleri

1990'larda kadınlar, kadın hakları ve kadının yerinin önemi için kamuoyu oluşturmaya çalıştıkları, kendilerini bilinçlendirmeyi ve hayatlarında karşılaşma ihtimalleri yüksek olan senaryolar karşısında ne yapmaları gerektiğini anlamaya ça1ıştıklarından pek çok toplantı, söyleşi, kampanya ve protesto düzenlemiştir. Kadınlar bu dönemde karşı oldukları her yasa, kanun, uygulama, düzenleme ve düşünce için kitlesel gruplar halinde toplanarak karşı oldukları durumu protesto etmiştir. Kadınların toplu yürüyüşleri ve protestoları başta TCK'nın 438. Ve 159. maddelerinin kaldırılması olmak üzere birçok değişikliği beraberinde getirmiştir.

1990 yılına girilirken kadınlar cephesinde en önemli konulardan birisi TCK'nun 438. Maddesiydi. 15 Ocak 1990 tarihinde, 1989 yılından itibaren "Bedenimiz Bizimdir-Cinsel Tacize Hayır" kampanyasını yürüten kadınlar, Sultanahmet Adliye binasında 438. maddeyi protesto etmiştir. Aynı gün 438. Madde, bir hayat kadını tarafından da protesto edilmiş, "İstanbullu Fahişeler" adına basın açıklaması dağıtılmıştır. Dağıtılan açıklamada ise aşağıdaki sözlere yer verilmiştir:

"Bütün üyelerinin erkek olduğu Anayasa Mahkemesi'nin aldığı bu kararı biz fahişeler protesto ediyoruz. Bizler bu devlete en yüksek vergileri ödeyen, direkt devletin sermayeleri olan fahişeler olarak zaten hayatın her alanında karşılaştığımız ayrımcılığın devlet eliyle pekiştirilmesini esefle karşılamaktayız."[627]

"Bedenimiz Bizimdir-Cinsel Tacize Hayır" kampanyasının ilk paneli 20-23 ve 24 Kasım 1989 tarihlerinde Bilsak'ta yapılmıştır. Bu panelde sokakta cinsel taciz konusunun üstünde durulmuş, cinsel tacizlerin kadınları eve kapattığı ve özgürce dolaşmasına mani olduğu gerekçesiyle kahvehane, meyhane ve birahane gibi kadınların giremediği mekanlara toplu grup halinde ziyaretler yapılmıştır. Kampanya'nın ikinci paneli ise 2 Ocak 1990 tarihinde Bilsak'ta yapılmış ve işyerinde cinsel taciz konusu konuşulmuştur. Yapılan konuşmaların ortak noktaları "hangi işyerinde olursa olsun taciz edildiğimizde sessiz kalmamamız, yakın arkadaşımıza açılmamız, kadın komisyonları, kadın büroları

[625] Konferans tarafından kabul edilen kararlar için Bkz.: https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/kefe/docs/pekin.pdf.
[626] "Kısa… Kısa…", *Cumhuriyet,* 20 Aralık 1996.
[627] "438'e Hayır!", *Kaktüs,* S.10, Şubat 1990, s.6.

aracılığıyla olayı gündeme getirmemiz ve sendikalarda kadın grupları oluşturarak cinsel tacize karşı önlemler alınması için uğraşmamız"[628] olarak belirlenmiştir.

Aynı zamanda "Bedenimiz Bizimdir-Cinsel Tacize Hayır" kampanyasını yürüten kadınlar, 23 Ocak 1990 tarihinde, genelevlerin bulunduğu Zürafa Sokağı'na giderek, iffetli kadın yakıştırmasını kabul etmeyen bir grup kadın olarak yaptıkları ve aşağıda verilen basın açıklamasında Anayasa Mahkemesi'nin 7 erkek yargıcını istifaya çağırarak, ''İffetli Kadın Vesikası'' dağıtmışlardır.[629]

> "Biz mesleği fahişelik olmayan kadınları sözde korumaktan, "iffetli" ilan etmekten vazgeçin, biz "erkeklerin iffetli kadınları" olmayı reddediyoruz, fahişeleri cezalandırarak korunmayı reddediyoruz. Bizler kadınlar arasında iffetli-iffetsiz ayrımı yapmıyoruz, tam tersine, siz erkeklerin ve devletin bizi böyle bölmenize itiraz ediyor ve kim olursa olsun bütün kadınlara yönelik erkek saldırganlığının eşit cezalandırılmasını istiyoruz(…)"[630]

Feminist grupların 18 Şubat 1990 tarihinde düzenlediği Zeynepkamil'den başlayan ve Bağlarbaşı Meydanı'nda sona eren "438'e Hayır" yürüyüşü bu dönemde oldukça yankı uyandırmıştır. "Yeter, söz kadının", "Haklı tecavüz yoktur", gibi pankartlar açan kadınlar yürüyüşlerini, "Eve kapatılmak istemiyoruz", "Ne iffetli ne iffetsiz, biz kadınız", sloganlarıyla ve ev kadınlarının pencerelerden tuttuğu alkışlarla tamamlamışlardır.[631] Kadın gruplarının eylemleri, özellikle 18 Şubat yürüyüşü 438. maddenin kaldırılmasında büyük bir etken olmuştur.

1990 yılında kadınların, feminizmi, kadının özgürlüğü gibi kavramları topluma katmaya çalıştığı bu dönemde Aileden Sorumlu Devlet Bakanı Cemil Çiçek'in "Flörtün fahişelikten ne farkı var" ve "Feminizm sapkınlıktır." sözleri kadınlar tarafından Bakan Çiçek'in düdük gibi bir laf ettiği gerekçesiyle İstiklal Caddesi'nde düdükle protesto edilmiştir.[632] Gelen tepkiler üzerine Bakan Çiçek "Kastım, flört adı altında evliliğe alternatif olarak sunulmak istenen meşru olmayan bir zeminde dost hayatı raddesine varan beraberliklerdir."[633] Şeklinde bir açıklama yapmış olsa da kadınların tepkisi azalmamış, protestolar devam etmiştir. Bakan Çiçek'e genç kızlardan ''benimle çıkar mısınız?'' yazılı telgraflar yağmıştır. [634]

---

[628]"İşyerinde Taciz", *Kaktüs* S.10, Şubat 1990, s.19.
[629] *Kaktüs*, S.10, Şubat 1990, s.11-12.
[630]"Açık Mektup", *Kaktüs,* S.10, Şubat 1990, s.12.
[631]"Yeter, Söz Kadının Yürüyüşü", *Güneş,* 19 Şubat 1990.
[632] "Çiçek'e Düdüklü Protesto", *Sabah,* 25 Kasım 1990, "Düdüklü Protesto", *Günaydın,* 25 Kasım 1990.
[633]"Kastım Dost Hayatı Yaşamak", *Milliyet,* 24 Kasım 1990.
[634], "Çiçek'e 'Flört' Yağıyor", *Milliyet* 10 Aralık 1990.

Bu dönem kadınların sesini sokaklarda, yürüyüş ve protesto eylemleriyle duyurduğu bir dönem olduğundan, ilerleyen yıllarda da pek çok sayıda protesto ve eylem ve kampanya gerçekleştirilmiştir. 1991 yılında Kadın Eserleri Kütüphanesi 1. Uluslararası Kadın Kütüphaneleri Sempozyumunu gerçekleştirmiş, İzmir Kadın Platformu ile Kadın Haklarını Araştırma ve Geliştirme Derneği kurulmuştur. 1992 yılında feminist kadınlar, iki kız öğrencinin intiharıyla son bulan bekaret kontrolünü Milli Eğitim Bakanlığı önünde ve Türkan Akyol tarafından hazırlanan ve kamuoyuna sunulmadan kabul edilmek istenen "Kadın ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Yasa Tasarısı"nı TBMM Başkanlığı ve Başbakanlığa çektikleri telgraflarla protesto etmişlerdir. 1993 yılında çeşitli kadın vakıf ve dernekleri tarafından Bosnalı kadınlar için miting düzenlenmiş, İstanbul Beyoğlu'nda savaşlarda meydana gelen tecavüze dikkat çekmek için sokak sergisi açılmış, Vakıflar Yüksek Tahsil Kız Yurdu'nda Yetişenler Eğitim ve Kültür Vakfı ile Kadının İşgücünü Destekleme Derneği kurulmuştur. 1994 yılında 8 Mart Kadın Platformu ve İstanbul Kadın Platformu kurulmuş, okula geç kalan 4 kızın bekâret testine sokulması kadınlar tarafından protesto edilmiş, kadınlar 1 Mayıs yürüyüşüne ve Sivas Katliamı'nın protesto edildiği yürüyüşe bağımsız bir topluluk olarak katılmış, Dünya Barış Günü sebebiyle Beşiktaş'ta basın toplantısı düzenlenmiş, Şişli Belediyesi'nin Kadın Evi'ni kapatması üzerine "Sığınma Evlerimizi Geri İstiyoruz" adlı bir kampanya başlatılmıştır. 1995 yılında ise Kadıköy Meydanı'nda "Kadınlar Artık Susmayacak" sloganlı bir şenlik düzenlenmiş, Mor Çatı tarafından kadınlara kendini savunma ve özgüven kursu verilmiş, Kadın İçin Destek Oluşturma Grubu kurulmuş, "Her Kentte, Her Semtte Sığınma Evi" kampanyası başlatılmıştır. [635]

1995 yılının en çok ses getiren protestosu ise Milli Eğitim Bakanlığı'nın, Ortaöğretim Kurumları Ödül ve Disiplin Yönetmeliği'nde yer alan, disiplin kurullarına ''bekâret kontrolü'' yapılmasına yetki verilmesine karşı yapılmıştır. 9 Şubat 1995 tarihinde gerçekleştirilen protestoda Milli Eğitim Bakanlığı önünde, uygulamanın çağdışı olduğu ve gündeme gelmesinin bile utanç verici olduğu vurgulanmıştır. Gelen tepkiler üzerine dönemin Milli Eğitim Bakanı Nevzat Ayaz yönetmeliğin değiştirileceğini ve yapılacak olan değişikliğin öğrencileri rencide etmeyecek şekilde olmasına dikkat edileceğini söylemiştir.[636]

[635] *Kadın Hareketinin Yüzyılı,* s.263-265.
[636] "Bekaret Kontrolü İçin Protesto", *Hürriyet,* 10 Şubat 1995.

3.4.4.3. 8 Mart Kutlamaları

Kadınların sokaklarda aktif olarak bulunduğu bu dönemde 8 Mart kutlamaları da oldukça hareketli geçmiştir. 1990 yılında SHP ve DYP il kadın komisyonlarının düzenlediği paneller Pendik Kültür Merkezi ve Sheraton Oteli'nde yapılmış ve DYP lideri Süleyman Demirel "Hanımsız siyaset olmaz" derken SHP Genel Başkanı Erdal İnönü de "Kadın-erkek hepimizin, demokrasiyi korumada birlik olmamızı bekliyorum"[637] demiştir. İstanbul'da Sultanahmet'te halaylarla, Kadıköy'de mum ve çiçeklerle yürüyüşle, Bursa'da Almira Oteli'nde şiir, müzik ve oyun ile coşkuyla, Gaziantep'te ise Büyükşehir Belediyesi'nin düzenlediği etkinlikle kutlanmıştır.[638]

1991 yılında Cumhurbaşkanı Turgut Özal 8 Mart için "Dünya Kadınlar Günü'nde Türk kadını için hakça olmayan tüm davranışları redderken sorunlarının çözümü için siyasi hayatımızda kendilerinin daha etkin bir şekilde seslerini duyurmalarını salık veriyorum"[639] derken 8 Mart Dünya Kadınlar Günü'nü, Beykoz Belediyesi düzenlediği panel ile SHP İstanbul İl Kadın Komisyonu tarafından "8 Mart'ı Kutlama" şenliği ile Fatih Belediyesi ''Atatürk, Moda ve Sanat'' defilesiyle kutlamıştır. [640]

1992 yılının 8 Mart kutlamaları ise olaylı geçmiştir. İstanbul'da İstiklal Caddesi'ne doğru yürüyen kadınlar polisler tarafından dövülürken, Adana'da Seyhan Belediyesi'nce düzenlenen tören sırasında 100 kişilik bir grup polisler tarafından dağıtılmıştır.[641] Zonguldak'ta ise Genel Maden-İş Sendikası Kadın Komisyonu üyeleri ve Zonguldaklı kadınlar sessiz protesto yürüyüşü yapmışlardır.

1993 yılı kutlamaları da olaylı geçmiş Ankara'da Zafer Çarşısı önünde yapılan toplantıya polis müdahale etmiş, 20'yi aşkın kişi dövülerek gözaltına alınmıştır.[642] SHP Kadın Komisyonu Bosnalı kadınlara yapılan saldırıları protesto amaçlı bir yürüyüş düzenlemiş, ANAP İl Örgütü sohbet toplantısı yapmıştır.

1994 yılında Başbakan Tansu Çiller, Anıtkabir'e çelenk koymuş ve kadınlara seslenerek "Beni yalnız bırakmayın" demiştir.[643] Kadın Platformu Taksim'de kokart

[637]"Kadınlar Laikliği Korumalı", *Cumhuriyet,* 9 Mart 1990.
[638]"Günlerden Bir Kadın Günü", *Güneş,* 9 Mart 1990.
[639]"Kadınlar Günü İçin Ne Dediler?", *Cumhuriyet,* 9 Mart 1991.
[640]"İstanbul'da Korsan Gösteriler", "Kadınlar: Evde Kölelik İstemiyoruz", "Kadın Bir Değil Her Gün Hatırlanmalı", *Günaydın,* 9 Mart 1991.
[641]"Bir Kadınlar Günü Böyle Geçti", *Sabah* 9 Mart 1992.
[642]"Kadınlar Günü'nde Olaylı Kutlama", *Cumhuriyet,* 9 Mart 1993.
[643]"Beni Yalnız Bırakmayın", *Yeni Günaydın* 9 Mart 1994.

dağıtmış, Ankara Büyükşehir Belediyesi ‘’Ankara Kadın Şenliği’’ düzenlemiş, Gaziantep Kadın Platformu çeşitli paneller ve sergiler düzenlemiştir.

1995 yılında ise Bakırköy Belediye Başkanı Ali Talip Özdemir, Türkiye’ye gelen Afrika, Avrupa ve Ortadoğu ülkelerinde görev yapan 25 kadına yemek vermiş, İstanbul Teknik Üniversitesi Vakfı ‘’Kadın ve Kent Kültürü’’ adlı bir toplantı düzenlemiş, Atatürk Kültür Merkezi’nde düzenlenen toplantıda Zeynep Oral, Nezihe Araz, Gülsün Bilgehan ve Yıldız Sartel ‘’Kadınların Tarihini Yazan Kadınlar’’ seçilerek ödüllerini almışlardır.[644]

[644] “Zeynep Oral’a Ödül”, *Milliyet,* 9 Mart 1995, “Gelin Ülkeyi Beraberce Değiştirelim”, Cumhuriyet, 9 Mart 1995.

SONUÇ

Türkiye Cumhuriyeti bu dönemde 1989-1993 yılları arasında Turgut Özal ve 1993-2000 yılları arasında da Süleyman Demirel'in cumhurbaşkanlığında ve sırasıyla 1989-1991 yıllarında Yıldırım Akbulut'un başbakanlığında Anavatan Partisi tarafından, 1991 yılında 5 aylık bir sürede Mesut Yılmaz'ın başbakanlığında Anavatan Partisi tarafından, 1991-1993 yılları arasında Süleyman Demirel'in başbakanlığında Doğru Yol Partisi tarafından ve 1993-1996 yılları arasında Tansu Çiller'in başbakanlığında Anavatan Partisi tarafından kurulan hükümetle yönetildi.

Hükümette olan siyasi partilerin ideolojisi ve politikaları doğrultusunda hazırlanan kalkınma planlarıyla da birlikte bu dönemde; eğitim, kültür ve sosyal hayatta atılan adımlar şekillenerek değişiklik göstermiştir.

Eğitimde anaokullarının yaygınlaştırılması ve okul öncesi eğitim oranın artırılması öncelikli hedef olurken; ilköğretimde ilk defa "Taşımalı İlköğretim" uygulamasıyla nüfusun az, ulaşımın ise zor olduğu bölgelerdeki öğrencilerin eğitim alması sağlanmış, Ders Geçme ve Kredi Sistemi ve "Açık Lise" uygulamasıyla ise de ortaöğretimde az olan mezun sayısının artırılması amaçlanmıştır. Bu uygulamalar doğrultusunda eğitim alanında gözle görülen bir ilerleme kaydedilmiştir.

Sağlık politikaları ise kalkınma planı ve sağlık projeleri doğrultusunda şekillenmiştir. Öncelikli hedef vatandaşların sağlık hizmetlerinden en iyi şekilde yararlanmalarıydı. Bunu sağlamak amacıyla ise dönemin en dikkat çekici uygulamalarından biri olan "Yeşil Kart Uygulaması" hayata geçirilmiş ve bu dönemde yeşil kart verilen kişi sayısı 3 milyonu geçmiştir.

Bu dönemde Türkiye nüfusu her sene giderek artmakta olup genç nüfustan oluşmaktaydı. Nüfus artışıyla birlikte gelen en belirgin sonuçlardan biri ise göçlerdi. Özellikle iç göçler iş bulmak amacıyla en çok İstanbul, Ankara, İzmir ve Bursa'ya yapılmaktaydı. Kırsal kesimden şehirlere yapılan göçler; şehirlerin yerleşme yapısını bozarak gecekondu kültürünün yayılmasına böylece de çarpık kentleşmenin hızla artmasına, büyükşehirlerde temel ihtiyaçların karşılanmasının zorlaşmasına ve şehirlerde gürültünün, kirliliğin kalabalığın giderek artmasına sebep olmuştur.

Türk sineması bu yıllarda izleyicisini 1980'lerin sonundan itibaren yayınlanmaya başlayan Hollywood filmlerine karşı kaybetmiş ve hem yerli film seyircisi hem de sinema salonlarının sayısı belirgin bir azalış içerisine girerken; Türkiye'nin ilk özel televizyonu

olan Star- 1 kanalının yükselişi başlamıştır. Türk halkının Star-1'in yayınladığı dizilerin ve programların hayranı olup; devlet tekelindeki TRT'de yayınlanan programları daha sıkıcı bulması ve kanala başarı kazandırmasıyla birlikte Türkiye'de özel televizyon kanalları dönemi başladı ve sayıları her yıl giderek arttı.

Yine bu dönem; toplumsal ve siyasi olaylar açısından günümüzde hala konuşulan, tartışılan ve herkes tarafından farklı yorumlanan 1993 yılındaki Sivas Katliamı ile 1995 yılındaki Gazi olaylarına sahne oldu. Halkta çeşitli rahatsızlıklar yaratan, siyasi hayatı oldukça gerginleştiren bu iki toplumsal olay da döneme damgasını vurmuştur.

1990'ların ilk yarısında Türkiye'de toplumsal alanda en radikal kararların alındığı alanlardan biri ise kadın haklarıdır. Bunda kadınların sokaklardaki eylem ve protestoları da etkili olurken, TCK'nın hayat kadınlarına karşı tecavüz suçuna verilen cezanın üçte ikisine kadar indirilmesini sağlayan 438. Maddesinin ve yine evli kadınların eşlerinden izinsiz çalışmalarını yasaklayan Medeni Kanun'un 159. Maddesinin kaldırılması bu dönemde kadınların kazandığı başarılardandır.

KAYNAKÇA

I. Arşivler

Devlet Opera ve Balesi Genel Müdürlüğü Arşiv Ve Bilgi Bankası

II. Resmi Yayınlar

Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı 1990-1994, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Yayın No:2174

Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri, (haz.İrfan Neziroğlu, Tuncer Yılmaz), C.8 (9 Kasım 1989-30 Ekim 1995), Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı Yayınları, Aralık 2013

İstatistik Göstergeler 'Statistical Indicators' 1923-2013, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara 2014

Kültür İstatistikleri 1990, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 1992

Kültür İstatistikleri 1991, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 1993

Kültür İstatistikleri 1992, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 1994

Kültür İstatistikleri 1993, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 1995

Kültür İstatistikleri 1994, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 1996

Kültür İstatistikleri 1995, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 1997

Milli Eğitim Bakanı Avni Akyol'un XIII. Milli Eğitim Şûrası Açış ve Kapanış Konuşmaları, T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara 1990

Ondördüncü Milli Eğitim Şûrası, T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1993

TBMM Tutanak Dergisi

T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi

T.C. Resmi Gazete

Ulusal Sağlık Politikası, T.C. Sağlık Bakanlığı Sağlık Projesi Genel Koordinatörlüğü, Ankara 1993

Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1996-2000, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı

1990 Genel Nüfus Sayımı, T.C Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara 1991

III. Süreli Yayınlar

Akşam

Aktüel

Ankara Bülteni

Cumhuriyet

Dolaşan Mavi Çorap

Dünya

Feminist

Foto Maç

Foto Spor

Gün

Güneş

Günaydın

Hürriyet

Jiyan

Kaktüs

Kelebek

Melodi

Meydan

Milliyet

Milli Gazete

Pazartesi

Posta

Sabah

Sabah Spor

Sabah TV Guide

Saklambaç

Sarmaşık

Şehir Tiyatrosu Dergisi

Spor

Süper Spor

Takvim

Tercüman

Tiyatrol

Türkiye

Vakit

Yeni Asır

Yeni Asya

Yeni Günaydın

Yeni İstanbul

Yeni Şafak

IV. Kitaplar

Akyol, Avni, *Milli Eğitim Bakanlığı 1991 Yılı Bütçesi*, Ankara 1990

Akyol, Avni, *Milli Eğitim Konuşmalar Mesajlar Demeçler,* Ankara 1991

Avşar, Zakir B., Tunçalp, S. Zafer, *Sürgünde 50. Yıl Ahıska Türkleri,* TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara, 1995

Belgelerle Sanata Evet, (haz.Atilla Gürçay), Devlet Tiyatroları Opera ve Balesi Çalışanları Vakfı, Ankara 1995

Cankaya, Özden, *Bir Kitle İletişim Kurumunun Tarihi: TRT (1927-2000)*,Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003

Çavdar, Tevfik, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1950'den Günümüze*, İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul 2019

Dural, Tamaşa F., *Aleviler ve Gazi Olayları,* Ant Yayınları, İstanbul 1995

Gür, Bekir S. Gür, Çelik, Zafer, *YÖK'ün 30 Yılı*, SETA Rapor, no.4, Kasım 2011

Kadın Hareketinin Yüzyılı, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, İstanbul 2000

Kocaman, Tuncer, *Türkiye'de İç Göçler ve Göç Edenlerin Nitelikleri (1965-2000)*, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara 2008

Kongar, Emre, *21. Yüzyılda Türkiye: 2000'li Yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, Remzi Kitabevi, 14. Baskı, İstanbul 1998

Madımak Yangını: Sivas Katliamı Davası, (haz.Şenal Sarıhan), I, Ankara Barosu Yayınları, Ankara 2009

Sinema Yıllığı '93, (yay.haz.Ali Hakan), Türkiye Sinema ve Audiovisuel Kültür Vakfı, İstanbul 1994

Sinema Yıllığı '94, (haz.Ayşe Teksoy), Türkiye Sinema ve Audiovisuel Kültür Vakfı, İstanbul 1995

Sinema Yıllığı 95/96, (haz.Tamer Baran), Türkiye Sinema ve Audiovisuel Kültür Vakfı, İstanbul 1995

Tanör, Bülent, vd., *Türkiye Tarihi, 5: Bugünkü Türkiye 1980-1995*,(yay.haz.Sina Akşin), Cem Yayınevi, İstanbul 1997

Tartan, Fikret, *İzmir Devlet Tiyatrosu (1944-2003)*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, 1. Baskı, İzmir 2004

Toplumsal Hareketler Konuşuyor, (yay.haz.Leyla Sanlı), Alan Yayıncılık, 1. Baskı, Ocak 2003

Türkiye'de Doğal Afetler Konulu Ülke Strateji Raporu, Japonya Uluslararası İşbirliği Ajansı, Ankara 2004

Türkiye Kültür ve Sanat Yıllığı 1991, (haz.D. Mehmet Doğan), Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları, Ankara 1991

Türkiye Kültür ve Sanat Yıllığı 1992, (haz.D. Mehmet Doğan), Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları, Ankara 1992

Türkiye Kültür ve Sanat Yıllığı 1993, (haz.D. Mehmet Doğan), Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları, Ankara 1993

Türkiye Kültür ve Sanat Yıllığı 1994, (haz.D. Mehmet Doğan), Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları, Ankara 1994

Türkiye Kültür ve Sanat Yıllığı 1995, (haz.D. Mehmet Doğan), Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları, Ankara 1995

Türkiye Kültür ve Sanat Yıllığı 1996, (haz.D. Mehmet Doğan), Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları, Ankara 1996

V. Makaleler

Atabeyoğlu, Cem, "1980 Sonrası Türkiye'de Spor", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.15 İstanbul 1996

Atılgan, Doğan, "Türkiye'de Kütüphaneciliğin Gelişimi", *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, C.9 S.1, 1995

Baran, Tamer, Yavuz, Saim, Arslanbay, "Pek de Parlak Değildin 1992", *Antrakt,* S.16, Ocak 1993

Bardavid, Beki, "Tiyatrolarımızdan", *Sanat Çevresi*, S.151, Mayıs 1991

Belek, İlker, "Türkiye Aile Hekimliği Modeli: "Herkes İçin Sağlık" Perspektifli Bir Değerlendirme" *Toplum ve Hekim,* C.12 S.78, Mart-Nisan 1997

Budak, Muzaffer, "Devlet Opera ve Balesi'nin Danimarka Başarısı", *Sanat Çevresi*, S.194, Aralık 1994

Budak, Muzaffer, "Opera'dan Tiyatro'dan", *Sanat Çevresi*, S.161, Mart 1992

Cankaya, Özden "Türk Radyoculuğunun Gelişimi" *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, C.14, İstanbul 1996

Çaplı, Bülent, Dündar, Can, "80'den 2000'lere Televizyon" *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, C.15, İstanbul 1996

Çaplı, Bülent, Dündar, Can, "Özel Televizyon Sözlüğü", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, C.15, İstanbul 1996

Demirtaş, Ramazan, vd., "1 Ekim 1995 Dinar Depremi", *49. Türkiye Jeoloji Kurultayı Bildiri Özleri,* ISSN.1019-0821, 1996

Ersoy, Osman, "Halk Kütüphaneleri", *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni,* C.32 S.1, 1983

Eryılmaz, Tuğrul, "*1980 Sonrasında Türk Sineması*" Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C.14, İstanbul 1996

Işık, Oğuz, "1980 Sonrası Türkiye'de Kent ve Kentleşme", *Cumhuriyet Döneminde Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, C.13, İstanbul 1996

Kıral, Ömer, "1939 ve 1992 Erzincan Depremleri Şehircilik Düzenimizde Hasar Yarattı Mı Sivil Şehircilik Reformuna Doğru", *Planlama,* ISSN.1300-7319, Nisan 2001

Nutku, Özdemir, "Türk Tiyatrosuna Özet Bakış", *Türk Tiyatrosu*, S.446, Aralık 1995

Özdemir Nutku, "1980 Sonrası Tiyatro", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C.15,* İstanbul 1996

Oktay, Ayla, "Türkiye'de Okul Öncesi Eğitim" *Türkiye Cumhuriyeti Ansiklopedisi,* İletişim Yayınları, C.12, İstanbul 1996

Ötüken, Adnan, "Milli Kütüphane Nasıl Kuruldu", *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni,* C.4 S.1, 1955

Özgüç, Agâh "Bir Yılın Ardından '91: Türkiye", *Antrakt,* S.4, Ocak 1992

Özgüç, Agâh, "1992'de Türk Sineması" *Antrakt,* S.16, Ocak 1993

Şensoy, Coşkun, "28. Antalya Altın Portakal En İyi Film Ödülünü Ömer Kavur 'un Gizli Yüz Adlı Filmi Kazandı" *Sanat Çevresi,* S.159, Ocak 1992

Tekeli, İlhan, "*Osmanlı İmparatorluğu 'ndan Günümüze Eğitim Kurumlarının Gelişimi*" Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, C.3, İstanbul 1996

Yeşilyurt, Mustafa, vd., "İlköğretimde Taşımalı Eğitim Araştırması ve Van İli Örneği", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, C.6 S.19, Kış 2007"6

VI. Tezler

Ağırkaya, Ali, *Taşımalı Eğitim Uygulamasında Öğretmenler ve Öğrencilerin Karşılaştıkları Güçlükler*, Selçuk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2010

Ercilsin, Yasin, *1980-1983 Yılları Arasında Türkiye'de Sosyal ve Kültürel Hayat*, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kars 2016

Kırca, Deniz, *Geçmişte Kalan İnsan Hakları İhlalleri İle Yüzleşmek: Onarıcı Adalet Yaklaşımı Kapsamında Sivas Katliamı*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009

Şanlı, Ayşem Sezer, *Gündelik Hayatın Dönüşümünde Bir İmkân Olarak Toplumsal Muhalefetin Değerlendirilmesi: Cumartesi Anneleri Üzerine Bir Araştırma*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2018

Tan, Derya, *Milli Eğitim Bakanları ve Eğitim İcraatları (1980-1999),* Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Aydın 2007

VI. Program ve Belgeseller

32. Gün "Gazi Mahallesi Katliamında Neler Yaşandı?", Kanal D, 1995

1991 Zonguldak Büyük Madenci Yürüyüşü Belgeseli, 49/51 Film, 2018

Cumartesi Anneleri Tarihçesi, İnsan Hakları Derneği, Ağustos 2009

VII. İnternet Kaynakları

Çalışmamızda yararlanılan internet kaynakları, dipnotlarda gösterilmiştir.

EKLER

EK 1 - 1994-1995 Öğretim Yılının İlköğretim Okulu Haftalık Ders Çizelgesi[645]

Dersler	Sınıflar							
	1	2	3	4	5	6	7	8
Türkçe	12	12	12	6	6	6	6	6
Matematik	5	5	5	5	5	4	4	4
Hayat Bilgisi	6	6	6	-	-	-	-	-
Fen Bilgisi	-	-	-	4	4	4	4	4
Sosyal Bilgiler	-	-	-	3	3	-	-	-
Milli Coğrafya	-	-	-	-	-	2	2	-
Milli Tarih	-	-	-	-	-	2	2	-
Vatandaşlık Bilgisi	-	-	-	-	-	-	-	2
T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük	-	-	-	-	-	-	-	2
Yabancı Dil	-	-	-	-	-	3	3	3
Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi	-	-	-	2	2	2	2	2
Resim – İş	2	2	2	2	2	1	1	1
Müzik	2	2	2	2	2	1	1	1
Beden Eğitimi	2	2	2	2	2	2	2	2
İş Eğitimi	-	-	-	3	3	3	3	3
Çevre, Sağlık, Trafik, Okuma	1	1	1	1	1	-	-	-
TOPLAM SAAT	30	30	30	30	30	30	30	30

[645] *T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi*, Cilt:57 Sayı:2414, 12 Eylül 1994, s.692-693.

EK 2 - 1990 Yılında İllerin Aldığı ve Verdiği Göç Sayısı[646]

İller	1990 Yılı Daimi İkametgah Nüfusu	Aldığı Göç	Aldığı Göç Hızı (Binde) (1)	Verdiği Göç	Verdiği Göç Hızı (Binde) (2)
ADANA	1.714.297	124.479	72,61	97.545	57,81
ADIYAMAN	454.013	19.370	42,66	36.742	77,94
AFYON	670.610	25.053	37,36	50.832	72,99
AĞRI	372.450	17.162	46,08	54.474	132,94
AMASYA	323.387	20.273	62,69	40.189	117,07
ANKARA	2.825.967	326.301	115,47	256.790	93,16
ANTALYA	964.218	123.737	128,33	41.000	46,51
ARTVİN	196.401	12.341	62,84	32.713	150,91
AYDIN	714.718	60.657	84,87	41.580	59,77
BALIKESİR	897.357	65.588	73,09	60.740	68,06
BİLECİK	155.327	17.269	111,18	14.260	93,62
BİNGOL	216.793	9.878	45,56	29.766	125,76
BİTLİS	274.864	13.606	49,50	34.115	115,50
BOLU	481.066	33.826	70,31	37.975	78,26
BURDUR	235.124	14.624	62,20	23.449	96,12
BURSA	1.399.259	141.460	101,10	57.819	43,95
ÇANAKKALE	390.145	27.428	70,30	29.470	75,14
ÇANKIRI	246.538	21.591	87,58	37.094	141,56
ÇORUM	562.781	25.299	44,95	59.196	99,21
DENİZLİ	692.543	43.521	62,84	32.951	48,32
DİYARBAKIR	910.683	46.883	51,48	79.095	83,89
EDİRNE	349.517	24.462	69,99	31.955	89,51
ELAZIĞ	448.882	25.880	57,65	47.044	100,08
ERZINCAN	261.300	24.246	92,79	49.820	173,67
ERZURUM	736.075	34.250	46,53	122.548	148,66
ESKİŞEHİR	581.203	53.563	92,16	47.053	81,88
GAZİANTEP	998.887	52.589	52,65	53.070	53,10
GİRESUN	453.687	23.308	51,37	58.136	119,01
GÜMÜŞHANE	153.717	10.526	68,48	32.831	186,52
HAKKARİ	133.594	6.990	52,32	11.462	83,02
HATAY	973.985	44.580	45,77	48.582	49,68
ISPARTA	379.020	24.326	64,18	30.821	79,95
İÇEL	1.131.345	131.573	116,30	56.856	53,81
İSTANBUL	6.433.569	995.717	154,77	339.040	58,69
İZMİR	2.366.343	276.378	116,80	130.170	58,63

[646] Tuncer Kocaman, *Türkiye'de İç Göçler ve Göç Edenlerin Nitelikleri (1965-2000)*, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara 2008,s. 77-78.

İller	1990 Yılı Daimi İkametgah Nüfusu	Aldığı Göç	Aldığı Göç Hızı (Binde) (1)	Verdiği Göç	Verdiği Göç Hızı (Binde) (2)
KARS	589.680	26.759	45,38	131.784	189,70
KASTAMONU	391.714	22.565	57,61	49.342	117,90
KAYSERİ	840.876	52.529	62,47	68.534	79,98
KIRKLARELİ	263.279	21.749	82,61	27.259	101,41
KIRŞEHİR	234.578	16.094	68,61	35.741	140,59
KOCAELİ	811.051	137.408	169,42	54.146	74,40
KONYA	1.569.640	71.113	45,31	98.297	61,56
KÜTAHYA	526.986	26.327	49,96	30.936	58,19
MALATYA	631.377	36.364	57,59	71.571	107,37
MANİSA	1.025.406	71.669	69,89	50.723	50,50
MARDİN	477.854	21.281	44,53	56.031	109,31
MUĞLA	494.575	43.712	88,38	27.714	57,91
MUŞ	319.813	12.425	38,85	46.254	130,79
NEVŞEHİR	255.531	16.662	65,21	27.370	102,80
NİĞDE	276.989	15.653	56,51	31.510	107,60
ORDU	764.782	28.124	36,77	71.034	87,95
RİZE	327.715	20.159	61,51	48.885	137,15
SAKARYA	610.208	44.380	72,73	38.027	62,97
SAMSUN	1.058.963	53.547	50,57	84.769	77,76
SİİRT	206.834	10.960	52,99	42.271	177,50
SİNOP	243.144	14.532	59,77	37.101	139,63
SİVAS	684.183	33.463	48,91	109.914	144,50
TEKİRDAĞ	392.512	49.734	126,71	31.827	84,96
TOKAT	654.932	25.974	39,66	71.720	102,36
TRABZON	732.919	29.999	40,93	81.494	103,89
TUNCELİ	122.027	9.118	74,72	29.450	206,87
ŞANLIURFA	881.366	30.660	34,79	57.460	63,27
UŞAK	267.175	17.362	64,98	16.792	62,98
VAN	537.978	22.187	41,24	42.967	76,90
YOZGAT	519.285	20.843	40,14	55.345	99,94
ZONGULDAK	983.254	38.943	39,61	68.311	67,46
AKSARAY	290.581	12.313	42,37	14.704	50,19
BAYBURT	96.788	6.480	66,95	20.288	183,44
KARAMAN	197.443	13.027	65,98	12.093	61,54
KIRIKKALE	313.350	18.457	58,90	27.270	84,65
BATMAN	285.194	20.542	72,03	16.617	59,08
ŞIRNAK	206.434	9.368	45,38	14.533	68,68
TOPLAM	**49.986.117**	**4.065.173**	**81,33**	**4.065.173**	**81,33**

EK 3 - 2000 Yılında İllerin Aldığı ve Verdiği Göç Sayısı[647]

İller	2000 Yılı Daimi İkametgah Nüfusu	Aldığı Göç	Aldığı Göç Hızı (Binde) (1)	Verdiği Göç	Verdiği Göç Hızı (Binde) (2)
ADANA	1.669.361	92.684	55,52	133.181	77,89
ADIYAMAN	559.772	17.624	31,48	58.369	97,20
AFYON	728.613	35.636	48,91	52.252	70,12
AĞRI	451.287	24.586	54,48	50.799	106,39
AMASYA	334.884	30.294	90,46	39.393	114,52
ANKARA	3.597.662	377.108	104,82	286.224	81,62
ANTALYA	1.451.771	171.982	118,46	81.525	59,89
ARTVİN	176.083	14.374	81,63	25.934	138,21
AYDIN	857.507	76.570	89,29	55.017	65,81
BALIKESİR	992.564	80.207	80,81	75.403	76,34
BİLECİK	179.562	24.586	136,92	14.481	85,46
BİNGOL	222.139	13.795	62,10	25.202	107,91
BİTLİS	331.728	24.270	73,16	31.374	92,59
BOLU	246.417	25.532	103,61	35.786	139,42
BURDUR	234.021	17.328	74,04	22.702	94,83
BURSA	1.933.732	180.171	93,17	94.846	51,31
ÇANAKKALE	425.212	42.818	100,70	31.327	75,72
ÇANKIRI	242.287	20.869	86,13	25.340	102,69
ÇORUM	549.321	27.073	49,28	60.095	103,20
DENİZLİ	773.169	57.412	74,26	42.207	55,68
DİYARBAKIR	1.176.390	62.996	53,55	111.060	90,70
EDİRNE	361.227	35.973	99,59	41.079	112,14
ELAZIĞ	513.839	36.075	70,21	48.438	92,05
ERZINCAN	282.662	29.336	103,78	30.661	107,97
ERZURUM	825.427	50.809	61,55	97.300	111,59
ESKİŞEHİR	650.265	62.802	96,58	53.220	83,07
GAZİANTEP	1.119.535	68.550	61,23	65.051	58,29
GİRESUN	481.779	30.844	64,02	36.693	75,25
GÜMÜŞHANE	168.573	13.777	81,73	17.780	103,03
HAKKARİ	186.976	13.369	71,50	15.715	83,01
HATAY	1.110.055	47.298	42,61	85.539	74,49
ISPARTA	458.365	45.579	99,44	31.710	71,34
İÇEL	1.497.575	117.894	78,72	99.465	67,24
İSTANBUL	9.044.859	920.955	101,82	513.507	59,45
İZMİR	3.078.981	306.387	99,51	186.012	62,87
KARS	290.611	28.937	99,57	47.268	153,00
KASTAMONU	350.200	26.171	74,73	37.860	104,62

[647] Tuncer Kocaman, *Türkiye'de İç Göçler ve Göç Edenlerin Nitelikleri (1965-2000)*, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara 2008,, s.79-80

İller	2000 Yılı Daimi İkametgah Nüfusu	Aldığı Göç	Aldığı Göç Hızı (Binde) (1)	Verdiği Göç	Verdiği Göç Hızı (Binde) (2)
KAYSERİ	954.397	64.169	67,24	67.476	70,46
KIRKLARELİ	294.998	29.968	101,59	24.698	85,25
KIRŞEHİR	233.028	19.273	82,71	30.021	123,15
KOCAELİ	1.079.603	119.301	110,50	119.090	110,33
KONYA	1.958.640	107.316	54,79	104.529	53,44
KÜTAHYA	603.765	38.553	63,85	39.617	65,50
MALATYA	773.959	49.192	63,56	66.015	83,48
MANİSA	1.149.708	76.526	66,56	72.839	63,56
K.MARAŞ	890.448	33.864	38,03	59.394	64,84
MARDİN	601.621	26.083	43,35	68.165	105,90
MUĞLA	632.850	80.782	127,65	37.861	64,18
MUŞ	390.308	13.379	34,28	37.448	90,37
NEVŞEHİR	273.293	23.171	84,78	25.125	91,28
NİĞDE	312.784	27.740	88,69	28.439	90,72
ORDU	809.013	35.790	44,24	72.748	85,99
RİZE	337.609	25.050	74,20	32.523	94,25
SAKARYA	681.577	50.354	73,88	66.252	94,99
SAMSUN	1.108.182	59.628	53,81	111.272	95,94
SİİRT	218.773	17.932	81,97	34.994	148,38
SİNOP	208.376	16.205	77,77	32.592	145,01
SİVAS	680.536	43.309	63,64	78.936	110,22
TEKİRDAĞ	555.916	88.618	159,41	37.283	73,89
TOKAT	748.680	33.384	44,59	70.556	89,78
TRABZON	893.179	52.923	59,25	62.900	69,64
TUNCELİ	83.642	15.705	187,76	18.828	217,00
ŞANLIURFA	1.243.058	38.320	30,83	87.632	67,81
UŞAK	297.112	18.807	63,30	20.865	69,74
VAN	726.202	35.053	48,27	67.406	88,86
YOZGAT	614.176	32.948	53,65	59.223	92,47
ZONGULDAK	574.182	27.839	48,48	71.848	116,22
AKSARAY	353.155	18.892	53,49	23.661	66,11
BAYBURT	87.386	6.027	68,97	11.387	122,78
KARAMAN	219.055	13.374	61,05	16.145	72,78
KIRIKKALE	349.476	23.455	67,11	35.081	97,15
BATMAN	390.289	20.133	51,58	38.165	93,47
ŞIRNAK	276.300	28.457	102,99	22.507	83,25
BARTIN	172.597	10.069	58,34	25.727	136,66
ARDAHAN	119.982	8.791	73,27	22.317	167,16
IĞDIR	145.602	11.944	82,03	13.305	90,53
YALOVA	148.182	22.774	153,69	22.260	150,74
KARABÜK	208.057	15.440	74,21	24.080	111,12

İller	2000 Yılı Daimi İkametgah Nüfusu	Aldığı Göç	Aldığı Göç Hızı (Binde) (1)	Verdiği Göç	Verdiği Göç Hızı (Binde) (2)
KİLİS	102.002	7.157	70,17	11.199	105,61
OSMANİYE	415.089	23.845	57,45	34.230	80,45
DÜZCE	281.797	23.982	85,10	21.739	77,76
TOPLAM	**60.752.995**	**4.788.193**	**78,81**	**104.529**	**88,81**

EK 4 - 1990 ve 2000 Yıllarında Yaş Gruplarına Göre Kadın Nüfus[648]

Yıl	0-4	5-9	10-14	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44
1990	2 902 489	3 357 800	3 330 499	3 051 408	2 514 351	2 377 362	1 989 410	1 705 943	1 369 640
2000	3 188 132	3 270 871	3 307 999	3 518 257	3 263 432	2 918 825	2 457 285	2 400 808	1 985 225
Yıl	**45-49**	**50-54**	**55-59**	**60-64**	**65-69**	**70-74**	**75-79**	**80-84**	**85+**
1990	1 090 046	1 038 853	947 119	846 746	521 608	303 519	236 259	156 938	107 897
2000	1 658 012	1 360 958	1 042 168	964 989	850 636	654 773	323 154	147 895	132 928

[648] Türkiye İstatistik Kurumu, *İstatistik Göstergeler, 'Statistical Indicators' 1923-2013*, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara 2014, s.9.

EK 5 - 1990 ve 2000 Yıllarında Yaş Gruplarına Göre Erkek Nüfus[649]

Yıl	0-4	5-9	10-14	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44
1990	3 052 255	3 541 409	3 560 900	3 165 061	2 581 153	2 435 765	2 096 899	1 784 121	1 418 784
2000	3 396 690	3 485 746	3 570 657	3 691 218	3 426 714	2 976 430	2 552 370	2 453 579	2 083 531
Yıl	**45-49**	**50-54**	**55-59**	**60-64**	**65-69**	**70-74**	**75-79**	**80-84**	**85+**
1990	1 111 113	980 115	993 402	768 547	471 479	242 572	204 665	105 386	67 040
2000	1 710 757	1 356 391	1 016 254	864 299	794 881	517 870	254 443	98 797	83 572

[649] Türkiye İstatistik Kurumu, *İstatistik Göstergeler 'Statistical Indicators'* 1923-2013, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara 2014, s.9.

EK 6 - 1990 ve 2000 Yıllarında Kadın Nüfusun Medeni Durumu[650]

Yıl	Toplam	Hiç Evlenmeyen	Evli Olan	Eşi Ölen	Boşanan	Bilinmeyen
1990	18 275 200	4 119 219	12 501 997	1 485 808	161 326	6 850
2000	23 690 190	5 636 591	15 738 425	1 944 816	362 584	7 774

[650] Türkiye İstatistik Kurumu, *İstatistik Göstergeler 'Statistical Indicators'* 1923-2013, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara 2014, s.

EK 7 - 1990 ve 2000 Yıllarında Erkek Nüfusun Medeni Durumu[651]

Yıl	Toplam	Hiç Evlenmeyen	Evli Olan	Eşi Ölen	Boşanan	Bilinmeyen
1990	18 452 483	5 931 419	12 124 186	270 815	117 959	8 104
2000	23 893 642	7 859 829	15 486 883	332 116	203 755	11 059

[651] Türkiye İstatistik Kurumu, *İstatistik Göstergeler 'Statistical Indicators'* 1923-2013, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara 2014, s.18.

EK 8 -1993 Erzincan Depremi[652]

[652] http://www.dogugazetesi.com/1992-erzincan-depremi-fotograflari-p2-aid,18.html#galeri Erişim Tarihi: 12.01.2020.

EK 9 - 1995 Dinar Depremi[653]

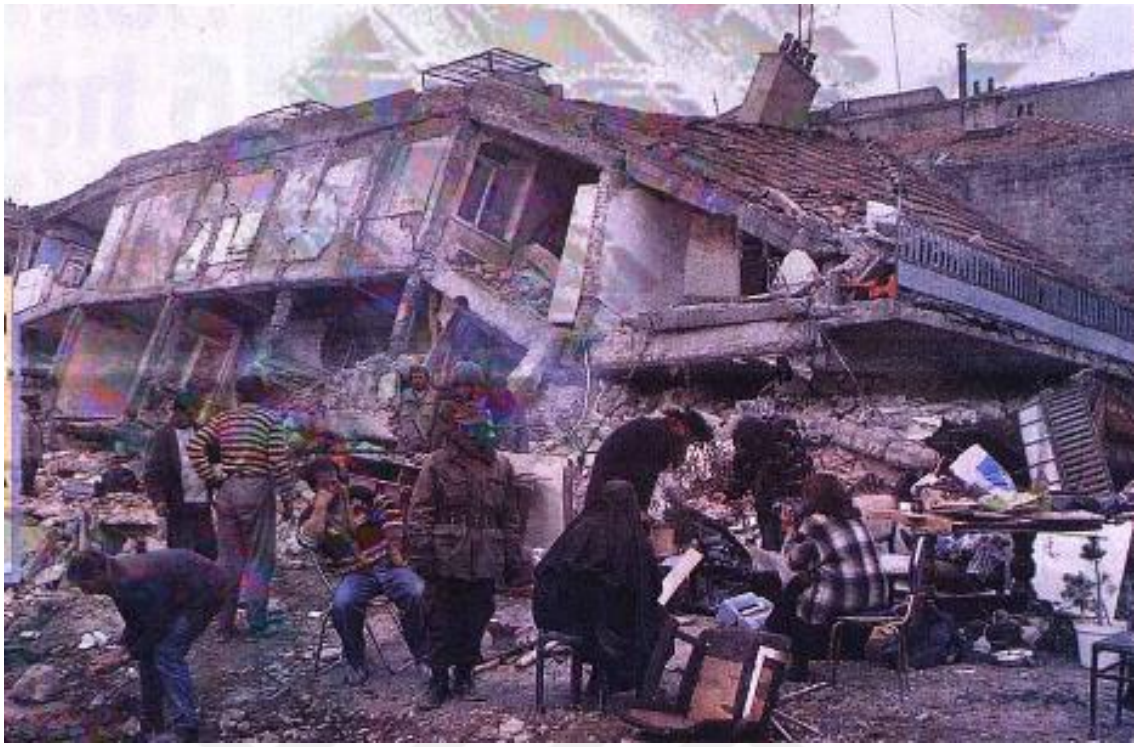

[653]*Milliyet*, 2 Ekim 1995,

EK 10 - 1990 438. Madde Protestosu[654]

[654] *Femin,* S.7, Mart 1990, s.34

EK 11 - 1990 438. Madde Protestosu[655]

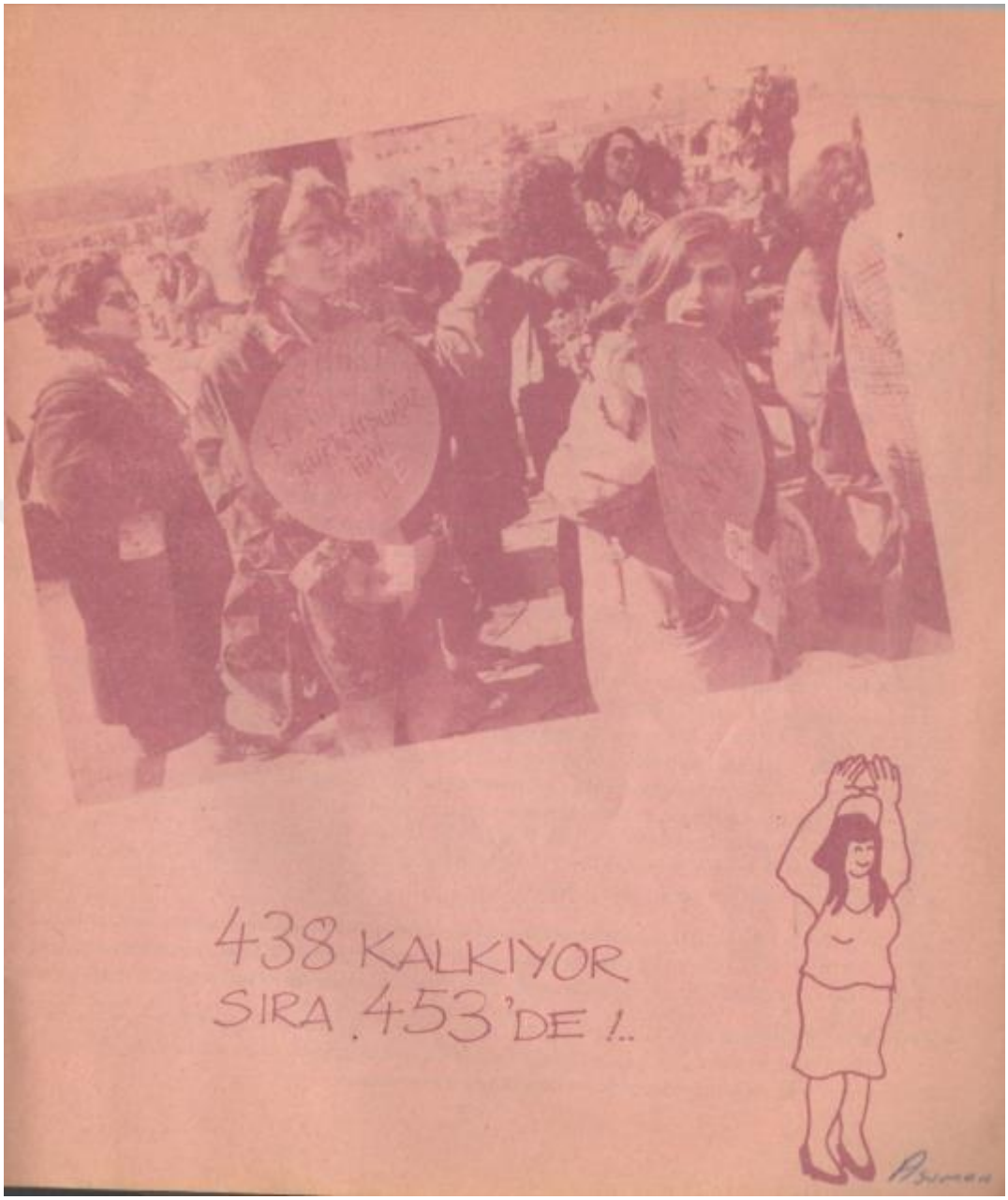

[655] *Feminist*, S.7, Mart 1990, s.1.

EK 12 - 1991 Büyük Madenci Yürüyüşü[656]

[656] http://www.hafizakaydi.org/4ocak/madenci-yuruyusu Erişim Tarihi: 12.01.2020.

EK 13 – Cumartesi Anneleri'nin İlk Protestosu[657]

[657] *Cumhuriyet*, 28 Mayıs 1995

EK 14- 1993 Sivas Olayları[658]

[658] Tercüman, 3 Temmuz 1993

EK 15- 1995 Gazi Mahallesi[659]

[659] *Takvim*, 14 Mart 1995, s.1.

EK 16 - Turandot Operası ve Şendul Opereti'nin Afişleri[660]

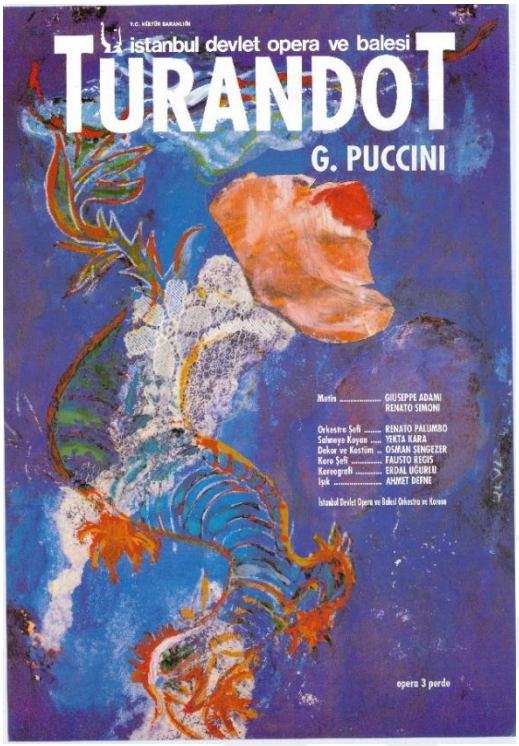

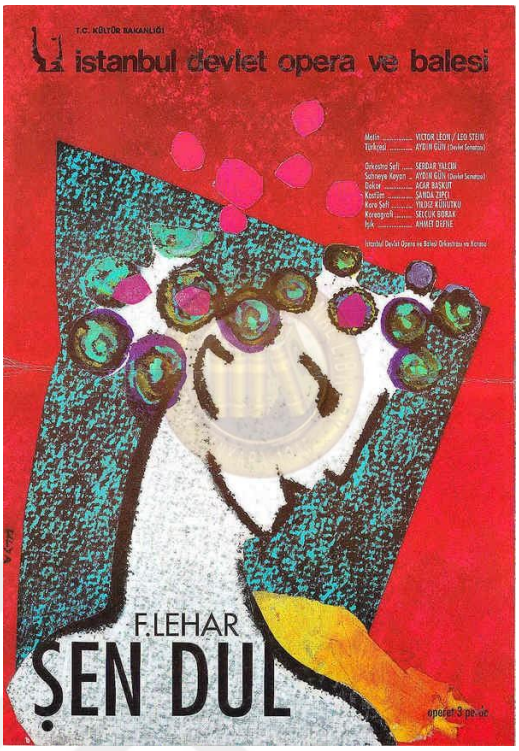

[660] Devlet Opera ve Balesi Genel Müdürlüğü Arşiv ve Bilgi Bankası

EK 17 – Yaşar Ne Yaşar Ne Yaşamaz ve Venedik Taciri Oyunlarının Afişl

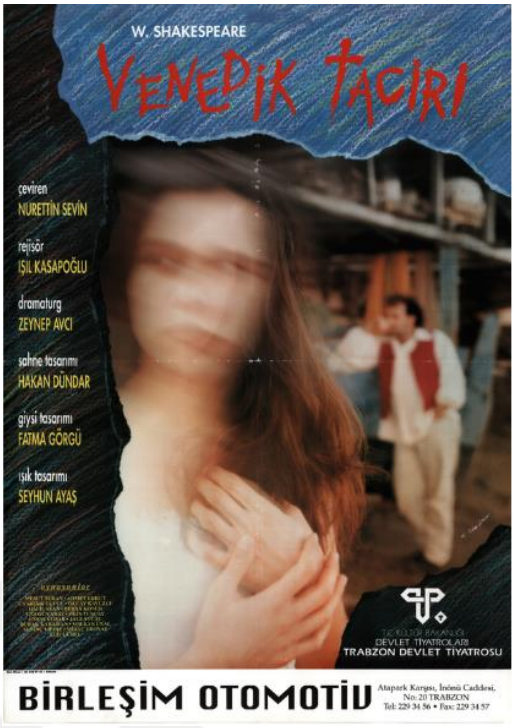

eri[661]

[661] Devlet Tiyatroları Refik Ahmet Sevengil Tiyatro Kütüphanesi Dijital Oyun Bilgi Sistemi, http://31.145.174.244:8088/userPandtgm/orjinal.php?link=/1200/AFIS/show/1036.JPG Erişim Tarihi: 12.01.2020 (Yaşar Ne Yaşar Ne Yaşamaz Afiş), http://31.145.174.244:8088/userPandtgm/orjinal.php?link=/1538/ykuviyg7q8/show/1279.jpg Erişim Tarihi: 12.01.2020 (Venedik Taciri Afiş)

EK 18 - 1990 ve 1995 Yıllarının En Çok İzlenen Uçurtmayı Vurmasınlar ve İş Yerli Filmleri [662]

[662] https://www.tsa.org.tr/tr/film/filmgoster/4297/ucurtmayi-vurmasinlar Erişim Tarihi: 12.01.2020. (Uçurtmayı Vurmasınlar), *Sinema Yıllığı 95/96*, (haz.Tamer Baran), Türkiye Sinema ve Audiovisuel Kültür Vakfı, İstanbul 1995, s.20. (İş)

EK 19 –Star 1'in Gazete Reklamı[663]

663 Günaydın, 2 Ekim 1990

EK 20 – 900'lü Hat Reklamları[664]

[664] *Meydan*, 17 Mayıs 1992

EK 21 – 1995 Milli Futbol Takımı[665]

[665] *Foto Maç*, 8 Eylül 1995

EK 22 -1994-1995 Sezonu Lig Şampiyonu Beşiktaş[666]

[666] *Yeni Şafak,* 21 Mayıs 1995

EK 23 - 1994 Yılı Kadın Futbol Ligi'nin İlk Şampiyonu Dinarsu[667]

[667] *Milliyet*, 22 Mayıs 1994